

**Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К.Д.УШИНСЬКОГО»**

Н. О. Оськіна

**Навчальний посібник
до дисципліни**

«ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ»

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальностями**

014.029 Середня освіта (Інші мови (Китайська))

014.029 Середня освіта (Інші мови (Корейська))

Одеса-2024

УДК: 378:[811.531+ 811.581] (075.8)

О-79

Друкується за рішенням вченої ради

Рецензенти:

Т. М. Яблонська – доктор педагогічних наук, професор кафедри філології Одеського національного морського університету

Л. В. Першина – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов Міжнародного гуманітарного університету

Оськіна Н. О.

О-79 Навчальний посібник до дисципліни «Вступ до спеціальності» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальностями 014.029 Середня освіта (Інші мови (Китайська)), 014.029 Середня освіта (Інші мови (Корейська)). Одеса, 2024. 184 с.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ПЕРЕДМОВА	4
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА	5
ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ	
СХОДОЗНАВСТВО ЯК КОМПЛЕКСНА НАУКА.....	5
ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В СХОДОЗНАВСТВІ.....	14
ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СХОДУ.....	18
ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ	24
БЛИЗЬКИЙ СХІД.....	24
СХІДНА АЗІЯ.....	28
ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ.....	37
ПІВДЕННА АЗІЯ.....	43
ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ.....	46
ЛІТЕРАТУРНИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ	52
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ...	52
ЛІТЕРАТУРА ІНДІЇ.....	57
АРАБСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	60
ПЕРСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	63
КИТАЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	66
КОРЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	69
ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.....	73
РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ	76
ІНДУЇЗМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	76
БУДДИЗМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	90
КОНФУЦІАНСТВО: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	99
ІУДАЇЗМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	110
СХІДНЕ ХРИСТІЯНСТВО: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	121
ІСЛАМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	132
ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ У КИТАЄЗНАВСТВІ	145
ПЕДАГОГІЧНА НАУКА У КИТАЇ: ДАВНИНА ТА СУЧАСНІСТЬ.....	145
СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ КИТАЯ. СУЧАСНА КИТАЙСЬКА ШКОЛА....	150
ВИЩА ОСВІТА В КИТАЇ.....	155
ОБРАЗ ПЕДАГОГА-КИТАЄЗНАВЦЯ: ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД.....	157
ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ У КОРЕЄЗНАВСТВІ	159
ПЕДАГОГІЧНА НАУКА У КОРЕЇ: ДАВНИНА ТА СУЧАСНІСТЬ.....	159
СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ КОРЕЇ. СУЧАСНА КОРЕЙСЬКА ШКОЛА.....	166
ВИЩА ОСВІТА В КОРЕЇ.....	170
ОБРАЗ ПЕДАГОГА-КОРЕЄЗНАВЦЯ: ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД.....	174
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	175
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	182

ПЕРЕДМОВА

Комплексний сходознавчий підхід у підготовці вчителів китайської та корейської мов має велике значення і полягає в здатності забезпечити майбутніх педагогів глибокими знаннями про мови, культури та соціально-економічні контексти Китаю та Кореї. Цей підхід дозволяє розвивати у вчителів сходознавчу компетенцію, необхідну для ефективного викладання мов і розуміння культурних нюансів, що впливають на навчальний процес. Комплексний підхід інтегрує мовну підготовку з вивченням історії, літератури, філософії, релігії, мистецтва та сучасних суспільних тенденцій, що сприяє формуванню всебічно підготовлених фахівців, здатних не лише навчати мови, але й сприяти міжкультурному діалогу та взаєморозумінню. Такий підхід також стимулює розвиток критичного мислення, аналітичних навичок та міждисциплінарного підходу до вирішення освітніх завдань.

Дисципліна «Вступ до спеціальності» побудована на застосуванні означеного комплексного сходознавчого підходу. Унаслідок вивчення навчальної дисципліни здобувачі мають

знати: предмет і об'єкт вивчення сходознавства; сутність сходознавства як комплексної науки; окремі аспекти у сходознавстві та їх взаємозв'язок; основні сходознавчі поняття і терміни; основні вітчизняні та зарубіжні дослідження у галузі сходознавства; інформацію про внесок країн Сходу до світової філософії, культури, мистецтва тощо;

вміти: визначати філологічний, історичний, культурологічний, релігієзнавчий, геополітичний аспекти у сходознавстві; визначати взаємозв'язок означених аспектів у сходознавстві; користуватися термінологічним апаратом; здійснювати пошук та аналіз інформації за фахом із друкованих джерел, атласів, довідкової літератури, періодичної преси та електронних носіїв інформації.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ У СХОДОЗНАВСТВІ

СХОДОЗНАВСТВО ЯК КОМПЛЕКСНА НАУКА

«Схід – це професія».

*Бенджамін Дізраелі, граф Біконсфілд
визначний британський
державний та політичний діяч*

Мета навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності» полягає в ознайомленні із сходознавчою проблематикою; формуванні загальних уявлень про основний понятійно-термінологічний апарат сходознавства, предмет і об'єкт вивчення сходознавства, історію його розвитку; розширенні соціокультурної та міжкультурної компетенції з метою всебічного розуміння майбутньої професії та шляхів досягнення професійного вдосконалення в ній.

Існують різні підходи до визначення поняття «сходознавство». З одного боку Великий Енциклопедичний Словник тлумачить сходознавство або орієнталістику як комплекс наук, що досліджують історію, мови, літератури, філософію, мистецтво, пам'ятки духовної і матеріальної культури, економіку та соціально-політичний устрій країн Азії та Північної Африки, а також народів східного походження на теренах Східної і Центральної Європи.

В цьому визначенні сходознавство об'єднується в одну дисципліну з африканістикою, але іноді може розглядатися від африканістики ізольовано. Остання визначається приналежністю частини африканських країн до мусульманського світу.

В давнину метод, яким оперувало старе сходознавство, був виключно філологічний. Сходознавцями вважалися лише лінгвісти, які і розробляли монопольно історію країн Сходу, історію їхньої релігії, літератури та ін. Завдяки цій археологічно-лінгвістичній гегемонії, ряд основних сторін життя цих країн недостатньо вивчений (особливо історія) або зовсім не вивчений (економіка, соціальні відносини і ін.).

Звідси поділ Сходознавства на два напрями: дослідження Класичного Сходу та вивчення Сучасного Сходу.

Перший напрям передбачає вивчення східних цивілізацій стародавньої та середньовічної доби, а також притаманних їм традиційних елементів, що зберегли донині свою життєздатність. Пріоритетне значення в цій галузі досліджень мають гебраїстика (гебраїстика – сукупність філологічних дисциплін, займається вивченням давньоєврейської мови, івриту, і писемності), арабістика, іраністика, тюркологія, індологія, китаїстика, японістика, монголістика, тибетологія, єгиптологія та ін. Представники *другого напрямку* досліджують сучасні афроазійські країни, вивчають трансформаційні наслідки колоніалізму та перебіг національно-визвольних рухів на теренах Сходу, роль східних держав у глобальних і регіональних процесах сучасності, їхні літературу та мистецтво.

Сучасні науковці погоджуються, що сучасне Сходознавство починає суперечку не за об'єкт дослідження, а за ракурс вивчення проблеми. Справа в тому, що, наприклад, китаєзнавець-некитаєць та китаєзнавець-китаєць відрізняються саме ракурсом розгляду питання. За Карлом Густавом Юнгом перший має екстравертне, налаштоване на підкорення зовнішнього світу, другий інтровертне, налаштоване до пристосування до зовнішнього світу, логічне мислення. Відповідно, у Китаї зарубіжне китаєзнавство називають *ханьсюе*, а китайське наукове китаєзнавство – *госюе*.

Сходознавство належить до наук, яким притаманний комплексний характер. Без достатньо глибокого проникнення до культури, історії, етнопсихології та інших аспектів, наприклад, японського суспільства японіст не зможе вирішити важливі питання японської граматики (в системі японського дієслова форма –мас-, форма респектива, яка виражає соціальні відношення «зверху до низу»).

Мова йде про ієрархію цінностей: для східних культур найвище положення зазвичай займають ті цінності, що спираються на авторитет історії. Тобто важливим є те, що склалося традиційно з перебігом часу. Східні

суспільства зазвичай характеризують як *традиціоналістські*. До ознак *традиціоналізму* належать:

- *архетипічне світосприйняття* (керування загальнолюдськими, фундаментальними і в той же час стародавніми уявленнями, мотивами, які кореняться в міфах, а в подальшому відтворюються у віруваннях, фольклорі, художній літературі тощо). Так, архетип в юнгіанській психології – це первинні природні образи, ідеї, переживання, властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого.

- *консерватизм* (схильність особистості, групи людей або всього суспільства до заперечення нововведень та змін, неприйняття радикальних реформ, згода на недосконале теперішнє на противагу більш щасливому, але ілюзорному майбутньому);

- *аперсоналізм* (особистість не «випинається», вона ніби розчиняється в суспільстві – в давньокитайських текстах займенник першої особи опускається в три з половиною рази частіше ніж в слов'янських);

- *переважання звичайного права* відносно писаного закону (перевага «неформальних» відносин у сфері економіки, політики тощо.)

- *роль релігії*;

- *клановість* (особистість жорстко вбудована в сітку відношень, де не її особисті переваги та зусилля, а зразкове дотримання канонізованого зводу правил – запорука успіху).

Виходячи із усього зазначеного вище, *сучасне сходознавство* можна визначити як міждисциплінарну інтегративну науку, яка має на меті вивчення соціально обумовлені моделі поведінки, творчої діяльності та рівнів розвитку суспільств, переважно в азіатсько-африканському регіоні, аналізуючи їх соціокультурне життя в контексті глобальної взаємодії культур і цивілізацій.

Вказані соціально-ідеологічні відносини знаходять своє відображення в текстах. Для виконання свого призначення в якості ефективного регулятора суспільного та особистого життя традиція потребує постійного піклування, культивування, очищення від впливів життя. Традиція повинна вивчатися,

коментуватися, роз'яснюватися. Ця необхідність викликає до життя особливі текстові жанри – коментарі до текстів придань, пророцтв, коментарі коментарів і так до нескінченності. Автори відповідних текстів реалізують зв'язок часів.

ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте різні визначення поняття «сходознавство».
2. Дайте визначення основним напрямам сходознавства.
3. Проаналізуйте динаміку формування сходознавчої науки в Україні.

ОФОРМЛЕННЯ ЗНАНЬ ПРО СХІД У САМОСТІЙНУ НАУКУ

Сходознавство виникло як галузь знань, що допомагала втіленню практичних цілей європейських держав щодо країн Сходу. 1312 було прийнято рішення Віденського церковного собору про заснування кафедр арабської, гебрайської та сирійської мов у Парижі (Франція), Оксфорді (Англія), Болоньї (Італія), Авіньйоні (Франція) та Саламанці (Іспанія). Західноєвропейські сходознавці 14–16 ст. – це переважно семітологи, тобто мовознавці, які займаються семітськими мовами (арабською, амхарською, тигрін'я, івритом, новоарамейською, мальтійською), які є відгалуженням афразійської макросім'ї, а також біблеїсти та ісламознавці. Поступово збільшувалася кількість східних мов, що викладалися в університетах, – китайська, турецька, фарсі та ін.; накопичувалися колекції східних рукописів. Виникнення сходознавства як спеціальної галузі знань припало на 16 – 17 ст., остаточно воно сформувалося у 18 – 19 ст., коли почали досліджуватися стародавні східні мови та цивілізації.

Були створені спеціальні сходознавчі заклади – Академія східних мов у Відні (1754), Школа живих східних мов у Парижі (1795), засновані товариства – Бенгальське азійське товариство в Калькутті (Індія; 1784), Азійське товариство в Парижі (1822), Королів. азійське товариство в Лондоні (Велика

Британія; 1823), Німецьке сходознавче товариство в Лейпцизі (Німеччина; 1845).

Почали друкуватися комплексні сходознавчі дослідження, серійні філологічні видання, каталоги бібліотек східних рукописів, словники східних мов, звіти археологічних розкопок східних цивілізацій.

Засновані спеціалізовані журнали, що існують і нині, – у Парижі «Journal Asiatique» (із 1822), у Лондоні «Journal of the Royal Asiatic society» (із 1834), у Нью-Хейвені (США) «Journal of the American Oriental Society» (із 1843), у Лейпцизі «Zeitschrift der Deutschen Morgenl@ndischen Gesellschaft» (із 1847) та ін.

На сьогодні сходознавчі центри існують майже в усіх країнах Європи. Поза межами європейського континенту орієталістика розвивається в США, а також у самих країнах Сходу. Сходознавці світу з 1873 кожні 3–4 роки збираються на міжнародні конгреси.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СХОДОЗНАВЧОЇ ДУМКИ

Перебуваючи в складі інших держав, що передовсім стосується Російської імперії та СРСР, українці також брали участь у цьому процесі. Проте їхній внесок визначався як «російський» або «радянський» й до того ж спеціально ніколи не був досліджуваний у російській/радянській історіографії. Лише у праці 1887 р. ієромонаха Миколи (Адоратського) вперше і востаннє йшлося про «малоросійський напрямок» у діяльності Російської духовної місії в Пекіні, але надалі жодна з історіографічних праць 19–20 ст. про це не згадує. На початку 20 ст. з'являється певне визначення феномена українського китаєзнавства за територіальною ознакою в праці російського сходознавця В.В. Бартольда, та вже за радянських часів зникає навіть подібний підхід, що, насамперед, стосується узагальнюючих праць з історії російського сходознавства. У відомих нарисах з історії російського китаєзнавства П.О.Скачкова, які є справжнім довідником із цього питання, зустрічаються

відомості про українських дослідників Китаю, проте так само без визначення українського напрямку і без докладного його вивчення.

У Російській імперії, до складу якої входила більша частина України, зацікавленість у вивченні східних сусідів спочатку теж мала виключно прикладний характер. Після указів російського царя Петра I (1700, 1702) викладання східних мов почалося при Колегії закордонних справ в експедиції турецької та інших східних мов. У духовних місіях, заснованих православними місіонерами в Азії та Ефіопії, перекладали історичні, філософські та географічні тексти. В азійських країнах працювали науково-дипломатичні та військові місії, які теж проводили дослідницьку роботу. В МЗС Російської імперії з 1820 існував Азійський департамент, при якому 1823 було створено Навчальне відділення східних мов.

1854 в Петербурзькому університеті було створено факультет східних мов, а 1872 в Москві заснували Лазаревський інститут східних мов, де з 1898 викладав А. Кримський.

У середині та другій половині 19 ст. сходознавчі дослідження в Україні не були виділені в окремий напрям, східні мови викладалися в Києво-Могилянській академії (С.Тодорський), Київській духовній академії (І.Олесницький), Інституті східних мов одеського Рішельєвського ліцею (В.Григор'єв).

Із 19 ст. вивчення Сходу зосередилося на історико-філологічних факультетах університетів – Харківського, Київського, Новоросійського.

Біля витоків українського Сходознавства стояли М.Дринов, Ф.Деларю, І.Срезневський, М.Лунін, В.Надлер, Е.Діллон, Б.Дорн, Ф.Шерцль, Ф.Кнауер, Е.Штерн, В.Бузескул, Ю.Кулаковський, Д.Овсянко-Куликовський, П.Ріттер та ін.

У 18 ст. у Львівському університеті арабську, гебрайську та халдейську мови викладали на теологічному факультеті (А.Радкевич).

Із 1818 в усіх університетах Австрійської імперії, у тому числі й у Львівському, викладання східних мов зосередилося на теолого-філософських факультетах.

У міжвоєнний період існувала потужна сходознавча школа у Львові. У цей час тут працювали А.Гавронський, В.Котвич, С.Стасяк, А.Клявек, З.Смогожевський, М.Шорр та ін. Видавався журнал Польського орієнталістичного товариства «Rocznik Orientalistyczny».

У Києві у складі Академії наук працювала Кафедра (Кабінет) арабо-іранської філології та тюркології (1918–34), яку очолював академік А.Кримський.

Кафедрі підпорядковувалися Єврейська історико-археографічна комісія (1919–29), Комісія з вивчення візантійського письменства та впливу його на Україну (1926–30), пізніше перетворена на Комісію для дослідів з історії Близького Сходу (1930–33), Тюркологічна комісія (1929–33).

Агатáнгел Юхімович Крїмський (літературний псевдонім А. Хванько; 3 [15] січня 1871, Володимир-Волинський – 25 січня 1942, Кустанай, нині Костанай) – український історик, письменник і перекладач, один з організаторів Академії наук України (1918). 1918 року переїхав до Києва, де обійняв посаду неодмінного секретаря заснованої гетьманом Павлом Скоропадським Української академії наук. У Києві Кримський був творцем українського сходознавства. В Академії наук він також очолював історико-філологічний відділ, кабінет арабо-іранської філології, комісію словника живої мови, комісію історії української мови, діалектологічну та правописну комісії. З 1921 року він також був директором Інституту української наукової мови.

Офіційний веб-сайт Інституту сходознавства імені А.Кримського НАН України: <http://oriental-studies.org.ua>.

У цей період активізували свою діяльність сходознавці А.Ковалівський, П.Ріттер, Б.Курц, Б.Варнеке, О.Томсон, Ф.Мищенко, Т.Грунін, Ф.Шміт та ін. 1926 в Харкові заснували громад. організацію – Всеукраїнську наукову асоціацію сходознавства з філіями в Києві та Одесі, яка 1926–28 видавала «Бюлетень», 1927–31 – журнал «Східний світ» (останні числа під назвою «Червоний Схід»). Відбулися Всеукраїнські з'їзди сходознавців – 1-й (1927) та 2-й (1929). 1930 було прийнято рішення про розпуск асоціації та заснування Українського НДІ сходознавства, підпорядкованого Всеукраїнській асоціації марксистсько-ленінських інститутів (із 1931 – Український НДІ Близького Сходу), який проіснував лише до 1933, коли був перетворений на сектор Аграрно-економічного інституту.

У 1930-ті рр. багато сходознавців були репресовані. Із 1934 Сходознавство як науковий напрям припинило своє існування в УСРР.

В Україні в 1950–60-х рр. дослідженням Сходу займалися тільки поодинокі науковці – А.Ковалівський, Т.Кезма, В.Бейліс, Б.Зданевич.

1970 в Інституті історії АН УРСР було засновано відділ історії країн зарубіжного Сходу, який 1978 було переведено до Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн, де відділ країн, що розвиваються, очолив тюрколог І.Черніков. В Інституті мовознавства АН УРСР в 1970-ті рр. брали участь в укладанні етимологічного словника тюрколог О.Гаркавець, арабіст В.Рибалкін. У Львові працювали Я.Дашкевич, Я.Полотнюк.

Наприкінці 1980-х рр. було відновлено Українську асоціацію сходознавства та африканістики (Ю.Кочубей), засновано Українське відділення Всесоюзної асоціації китаєзнавців (В.Седнев).

У 1960 – 80-ті рр. спроби запровадити вивчення східних мов у Львівському університеті робив Я.Полотнюк. У Київському університеті на початку 1970-х рр. почали викладати як другу мову арабську (М.Волков), японську (В.Резаненко), китайську (І.Чирко); 1989 було відкрито кафедру теорії і практики перекладу східних мов (В.Рибалкін) та набрано групи

китайської, арабської, перської, японської мов як першої іноземної. Поступово виникли сходознавчі кафедри та відділення в університетах України.

У відродженні сучасного українського сходознавства провідна роль належить учню А.Кримського, члену НАН України О.Пріцаку. Завдяки його зусиллям 1991 створено Інститут сходознавства імені А.Кримського НАН України (у 1998 – 2012 директор – Л.Матвєєва). 1993 відновлено випуск журналу «Східний світ», 1998 – «Сходознавство». Засновано серію «Наукова спадщина сходознавців», де публікуються дослідження попередників та сучасників.

Із 1992 працювало Кримське відділення в Сімферополі (О.Айбабін), яке видавало журнали «Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии» та «Боспорские исследования».

Сходознавчі центри існують у Одесі, Харкові та Львові. Українські сходознавці беруть участь у міжнародних конгресах, форумах та конференціях.

ЗАВДАННЯ

- 1.Схарактеризуйте ознаки традиціоналістських суспільств.
- 2.Прослідкуйте процес оформлення знань про Схід та становлення сходознавства як комплексної науки.
- 3.Розкрийте внесок А. Кримського в розвиток сходознавства в Україні.

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В СХОДОЗНАВСТВІ ТА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СХОДУ

ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В СХОДОЗНАВСТВІ

Етнокультурні особливості – це комплекс рис традиційної культури того чи іншого народу (етносу), який склався, та обумовлений природними особливостями зони проживання, типом господарства, специфікою історичного розвитку та міжетнічних контактів, переважаючою системою релігійних вірувань та іншими обставинами.

Поняття етнос позначає історично сформовану на певній території стійку спільноту людей (плем'я, народність, нація, народ), що володіють спільними рисами та стабільними особливостями культури, мови, психологічного складу, а також усвідомленням своїх інтересів і цілей, своєї єдності, відмінності від інших подібних утворень самосвідомістю та історичною пам'яттю, а також має соціальну цілісність і оригінальний стереотип поведінки. В західній практиці це поняття не використовується та його можна співвіднести із поняттям нація – nation.) етнокультурні особливості, етнічне самоусвідомлення та мова розглядаються як основні критерії розмежування етнічних спільнот.

Виявлення етнокультурної специфіки було притаманне людям з прадавніх часів. Основним для цього були протилежності «ми» – «вони/інші», «наші» – «їхні/чужі». З часом ці поняття трансформувалися у «наше/культурне» – «їхнє/варварське». Найбільш характерним прикладом є прадавні китайці, які сприймали себе як «культурний центр», оточений «варварами».

Накопичення знань про етнокультурні особливості народів відбувалося від стародавніх часів. При цьому «наше» сприймалося за своєрідну норму та фрагментарно фіксувалося у законодавчих актах, історичних хроніках, інструкціях та матеріалах навчального характеру. У свою чергу опис «їхніх»

культурних особливостей вівся детально у письмовому вигляді та піддавався аналізу та систематизації.

«Професійне» співставлення описів інших народів й культур було налагоджено у середньовічній Венеції, яка вела активну торгівлю із країнами Сходу. Усі мандрівники, які були на Сході, відповідно до спеціальної анкети повинні були надати звіт не тільки про витрачені ними на подорож час та кошти, але і детально зафіксувати інформацію про побачені землі та їх населення. Саме так з'явилася «Книга про різноманітність світу» відомого італійського мандрівника 8 ст. Марко Поло.

У наступні століття етнокультурні особливості народів Сходу отримали відображення у працях європейських християнських місіонерів.

У 18 – 19 ст. на базі накопичених знань та зібрань артефактів у найбільш розвинених країнах Старого та Нового Світу виникли перші етнографічні та художні музеї та наукові інститути, спеціалізовані на вивченні культур народів Сходу, а також культур прадавніх та «примітивних» (аборигенних суспільств) народів. Приклади: Східний та стародавній відділи Британського музею, Лувра, Музею Людини та музею Гіме у Парижі тощо.

Починаючи із початку 19 ст. накопичений емпіричний матеріал став піддаватися активному осмисленню та систематизації, що призвело до формування у провідних країнах Європи та США різних шкіл та напрямів вивчення етнічних культур.

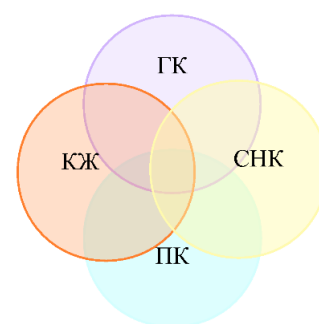
Вивчення етнічних культур можливе у межах декількох наукових дисциплін – етнографії / етнології / культурної антропології, археології, фольклористики, мистецтвознавства.

Існують декілька варіантів поділу етнічної культури на підсистеми. В узагальненому вигляді їх можна представити наступним чином:

1. Схематичний. *Етнічна культура = Матеріальна культура + Духовна культура*
2. Детальний. *Етнічна культура = Виробнича культура + Культура життєзабезпечення + Соціонормативна культура + Гуманітарна культура*

Виробнича культура: традиції та засоби здійснення господарської діяльності (техніка господарської праці, знаряддя праці, способи обробки та зберігання продуктів тощо). Культура життєзабезпечення (вжитку): традиційна система харчування, житло, одяг, транспортні засоби. Соціонормативна культура: норми дозволеного та система заборон та покарань (право), етика (поняття про достойне та недостойне), етнічні стереотипи поведінки, естетику (красиве та некрасиве). Гуманітарна культура: раціональні та емоційні способи пізнання світу (наука, мистецтво, філософія, релігія.)

Усі чотири підсистеми існують не осібно, а перетинаючись, взаємодіють один з одним та утворюють так звану *Квітку культури*.

У місці перетину, взаємного накладання всіх підсистем, у центрі Квітки, розташована зона, яка може бути визначена як «над завдання культури», сутність якої у якісному та кількісному відтворенні етнічного співтовариства та його культури.

У тому випадку, коли етнічне співтовариство та його культура не відтворюються, закладаються передумови зникнення етносу, його розчиненню серед інших більш життєздатних етнічних організацій.

Як правило, більшість явищ етнічної культури реалізуються у різних підсистемах, наприклад:

- релігія через теологію, релігійну філософію, храмове мистецтво буде пов'язана із гуманітарною культурою; через релігійне право, релігійні настанови, релігійні свята та ритуали буде пов'язана із соціонормативною культурою;

- продукт, який є основою етнічної системи харчування (хліб, рис, м'ясо певного звіра тощо), в процесі свого виробництва буде відноситися до виробничої культури; способи та форми його приготування – до культури життєзабезпечення; звичаї та ритуали, пов'язані із цим продуктом – до

соціонормативної культури; сукупність практичних знань про цей продукт, пов'язана з ним міфологія та усна народна творчість – до гуманітарної культури;

- народна медицина у цілому повинна бути віднесена до гуманітарної культури етнічного співтовариства; однак на етапі заготівлі лікарських матеріалів – до культури життєзабезпечення; при виконанні обрядових дій, що супроводжують процес лікування, – до соціонормативної.

Етнічні культури або їх конкретні явища вивчаються в двох взаємодоповнюючих аспектах – синхронному та діахронному.

Синхронний підхід дозволяє вивчити явища у тому вигляді, в якому вони характерні для певної історичної епохи (чи то сучасної, чи то до історичного минулого). Наприклад: дослідження «Китайський костюм епохи Тан», «Традиційна система харчування корейського королівства Сілла».

Діахронний підхід дозволяє розгляд того чи іншого явища етнічної культури у його розвитку, у динаміці – від етапу появи, еволюцією або видозміною до можливого зникнення. Наприклад: дослідження традицій вживання бетелю (вічнозелена багатолітня рослина роду Перець) у народів Південно – Східної Азії.

Взаємодоповнюючий характер цих двох підходів проявляється в тому, що синхронія виявляє етнокультурні специфіки певної групи людей або географічного ареалу у конкретний період часу, а діахронія досліджує способи, якими те чи інше явище передається в часі.

Для вивчення найбільш ранніх етапів розвитку етнічних культур в культур-антропологічних дослідженнях широко залучається археологічний матеріал.

У вивченні більш пізніх етапів етнокультурної історії народів велике місце займають синхронні та діахронні дослідження типів житла, традиційної одягу, харчів, обрядів життєвого циклу, календарної обрядовості, традиційних вірувань, форм та видів господарської діяльності, права та суспільної організації, інших елементів традиційної культури.

ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте поняття «етнос» та прослідкуйте за формуванням етнокультурологічного підходу у сходознавстві.
2. Деталізуйте поділ етнічної культури на підсистеми.
3. Змодельуйте «квітку культури».

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СХОДУ

У дослідженнях етнічних культур нового та новітнього часу все частіше застосовується цивілізаційний підхід. Найважливішим принципом цивілізаційної класифікації народів та культур є домінуюча релігія або етико-політичне вчення. Таким чином, можна виділити, наприклад, ісламську цивілізацію (об'єднує культури арабів, боснійців – мусульман, індонезійців і малайців, пакистанців, персів, сомалійців, тюрків), буддійську цивілізацію (об'єднує культури більшості народів Східної Азії та В'єтнаму).

Будь яка цивілізація має тільки їй притаманний набір ознак, які відносяться до області матеріальної та духовної культури. У число таких ознак входить національний характер (психічний склад етносу, етнічна свідомість). Ці ознаки вивчає дисципліна – *етнопсихологія*.

Для того, щоб мати загальне уявлення про традиційну структуру психології етносу, треба звернутися до найбільш істотних категорій та понять, з якими має справу етнопсихологія.

Під *етносом* розуміють велику соціальну групу людей, об'єднаних настановами та диспозиціями, стереотипами поведінки та взаємоузгодженими очікуваннями типових реакцій на різні події життя. Під *соціумом* розуміють соціальну групу людей, об'єднаних на основі спільної території, економіки та політики, яка виробила єдині поведінкові вимоги до різних подій життя.

В структурі етнічної психології традиційно виділяють статичні (довгострокові) та динамічні (короткострокові) компоненти. Під довгостроковими компонентами розуміють ті риси національної психології, які передаються із покоління у покоління та залишаються незмінними

протягом століть і навіть тисячоліть. До статичних компонентів відносять такі стійкі поняття, як психічний склад етносу та етнічна свідомість, а до динамічних – етнічні почуття та етнічні смаки, які зазнають змін.

Специфічні способи сприйняття та розуміння членами етнічного суспільства різних сторін навколишньої дійсності, що передаються із покоління в покоління, залежать, у перше чергу, від психічного складу етносу, в якому, у свою чергу, розрізняють етнічний характер, етнічний темперамент, етнічні традиції та звичаї.

Етнічний характер – це не просто сума психічних ознак, а певна цілісна структура. Природа цієї структура неоднозначна. Але у будь якого випадку це опис цілої етнічної групи, а не окремої особистості. Етнічний характер визначається сукупністю соціально-економічних, історичних та географічних умов існування етносу. Він найяскравіше виявляється у літературі та мистецтві, у народних мелодіях, танцях, прислів'я, приказки, іншими словами, проявляється в культурі народу, виходить з нього та чинить на нього зворотній вплив.

Специфічність психологічних якостей людини проявляється у стереотипах сприйняття, відчуття та в його поведінці у якості представника конкретної етнічної спільноти. Ці стереотипи переважають в структурі особистості більшості представників етнічної спільноти.

Соціальний стереотип – це упорядкована, схематична, своєрідна «картинка світу» у людини в голові. Стереотипи – це фортеця, яка захищає традиції, погляди, переконання та цінності індивіда. Тому будь яке посягання на стереотипи це замах на безпеку індивіда, який розцінює такі дії як замах на основи його світорозуміння.

Характер проявляється у ставленні до дійсності та накладає відбиток на поведінку та вчинки. Характер включає:

- риси, які відображають суспільно – психічний склад особистості, його направленість (дисциплінованість, обов'язковість);

- риси, які характеризують ставлення людини до інших (повага, відвертість, грубість);
- риси, які говорять про ставлення людини до себе (егоїстичність, скромність);
- риси, які відображують ставлення особистості до праці та до власної справи (добропорядність, сумлінність, наполегливість);
- риси, які характеризують ставлення людини до речей (жадібність, марнотратність).

Етнічний темперамент – це зовнішній вираз етнічного характеру. Етнічний темперамент не залежить від типу нервової системи. Це певний стандарт реагування представниками певного етносу на конкретну ситуацію, цей стандарт притаманний не кожному представнику етнічної співдружності, а лише більшій її частині. Він виражається в особливостях вербального та невербального спілкування, що відображається на темпі мовлення, кількості та енергійності рухів та жестів, величині соціальної дистанції, відкритості у виявленні почуттів. Даний фактор треба враховувати при найпершому контакті із представниками інших культур та постійно мати його на увазі.

Вивчити етнічний характер – означає розкрити його найбільш виражені соціально-психологічні риси. Унікальною є тільки структура характерологічних особливостей етносу, а усі елементи. Що входять до неї, є спільними.

Суб'єктивні уявлення про норми та правила поведінки об'єктивуються у вигляді звичаїв та традицій. Норми та правила зазвичай засвоюються підсвідомо за допомогою механізму наслідування. В основі звичаїв є звички, які відшліфовувалися із покоління в покоління. Звичка – це дія, яка закріпилася у поведінці людини та стала його потребою. Етнічні звичаї та традиції складають ту палітру фарб, за допомогою якої можна намалювати портрет народу, який відображує його самобутність. Етнічна свідомість виникає у процесі історичного розвитку етнічної спільноти на основі

національних почуттів та уявлень як усвідомлення етнічного буття. Вона має психічну природу.

Етнічна самосвідомість є усвідомлення індивідами приналежності до певної етнічної спільноти, свідоме відображення етнічного буття. Етнічна самосвідомість є найбільш стійким елементом етнопсихології, оскільки формується із появою даного етносу на основі спільного походження, мови, культури та побуту як самосвідомості роду, племені та існує до теперішнього часу. Етнічна самосвідомість – це усвідомлення місця та ролі своєї спільноти в системі міжнаціональних відношень, усвідомлення самотності, унікальності своєї культури. Це розуміння свого місця у складному соціальному світі. У крайнім прояві самосвідомість набуває форми націоналізму на етноцентризму.

Етнічні почуття тісно пов'язані із естетичною свідомістю, вони підштовхують до усвідомлення своєї етнічної приналежності, своєї культури. Етнічні почуття завжди мають конкретно – історичний зміст. Їх формування визначається сучасними економічними та політичними умовами життєдіяльності етносу, а також історичним минулим народу. Етнічні почуття можуть бути позитивними (національна гордість, патріотизм) та негативними (націоналізм, шовінізм, расові забобони).

Етнічний смак – це оцінка правильності, нормальності, краси, моралі та норм суспільної поведінки, обумовлена специфікою явищ, які відбуваються в етносі протягом довгого часу. Національні смаки є психологічною основою розвитку самотньої культури. Загальнолюдська культура не існує поза реалізацією у межах національної культури.

Етнічні аспекти важливі як для соціалізації так і для індивідуалізації особистості, оскільки вони мають місце у тому національному середовищі, у межах якої відбувається життєдіяльність особистості.

Соціалізація – це процес становлення особистості шляхом освоєння індивідом основного набору духовних цінностей, вироблених людиною. Індивідуалізація – це процес становлення особистості шляхом селекції

інформації, отриманої індивідом із навколишнього середовища, та створення нових духовних цінностей. Індивідуалізація здійснюється за вибором книг, друзів, професії, місця праці та ін.. Соціалізація здійснюється примусово, отримуючи обов'язкову середню освіту, маючи зобов'язання працювати тощо. Соціалізація – це обов'язок, індивідуалізація – це право особистості. Тільки індивідуалізована особистість здатна до творчості, створення нового, створенню ідей.

Європейська культура розуміє людину як цілісну систему. Роздробленість, множинність «Я» сприймається європейцями як щось ненормальне, як хвороба, яку треба лікувати. У китайській культурі, наприклад, особистість сприймається як множинність, як сукупність різних обов'язків, як обов'язок відносно суспільства, батьків, родини, самого себе.

Окремий випадок соціалізації – етнізація, тобто освоєння індивідом духовних цінностей та досвіду того етносу, до якого він належить. Найбільш значний фактор соціалізації особистості є процес засвоєння мови. Іншим фактором є рівень культурно – історичного розвитку суспільства. Різні соціальні спільноти висувають до формування особистості свої специфічні вимоги. Порівняння моделей особистості, сформованих під впливом західної та східної культурних традицій, демонструє, що західна модель людини є активно предметною, дає установку особистості формуватися в діяльності, в діях та вчинках. Тут домінує принцип єдності свідомості та діяльності. Східна культура не надає такого значення предметній діяльності. Стверджуючи, що творча активність розгортається лише у внутрішньому духовному просторі та пізнається не практикою, а в акті осяяння, інсайта.

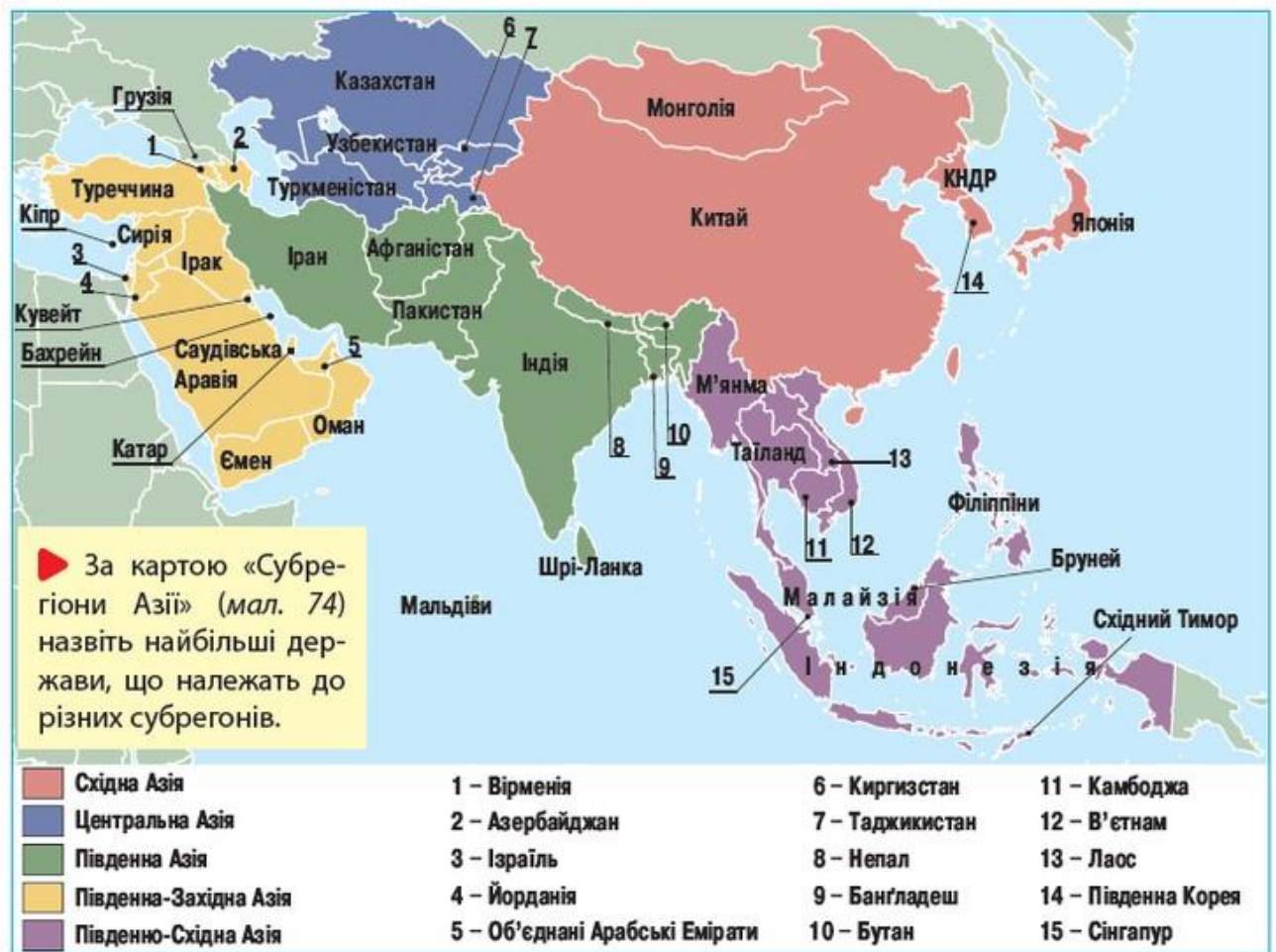
У європейській культурі особистість оцінюється в цілому, її вчинки в різних ситуаціях вважаються виявами однієї й тієї ж сутності. Китайці, навпаки, уникають суджень про людину в цілому, поділяють її поведінку на ізольовані сфери, у кожній із яких діють власні закони а не норми поведінки. На Сході люди більш інтровертні, ніж європейці. Це відповідає ціннісним орієнтаціям їхньої культури.

Можливо переважання процесу етнізації під час становлення особистості, що є характерним для традиційних суспільств, може сковувати її розвиток. Особистість здебільшого орієнтується на минуле, на досвід та традиції предків, ніж на тенденції та потреби сучасного соціального розвитку.

ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте синхронічний та діахронічний аспекти вивчення етнічних культур.
2. Дайте визначення етнопсихології та її структурним компонентам.
3. Розкрийте поняття етнічний характер, етнічний темперамент, етнічна свідомість та самосвідомість, етнічні почуття, етнічний смак.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ

Субрегіони Азії

ОСНОВНІ РЕГІОНИ СХОДУ: БЛИЗЬКИЙ СХІД, СХІДНА АЗІЯ

БЛИЗЬКИЙ СХІД

Близький Схід – один з осередків становлення світової цивілізації, колыска монотеїстичної доктрини, авраамічної традиції, що дала, у свою чергу, народження ряду релігійних систем – іудаїзму, християнству, ісламу, - дві останні з яких отримали статус світових релігій. Як і інші геополітичні категорії, що народилися в епоху європейської колоніальної експансії, напр., «Середній Схід» і «Далекий Схід», поняття «Близький Схід» носить відбиток європоцентристського підходу до географічної та історико – культурної

класифікації країн Азії та Африки тобто «близькості» або «віддаленості» окремих її регіонів по відношенню до Європи, Заходу.

MIDDLE EAST

803616AI (G00412) 8-13

У вузькому значенні категорія «Ближчий Схід» фактично збігається з поняттям «Передня Азія» – розташованими на сході Середземномор'я

півостровом Мала Азія (сучасна Туреччина) та країнами Левантійського узбережжя (сучасні Сирія, Ліван, Палестина, Ізраїль) '

У більш широкому геополітичному значенні Близький Схід охоплює практично всю Західну Азію, в тому числі Туреччину; країни арабського Машріка, а також Іран, Афганістан, Пакистан.

Машрік (араб., ель-Машрік: «Там, де схід») – територія, що спочатку включала (згідно з арабськими географами, перш за все ібн Хордадбеку) всі відомі в 9 – 10 століттях Східні землі, включаючи Індію, Китай, ряд островів

Індійського та Тихого океанів аж до Японії. В даний час визначення «ал-Машрік» застосовується в арабській мові, як правило, як збірне позначення Іраку, Сирії, Йорданії, Палестини та Лівану. Іноді названий ряд включають і Єгипет.

На досить усталену в науці думку, Близький Схід, включає в свою чергу ряд історико – культурних субрегіонів, або областей з вираженими географічними рубежами і природними зонами, етнолінгвістичними та соціокультурними характеристиками.

Історико-культурна єдність регіону Близького Сходу як складової, більше того, системоутворюючою частини арабо-мусульманського цивілізаційного простору, допускає також включення в нього арабських країн Північної Африки, в першу чергу Єгипту, і навіть країн арабського Заходу - Магрибу (Лівія, Туніс, Алжир, Марокко). Близький Схід – невід'ємна, а в багатьох відношеннях і серцевинна частина єдиного цивілізаційного простору, відомого як світ ісламу. Це – великий трансконтинентальний регіон, в більшій чи меншій мірі об'єднаний вірою і мовою Корану, духовними і соціально-політичними зв'язками, що склалися протягом багатовікової історії. З часом в межах єдиного колись ісламського світу і сформувалися основні історико-

культурні субареали: Близький Схід, Північна Африка (також – Західна і Східна Африка), Центральна (також – Південна і, почасти, Південно-Східна Азія).

Регіон Південно-Західна Азія (Близький Схід)

У свою чергу, в кожному з перерахованих регіонів виділяються історико-культурні області, що мають характерні етнолінгвістичні, суспільно-політичні, господарсько-культурні та інші риси.

Арабо-мусульманська цивілізація представлена в сучасному світі майже 1,5 млрд, людей, тобто чвертю населення планети, що проживає на різних континентах. Тим часом, в першу чергу, це цивілізаційне поле об'єднує регіони Близького і Середнього Сходу, Північну Африку, Центральну, а також частину Південної та Південно-Східної Азії.

Близький Схід – батьківщина монотеїстичної традиції, яка об'єднує прихильників Корану, Старого і Нового завітів (мусульман, християн, іудеїв), що є його частиною Аравійська історико-культурна область, що займає Аравійський півострів (на думку багатьох дослідників, – субконтинент), – колиска не тільки арабів, їх мови та культури, а й батьківщина засновника ісламу Мухаммада (570–632) і, відповідно, цієї самої молодшої зі світових релігій – потужною і динамічно розвивається цивілізаційної системи. Це надає Аравійській історико-культурній області особливе значення як на самому Близькому Сході, так і в усьому мусульманському світі.

ЗАВДАННЯ

1. Визначте географічні та історико-культурні межі регіону Близький Схід.
2. Схарактеризуйте населення та релігійну традицію Близького Сходу.
3. Прокоментуйте європоцентричний підхід до визначення понять «Близький Схід», «Далекий Схід».

СХІДНА АЗІЯ

Східна Азія – це не просто східна частина Азії. Дана назва може набувати різний зміст залежно від того, в якому контексті і хто його вживає: географи, історики, сходознавці або сучасні політики і журналісти.

Критерії, про які буде сказано нижче, дозволяють включити в історико-культурний регіон «Східна Азія» наступні сучасні держави: Китай з островом Тайвань, Японію, КНДР і Республіку Корея. Протягом багатьох століть складовою частиною даного історико-культурного регіону також був В'єтнам. Однак у 20 ст. в силу об'єктивних геополітичних, економічних та соціально-політичних процесів ця країна все більше тяжіє до історико-культурного регіону Південно-Східна Азія, що в цілому закономірно і з географічної точки зору. Соціально-політичні зміни Новітнього часу, процес економічної інтеграції та розвиток політичних і культурних зв'язків з країнами Південно-Східної Азії перетворюють В'єтнам в невід'ємну частину нового економічного,

геополітичного та геокультурного простору. У той же час в історико-культурному відношенні до країн Східної Азії, незважаючи на відносну

EAST ASIA

географічну віддаленість, тяжіє Сінгапур, більше 76% населення якого складають етнічні китайці.

Східна Азія є найбільш густонаселеним регіоном нашої планети. В даний час там проживає понад півтора мільярда людей, тобто майже одна чверть населення всієї Землі і 45% населення Азії. Тут розташована країна, що займає перше місце в світі за чисельністю населення – Китай (1 мільярд 322 мільйони жителів - за даними на липень 2007 р. /1,357 заданими 2013 р.). Населення інших держав регіону також є значним. У Японії живуть 127 мільйонів 433 тисяч людей. (10-е місце в світі), в Республіці Корея – 49 мільйонів, у КНДР – більше 23 мільйонів. Щільність населення на більшій частині регіону також дуже велика.

Господарсько-культурні особливості

В історико-господарському відношенні відмінною рисою Східної Азії стала розвинута тут культура рисосіяння, що вимагає важкої систематичної колективної праці, ретельності обробки ґрунту і створення масштабних іригаційних систем. Рис почав вирощуватися 4–5 тисяч років тому. В даний час на Китай припадає 1/3 світового валового збору рису.

Східна Азія є батьківщиною дуже багатьох культурних рослин. Ще в давні часи в даному регіоні вирощували «п'ять хлібних злаків»: просо, гаолян, пшеницю, коноплю, а також боби. Китай дав світу і один з найпопулярніших у світі напоїв – чай. Видатний вчений-генетик М. І. Вавилов стверджував, що 20% всієї світової культурної флори походить зі Східної Азії.

Рисівництво потребує інтенсивного штучного зрошення, що, в свою чергу, створює необхідність чіткої організації колективної праці. Іригація стала невід'ємною частиною господарського життя народів Східної Азії. Однак будівництво в даному регіоні незліченної кількості дамб і гребель викликалося не тільки потребою в штучному зрошенні, а й постійною боротьбою людини з водною стихією. Часті повені, які уносили життя сотень і тисяч людей, були досить звичайним явищем в історії народів Східної Азії, особливо Китаю. Не випадково, говорячи про одну зі своїх найбільших річок – Хуанхе («Жовта річка»), китайці називають її «годувальницею» і в той же самий час - «горем Китаю», адже протягом багатовікової історії ця величезна норавлива річка кілька разів змінювала свою течію, затоплюючи величезні простори Великої Китайської рівнини. Китайці традиційно вважали володарями вод фантастичних драконів і намагалися всіляко їх задобрити, адже від примх водної стихії залежали життя і достаток мільйонів людей.

Китай, завдяки своїм масштабам і старовині культурних традицій, виступав в даному історико-культурному регіоні джерелом практично всіх культурних, наукових і технічних інновацій. Основні філософські та релігійні системи потрапляли в інші країни Східної Азії з Китаю або через нього. Китай протягом більшої частини своєї історії протистояв кочовому оточенню –

Великого Степу, захищаючи основоположні цінності землеробської цивілізації.

Своєрідним символом цього протистояння і в той же час крайнім північним форпостом Східноазійського історико-культурного регіону стала всевітньо відома Велика китайська стіна (по-китайськи Вань Чи чанчен, тобто «Стіна завдовжки в 10 тисяч лі»), включена недавно в число так званих «нових семи чудес світу». Середня висота Великої стіни становить 7-8 м. а ширина – 4-5 м. Довжина – майже 5 тис. км. Для спостереження за можливим противником і ведення вогню в Стіні були влаштовані оглядові вікна, бійниці, двоярусні вежі, створена система великих і малих застав. Вздовж всієї стіни, яка звивається по гірських хребтах і ущелинах, розташовувалися гарнізони чисельністю до 900 тисяч чоловік. При виявленні противника воїни подавали умовні сигнали: вдень за допомогою димових шашок, вночі – розпалюючи вогонь.

Роль Великої китайської стіни в історії справді унікальна. Протягом двох з гаком тисячоліть вона не тільки виступала в ролі північного кордону Середньої держави (так китайці називають свою країну), а й стала символічним кордоном всієї Східноазійської цивілізації (*Rex Sinica*), який оберігав її від руйнівних вторгнень кочівників. Стіна гарантувала тривалі періоди мирного співіснування, захищала караванні дороги і стежки, за якими в історії закріпилася назва Великого шовкового шляху, забезпечуючи торговельні зв'язки між народами Євразії. Для того, щоб утримувати величезний гарнізон, необхідні були дороги і великі запаси продовольства. Все це спричинило економічний розвиток раніше неживих районів Північного Китаю, будівництво нових комунікацій, подовження Великого китайського каналу.

У 1 ст. н. е. до Китаю з Індії через Центральну Азію почав проникати буддизм, який виявився єдиним іноземним вченням, не просто закріпився в Китаї, але і став невід'ємною частиною його духовної традиції. З 3 ст. в китайській літературі стосовно до конфуціанства, даосизму і буддизму почав

використовуватися термін «сан цзяо» (дослівний переклад: «три вчення»); застосований іноді варіант перекладу: «три релігії» видається не зовсім коректним, оскільки конфуціанство не є релігією в прямому сенсі цього слова, а являє собою філософське та етико-політичне вчення).

Формула «три вчення», прийшовши з Китаю, закріпилася в сусідніх Кореї і В'єтнамі.

У Японії релігійний синкретизм набув дещо відмінні від інших країн Східної Азії форми. Хоча в цю країну, так само, як в Корею і В'єтнам, проникли з Китаю конфуціанство, буддизм і даосизм, але до складу «тріади вчень» даосизм включений не був, поступившись місцем синто

Віротерпимість і релігійний синкретизм характеризують релігійну ситуацію в Східній Азії і сьогодні. Так, наприклад, опитування населення в Японії дають дивні на перший погляд результати. Згідно одержуваних даних, віруючих в Японії майже в два рази більше загального числа її населення. Це пояснюється тим, що майже всі японці вважають себе синтоїстами, сприймаючи синто як образ існування японця, але при цьому можуть зараховувати себе до адептів ще який-небудь релігії.

Східна Азія – «сфера ієрогліфічної культури»

Однією з головних особливостей і в той же час найважливішою характеристикою Східноазіатського історико-культурного регіону є використання ієрогліфічної писемності. Ні в одній іншій частині світу не збереглося такої (на перший погляд - архаїчної) системи письма. Ієрогліфи в Китаї і Японії, залишаючись символом багатовікової традиції, продовжують жити насиченим сучасним життям, забезпечуючи духовну єдність даного історико-культурного простору. Завдяки ієрогліфам протягом багатьох століть забезпечувалося спілкування представників різних народів Східної Азії один з одним. Китайська, корейська, японська та в'єтнамський мови зовсім не схожі одна на одну, і японець ніколи не зрозуміє китайську або в'єтнамську мову, проте зміст ієрогліфа може зрозуміти кожен освічений представник цих народів, озвучуючи його, природно, по-своєму. У минулому навіть існувало

вираз: «Спілкування за допомогою пензля», коли приїжджав до сусідньої східноазіатської країни китаєць або японець, який не володів місцевою мовою, брав у руки пензель для письма і писав нею ієрогліфи, в рівній мірі зрозумілі і йому, і його співрозмовникам.

На сьогоднішній день Ієрогліфікою продовжують користуватися в Китаї (включаючи Тайвань, де зберіглося старі, більш складні, форми написання ієрогліфів), Японії, Сінгапурі, а також в багатомільйонних китайських громадах Азії, Європи, Америки.

У Кореї та В'єтнамі вже досить давно відбувся перехід на алфавітний лист, проте в Південній Кореї ієрогліфи не були понижені і досі (наприклад, на вивісках і в заголовках газет) поєднуються з національним корейським алфавітом. І навіть у В'єтнамі після переходу на латинське письмо, активно впроваджуються французькими колоніальними властями, ієрогліфи зберігають значення медіатора між сучасністю та класичної культурою в'єтнамського народу.

Історико-культурна специфіка окремих країн регіону

Протягом багатьох століть Корея і Японія активно запозичили у Китаю багато елементів духовної та матеріальної культури. Китайський вплив можна простежити практично у всіх сферах: в питаннях державного управління, в суспільній думці, релігії, філософії, архітектурі, медицині і тощо. Однак можна відзначити і ряд суттєвих відмінностей, які переконують нас в тому, що середньовічні суспільства Кореї і особливо Японії аж ніяк не копіювали їх китайський аналог.

Наприклад, у Японії було запозичено китайський розподіл суспільства на чотири прошарки (шениї – «вчені», хлібороби, ремісники і торговці), проте вищим прошарком японського суспільства стали самураї - воїни. При цьому для позначення назви цих вищих прошарків на листі використовувався один і той же ієрогліф (по-китайськи читається ши, а по-японськи – сі), хоча і сприймався в цих країнах по-різному. У Китаї воїни ніколи не виділялися в окремий стан, заняття військовою справою не вважалося чимось престижним,

стверджувалося, що справжній воїн повинен здобувати перемоги, ще не воюючи. А військові заслуги не йшли ні в яке порівняння з досягненнями у сфері державного управління або літератури. У Японії ж, навпаки, найвищими досягненнями вважалися успіхи в освоєнні військового мистецтва, і військова доблесть ставилася понад усе.

Інший приклад. У традиційній китайській суспільно-політичній думці, починаючи з глибокої давнини, панувало уявлення про «Небесний мандат» як про своєрідне право на управління Піднебесню, яке дається правителю (і династії в цілому) самим Небом. Причому давньокитайські філософи, насамперед Мен-цзи, теоретично постаралися обґрунтувати право на зміну однієї династії іншою на підставі втрати попередньою отриманого нею в колишні часи «мандата Неба». У Японії подібна доктрина легітимації державної влади прижитися не могла в силу абсолютно іншого ставлення до персони імператора. Згідно синтоїстським уявленнями, імператор (тенно) є прямим нащадком богині Аматерасу, тобто по суті – живим божеством. Відповідно, ні про яку зміну династії не може йти мови, і, за уявленнями японців, в їх країні з часів легендарного імператора Дзімму безперервно править одна і та ж династія. Подібне ставлення до імператорської влади зумовило існування протягом багатьох століть особливої системи правління, яка склалася в Японії і іменувалася сьогунат. Подібна форма управління країною являла собою диктатуру найсильнішого у військовому, політичному і економічному відношенні клану. Його глава носив титул сьогун («полководець», «воєначальник»; повна назва цього титулу звучить як сейї-тайсёгун – «головнокомандувач, караючий варварів»). Він володів практично абсолютною владою в країні. Однак сьогуні, на практиці ізолювавши імператорів від питань управління країною, ніколи не вирішувалися на повалення правлячої династії і офіційного проголошення нової, як це неодноразово бувало в Китаї. Сьогунські династії існували паралельно з імператорською, і військові правителі Японії залишали монархам право «спілкування з богами». В історії Японії виділяють три періоди правління

сьогунів: Камакурського сьогунату (1192–1333 рр.), Сьогунат Асікага (Муроматі) (1338–1573 рр.) і сьогунат Токугава (Едо) (1603–1867 рр.).

Східна Азія в Новітній час

Сьогодні Східна Азія – це один з регіонів світу, які найбільш швидко і динамічно розвиваються. Три східноазиатські держави входять в першу десятку країн світу за рівнем валового внутрішнього продукту: Китай займає 2-е місце, Японія – 3-є місце і Південна Корея – 10-е місце.

Японія першою у регіоні вступила у фазу модернізації. Починаючи з 1860–1870-х рр., у період «перетворень Мейдзі» (історики, характеризуючи цю ключову епоху в історії Японії, часто використовують і інші терміни: «революція Мейдзі», «реставрація Мейдзі», «реформи Мейдзі»), в цій країні розгорнувся процес індустріалізації, і вона вступила в нову фазу свого розвитку, суттєво випередивши сусідів по регіону. До кінця 19 ст. Японія перетворилася на агресивну імперіалістичну державу, а першій половині 20 ст. була однією з милітаризованих держав світу і поряд з гітлерівською Німеччиною претендувала на світове панування. У цей час Японія активно прагнула стати гегемоном Східної Азії, а офіційна ідеологія теоретично мала обґрунтувати втрату Китаєм регіонального лідерства та перехід гегемонії до Японської імперії. Війни Японії проти Китаю (1894–1895, 1937–1945 рр.), анексія Кореї в 1910 р., а також окупація країн Південно-Східної Азії в 1940-х рр. стали найважливішими віхами у розгортанні японської експансії.

1945 докорінно змінив ситуацію в Східній Азії. Японія була розгромлена і підписала акт про беззастережну капітуляцію, втративши всі свої колоніальні володіння. На деякий час країна була окупована американськими військами, а згодом вступила на шлях демократизації суспільства. Поразка Японії стимулювала піднесення народів Китаю та Кореї на боротьбу за здобуття нової державності. Однак на довгі роки Східна Азія стала ареною протистояння двох антагоністичних соціально-політичних систем.

Корея, багато в чому через протистояння СРСР і США, виявилася розділеною на дві держави. У 1948 р. на півночі Корейського півострова, в зоні

присутності радянських військ, було проголошено Корейську Народно-Демократичну республіку і до влади прийшли комуністи, а на півдні, в зоні американської відповідальності, утворилася Республіка Корея. Конфлікт між двома корейськими державами призвів до тривалої та кровопролитної Корейської війни (1950–1953 рр.). В ході війни загинуло близько двох з половиною мільйонів корейців, було зруйновано понад 80 % промислової та транспортної інфраструктури країни та близько половини всього житлового фонду. Корея залишається розділеною на дві держави і сьогодні. В останні десятиліття Південна Корея вступила на шлях глибоких структурних реформ. Якщо 1960-х гг. країна була однією з найбідніших в Азії, то зараз – це високорозвинена індустріальна держава. У 1987 р. у Південній Кореї відбулися перші демократичні вибори. На півночі Корейського півострова, як і раніше, зберігається комуністичний режим. КНДР перебуває у стані глибокої економічної кризи.

Великі зміни після закінчення Другої світової війни відбулися у Китаї. 1 жовтня 1949 р. після тривалої громадянської війни (1946–1949 рр.) було проголошено Китайську Народну Республіку. До влади прийшла Комуністична партія Китаю. Після цього країна пережила чимало бурхливих політичних подій. З кінця 1978 р. нове керівництво країни на чолі з Ден Сяопіном почало проводити курс, спрямований на розвиток соціалістичної ринкової економіки при поєднанні двох систем: планово-розподільної та ринкової. Почалося активне залучення іноземних інвестицій та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків. Китай вступив на шлях сталого соціально-економічного розвитку, темпи зростання економіки виявилися одними з найвищих у світі. Китайська Народна Республіка поступово стає однією з найпотужніших і найвпливовіших держав світу.

Все, що відбувається сьогодні, дозволяє припустити, що в 21 ст. Східна Азія перетвориться на один з найбільш розвинених і динамічних регіонів планети.

ЗАВДАННЯ

1. Визначте географічні та історико-культурні межі регіону Східна Азія.
2. Схарактеризуйте населення та релігійну традицію Східної Азії.
3. Обґрунтуйте, чому релігійний синкретизм – одна з основних рис Східної Азії.
4. Схарактеризуйте Східну Азію як «сферу ієрогліфічної культури».

ОСНОВНІ РЕГІОНИ СХОДУ: ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ, ПІВДЕННА АЗІЯ, ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ.

ПІВДЕННО-СХІДНА АЗІЯ

Історико-культурний регіон Південно-Східна Азія (ПСА) розташований між Східною і Південною Азією і на півдні має морський кордон з Австралією. Площа Південно-Східної Азії 45 млн. км², чисельність населення в даний час наближається до 700 млн. люд. На території країн ПСА знаходяться 11 держав: Султанат Бруней (5.8 тис. км²), Східний Тимор (1459 тис. км²), Соціалістична Республіка В'єтнам (329,6 тис. км²), Республіка Індонезія (2027 тис. км²), Королівство Камбоджі (181 тис. км²), Лаоська народно-демократична республіка (237 тис. км²), Малайзія (330 тис. км²), Союз М'янма (Бірма) (678 тис. км²), Республіка Сінгапур (06 тис. км²), Королівство Таїланд (514 тис. км²), Республіка Філіппіни (300 тис. км²).

За рельєфом ПСА можна розділити на Індокитайський півострів, південна частина якого є Малаккським півостровом, і Архіпелаг: Індонезійська (Малайський) архіпелаг, який включає понад 13 тис. Островів; Філіппінський архіпелаг – понад 6 тис. островів; на схід від Філіппін знаходиться найглибша в світі морська западина (10540 км). Береги півостровів і островів ПСА омивають води морів і заток Тихого та Індійського океанів. У регіоні мало місць, розташованих далеко від моря. На заході острова Ява (біля міста Бокор) знаходиться світовий центр гроз. У Індонезійського

SOUTHEAST ASIA

архіпелага найбільшими островами є: Калімантан, Суматра, Ява (найбільш густо населений), Сулавесі, меншими за площею – острова Тимор, Балі, Флорес, Хальмахера та ін. На Індокитайському півострові в напрямку з Півночі або Північно-Заходу на Південь течуть великі річки: в М'янмі Іраваді, Салуїн, в Таїланді – Мінам, в Таїланді, Лаосі, Камбоджі та В'єтнамі – Меконг, у північному В'єтнамі Хонгха (Червона ріка). У долинах цих річок склалися

великі етноси і формувалися держави бірманців, сіамців (тайців), лао, кхмерів і в'єтнамців. Річки течуть на південь між гірськими ланцюгами, які на південь поступово знижуються.

Найбільшою державою в регіоні як за територією, так і за населенням є Індонезія. Однак, вона не має статусу регіонального лідера, хоча і має величезний потенціал;

Географія Південно-Східної Азії певним чином нагадує географію Східної Європи. Це мозаїка менших країн на периферії одних із найбільших держав світу – Індії та Китаю. Колись буферна зона між супротивниками, тепер перетворилася на пояс дроблення із величезним культурним розмаїттям та тереном кількох світових релігій.

Агрокліматичні та ґрунтові ресурси. Теплий і вологий клімат є основною передумовою відносно високої ефективності землеробства, протягом року тут збирають 2–3 врожаї. На достатньо родючих червоних і жовтих фералітних ґрунтах вирощують багато сільськогосподарських культур жаркого поясу (рис, кокосова пальма, каучукове дерево – гевея, банани, ананаси, чай, прянощі). На островах використовують не тільки прибережні території, а й згладжені вулканічною діяльністю схили гір (терасоване землеробство).

Водні ресурси активно використовують для зрошення земель в усіх країнах. Дефіцит вологи в сухий період року потребує чималих витрат на будівництво іригаційних споруд. Водні гірські артерії півострова Індокитай (Іраваді, Менам, Меконг) і численні гірські річки островів здатні забезпечити потреби в електроенергії.

Винятково багаті лісові ресурси. Регіон розташований у Південному лісовому поясі, ліси вкривають 42 % його території. Ліси регіону особливо багаті на деревину, що має дуже цінні властивості (міцність, вогнестійкість, водовідштовхувальну здатність, привабливий колір): тік, сандалове дерево, дерева сімейства бобових, місцеві види сосен, дерево сундрі (мангрове), пальми.

Багатий природно-ресурсний потенціал і сприятливі кліматичні умови регіону дають змогу займатись землеробством протягом усього року, а різноманітні запаси мінеральних ресурсів сприяють розвитку гірничодобувної промисловості та нафтопереробки. Завдяки існуванню цінних порід дерев традиційною галуззю є лісова. Проте через інтенсивне вирубування лісів площа їх щороку зменшується, що порушує екобаланс. Це зумовлює необхідність природоохоронних заходів, які здійснюються в Індонезії, Малайзії, на Філіппінах та в інших країнах, для збереження унікальних флори та фауни регіону.

Хоча Південно-Східна Азія є багатою на природні ресурси, регіон в останні роки (особливо з 2006 р.) стикається із серйозною проблемою винищення лісів, що означає втрату середовища проживання для різних зникаючих видів, таких як орангутанг і тигри Суматри. Зовсім недавно були зроблені спеціальні дослідження, які довели, що більше 40% видів тварин і рослин у Південно-Східній Азії може бути знищена протягом 21 століття. Виною цього є все ще діюча "підсічно-вогнева система" ведення господарства у деяких країнах, зокрема в Індонезії. Так, у 1997 та 2006 рр. декілька країн були покриті густим їдким туманом через пожежі, що досягнули регіонального масштабу. У відповідь на це ряд країн Південно-Східної Азії у 2007 р. підписали Угоду АСЕАН про транскордонне димове забруднення повітря в цілях боротьби з задимленням повітря.

Цікавим фактом є те, що у країнах Південно-Східної Азії з кожним роком поширюється китайське населення: у Сінгапурі частка китайців становить 76,8%, у Малайзії – 23,7%, у Таїланді – 14%, у Брунеї – 11,2%, також китайці поселилися у Бірмі та Камбоджі – 3 та 1% відповідно.

Кожна країна Південно-Східної Азії має свою офіційну мову, якою розмовляє домінуючий етнос: кхмерська у Камбоджі, бірманська у М'янмі, в'єтнамська у В'єтнамі і тощо. Однак, в регіоні завжди були поширені і мови європейські. Так, англійська, наприклад, має статус другої офіційної мови у Сінгапурі та Філіппінах. Вона також є дуже поширеною у Малайзії, Лаосі,

Таїланді, Брунеї, а у В'єтнамі її використовують як другу мову. Менш поширеними є французька, китайська та голландська.

Етнічний склад та історична доля народів регіону зумовили його релігійну мозаїчність. Найпоширенішими є такі конфесії: *буддизм* – у Камбоджі, Таїланді, Бірмі, В'єтнамі, Сінгапурі; *іслам* – в Індонезії, Брунеї, Малайзії, Сінгапурі та на Філіппінах; *християнство* – Філіппіни є єдиною державою в регіоні із християнським віросповіданням (85%), однак його сповідує невелика частка населення у Сінгапурі, Малайзії та Брунеї, Індонезії та Бірмі. Аборигени країн Південно-Східної Азії широко сповідують місцеві культури.

Сучасна політична карта регіону почала формуватися ще у 14 ст., коли у 1511 році Португалія стала першою європейською державою, що розпочала процес колонізації Південно-Східної Азії, захопивши Малаккський султанат (державна по обидва боки Малаккської протоки). За нею регіон почали колонізувати Нідерланди, Іспанія та Данія. У 1560 році Іспанія розпочала колонізацію островів, що пізніше назвали Філіппінами (на честь іспанського короля Філіппа II).

У XIX столітті Південно-Східна Азія зазнає колоніального впливу Великої Британії. У 1819 році Раффлз Стемфорд, відомий англійський державний діяч, заснував Сінгапур, що став опорним торговим постом Великобританії у її боротьбі з Данією за вплив в Південно-Східній Азії. Лише Таїланд протягом усього періоду колонізації залишався незалежним. До 1913 року Великобританія окупувала Бірму, території Малай та Борнео (сучасна Малайзія). Франція захопила майже увесь півострів Індокитай (Лаос та В'єтнам, де утворила адміністративні території Тонкін, Аннам та Кохінхіна). Голландці отримали найбільшу винагороду – контроль над великим архіпелагом Індонезія. У 1905 році Філіппіни, внаслідок Іспано-американської війни 1898 року, перейшли до володінь США.

Під час Другої світової війни вся ПСА потрапила під владу Японії, а після закінчення війни посилилася боротьба народів ПСА проти

неоколоніалізму. У 1945 р була проголошена незалежність Індонезії та В'єтнаму, Філіппін (1946), Бірми (1948 р), Камбоджі (1953 р), Малайї (1957 р). З'явилася Федерація Малайзія (1963 г •), незалежний Сінгапур (1965 г •) •

Найбільш складна ситуація в цей період складалася у В'єтнамі, оскільки ця країна опинилася на своєрідному кордоні, який розділяв в цьому регіоні світу соціалістичні і капіталістичні блоки в період існування біполярної системи міжнародних відносин. У США на озброєння була прийнята «теорія доміно», відповідно до якої передбачалося, що якщо Південний В'єтнам буде захоплений комуністами, то вся ПСА опиниться під контролем радянського блоку. Саме в ці роки В'єтнам став символом протистояння двох систем: одні називали його форпостом соціалізму в ПСА, а інші – наріжним каменем вільного світу в ПСА. В'єтнаму в ході двох важких воєн 1946–1954 і 1964–1973 рр. вдалося відстояти свою незалежність, і в 1976 р була утворена Соціалістична Республіка В'єтнам. У 1975 р була проголошена Лаоська народно-демократична республіка. У 1984 р став незалежним Бруней. У цей час була остаточно демонтована неоколоніальна система в ПСА.

Сьогодні усі держави Південно-Східної Азії є незалежними, але століття колоніального правління залишило значні наслідки. У міських ландшафтах, освітніх системах, державній службі та багатьох інших сферах цей світ і далі несе відбитки свого колоніального минулого.

ЗАВДАННЯ

- 1.Визначте географічні та історико-культурні межі регіону Південно-Східна Азія.
- 2.Схарактеризуйте населення та релігійну традицію народів Південно-Східної Азії.
- 3.Проаналізуйте колоніальний вплив у Південно-Східній Азії.
- 4.Розкрийте мовні особливості регіону Південно-Східна Азія (мовні родини).

ПІВДЕННА АЗІЯ

SOUTH ASIA

Під Південною Азією прийнято розуміти Індостан і прилеглі території. Це один з найбільш густо населених регіонів земної кулі і один з найдавніших осередків світової цивілізації.

Велика частина півострова Індостан належить Індії (Республіці Індії). Індія займає велику територію (близько 2 млн. кв.км); населення цієї країни – понад 1 млрд, чоловік, які говорять на майже 900 мовами.

Абсолютна більшість мов (понад 70%) належить до індоєвропейської сім'ї; індуїзм сповідує більш 80% населення Індії.

У фізико-географічному відношенні Південна Азія включає півострів Індостан, з розташованим на більшій його частині плоскогір'ям Декан, Гангській низовині і Гімалаї, а також острів Шрі-Ланка і ряд дрібніших островів. Фізико-географічне відокремлення Південної Азії засновано насамперед на тому, що Індостан є частиною стародавнього материка Гондвани, в той час як інша частина Азії є частиною древньої Лавразии.

У політико-географічному відношенні Південна Азія включає такі держави: Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шрі-Ланка, Мальдіви. Політико-географічне відокремлення Південної Азії пов'язано з спільністю історії та культури цих країн (входження в стародавні індійські імперії і Британську Індію, переважання індоєвропейських і дравидських мов, область контакту індуїзму, буддизму та ісламу, інші культурні явища).

Південна Азія – південний регіон азійського континенту. Площа регіону приблизно 4.480.000 км², що становить приблизно 2,4% від площі поверхні землі. На частку Південної Азії припадає близько 34% населення Азії.

Карта Південної Азії включає в себе: Непал, Індія, Бутан, Пакистан, Шрі-Ланка, Бангладеш і Мальдіви. Всі ці країни можна віднести до країн третього світу, в яких розвинене в основному сільське господарство, а так же бюджет багатьох країн заснований на туризмі. Бангладеш, Непал і Бутан є найменш розвинутими країнами. Більше 40% населення регіону живуть за межею бідності. Бідність однієї Індії може посперечатися з усією бідністю Африки, так як чисельність бідного населення становить 421 млн людей.

Індія - це домінуюча політична сила регіону. Крім величезної території країни, чисельність і густонаселеність держави вражає уяву. Індія посідає друге місце в світі за чисельністю населення, перше займає Китай.

Індія – одна із колисок людської цивілізації. Вона подарувала світові шахи і десяткову систему чисел, яку Європа сприйняла через арабів і тому назвала «арабською». Досягнення давньої і середньовічної Індії в науці,

літературі і мистецтві здійснили вплив на розвиток багатьох цивілізацій Сходу, стали невід'ємною складовою світової культури.

Господарство країн Південної Азії до цього часу не позбулося рис минулої прямої (Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Шрі-Ланка, Мальдіви), або непрямой (Непал) колоніальної залежності від Великої Британії. Всі країни Південної Азії відносяться до країн, що розвиваються, або до слабо розвинених. Валовий національний продукт на душу населення дуже малий. За цим показником країни регіону поділяються на дві групи. До першої, з відносно вищим рівнем розвитку, відносяться Шрі-Ланка (валовий національний продукт на душу населення становить \$600), Пакистан (\$500) та Індія (\$370). Шрі-Ланка – в основному аграрна країна, з галузям промисловості найбільш розвинена харчова. Пакистан – аграрно-індустріальна країна з такими розвиненими галузями промисловості, як легка, хімічна, паливна. Індія також аграрно-індустріальна країна з розвиненими сільським господарством і промисловістю. До другої групи з відносно низьким рівнем розвитку входять Бангладеш (валовий національний продукт на душу населення становить \$220), Непал (\$190) та Бутан (\$180). Бангладеш в основному аграрна країна, з галузям промисловості найбільш розвинені легка та харчова. Непал також аграрна країна з краще розвиненими легкою та харчовою галузями промисловості. Бутан – аграрна країна з переважанням натурального господарства. У господарстві Мальдівів найкраще розвиненими є риболовство, сільське господарство, туризм.

Народи Південної Азії – це величезна різноманітність етнічних утворень, можна нарахувати більше 2000 різновидів. До кожної етнічної групи може відноситися від сотень мільйонів людей до кількох тисяч. Протягом століть Південна Азія не раз була захоплена різними народами, які щільно вкоренилися на території регіону, утворивши такі етнічні групи, як дравидійські, індо-арійські та іранські. У регіоні переважають індоєвропейські народи. У Бангладеш це бенгальці (98% населення країни), в Непалі – непальці (54%), у Шрі-Ланці – сингали (74%). У Пакистані переважають індоарійські

народи – пенджабці і синдхи та іранський – пуштуни. В Індії, крім основних індоарійських народів (гіндустанці, бігарці, бенгальці, маратхи та інші), що належать до індоєвропейської мовної сім'ї, значним також є відсоток дравідійських народів – телугу, таміли та ін. Єдиною країною Південної Азії, де переважають не індоєвропейці, є Бутан, 63% населення якого становить тибетський народ бхотії.

У більшій частині країн розмовляють мовою хундустані, так само часто можна зустріти людина, які розмовляють бенгальською або урду. А в деяких частинах Індії говорять виключно на худу.

За релігійною приналежністю Південна Азія поділяється на три групи країн. До першої, в країнах якої переважає іслам, відносяться Пакистан, Бангладеш та Мальдіви. До другої, яка найбільше репрезентує регіон, входять Індія та Непал. В цих державах переважає індуїзм. В країнах третьої групи – Бутані та Шрі-Ланці – найпоширенішим є буддизм. Основні літературні мови чотирьох країн – Індії, Непалу, Шрі-Ланки та Бангладеш – використовують алфавіти, що сформувались на основі давньоіндійського письма брахмі. У Пакистані та Мальдівах алфавіт базується на основі арабського письма. В Бутані користуються тибетським алфавітом. На культуру Південної Азії більше двох століть чинили впливу колоніальні загарбники, але це не завадило зберегти первісність та етнічне розмаїття культурних цінностей і традицій.

При цьому Південна Азія регіон зі стійкою високою смертністю. Через відсутність умов гігієни і розвиненого охорони здоров'я, вмирає велика кількість дітей. Регіон знаходиться на шостому місці за індексом світового голоду.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ

У сучасній науці існує кілька підходів до визначення географічного і політичного терміна «Центральна Азія». Західні вчені розуміють під Центральною Азією території Афганістану, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, Монголії, деякі райони

Китайської Народної Республіки: Синцзян-Уйгурському автономному районі, Внутрішню Монголію, Тибет.

The Caucasus and Central Asia

Побутує (в політичних контекстах) і розуміння терміна «Центральна Азія», що відноситься лише до колишніх п'яти республік Радянського Союзу: Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану. Цей термін став широко використовуватися в даному розумінні після розпаду СРСР в 1991 р

У російській та радянській науковій традиції довгий час панував термін «Середня Азія», який був запозичений з робіт німецьких орієталістів (нім. *Mittelasien*). Під Середньою Азією розумілися території, розташовані між Казахської степом і Афганістаном, після виникнення Туркестанського генерал-губернаторства (1867 г.) – землі домініюнів російської імперії: Хівінського і Бухарського ханств. У радянський період цей термін позначав

території чотирьох республік: Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Киргизстан; Казахстан в це поняття – необґрунтовано – не входив.

Розпад Радянської імперії кардинально змінив геополітичну ситуацію не лише в Європі, але і Азії. Тому, крім традиційних макрорегіонів Південно-Західної, Південної, Південно-Східної і Східної Азії, назріла необхідність виділити ще один регіон – Центральна Азія. Він включає колишні республіки СРСР – Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменистан і Узбекистан. Площа Центральної Азії складає 4 647 тис. кв. км.

Центральна Азія знаходиться у центрі Азії, простягаючись від Каспійського моря на заході до Алтайських гір на сході (понад 3000 км) і від боліт Західного Сибіру на півночі до гірських хребтів Гіндукушу на півдні (майже 3000 км).

Віддаленість Центральної Азії від морів та океанів ускладнює розвиток зовнішньоекономічних зв'язків. Найближчі до цих країн порти Індійського океану для них недоступні, тому що відсутні транзитні залізниці через гірські хребти Гіндукушу, Копетдагу та Іранського нагір'я. Між собою та з сусідніми країнами – Росією, Китаєм, Афганістаном, Іраном – держави регіону сполучені залізницями та мережею автомобільних шляхів. Вихід до Каспійського моря забезпечує зв'язок регіону з країнами Закавказзя.

Практично на всій території панує різко континентальний посушливий клімат і переважають пустельні ландшафти. Літо, як правило, сухе й спекотне, з температурами +30 ...+40 С удень із різким зниженням вночі до +20 і нижче. Зима на рівнинній частині – помірно морозна (–5 ...+3 С), коротка та майже безсніжна. У високогір'ях середньосічнева температура знижується до – 26 С, літом піднімається до +4 ...+15 С. У пустелях дують гарячі сухі вітри, часті пилові бурі.

Незважаючи на складні природні умови, район володіє величезним природно-ресурсним потенціалом, який може стати доброю базою для розвитку багатогалузевого господарства. Тут розвідані та експлуатуються потужні родовища вугілля, нафти і газу, залізних, мідних і поліметалевих руд,

золота, фосфатів, сірки та десятків інших видів корисних копалин. Нововідкриті поклади нафти в західному Казахстані (насамперед Тенгізьке родовище) свідчать про те, що країни Центральної Азії ще довго залишатимуться експортерами нафтогазової сировини. Значну роль вони можуть відігравати і на світовому ринку кольорових металів.

Наявність потужних гірських систем з максимальними висотами понад 7000 м спричинює випадання на схилах гір великої порівняно з прилеглими рівнинами кількості опадів (понад 500 і навіть 1000 мм). Гірські льодовики, що формуються тут, дають початок повноводним порожистим рікам: Амудар'ї, Сирдар'ї, Гільменду, Геріуду, Ілі. Тому високогірні райони Таджикистану, Киргизстану та Східного Казахстану мають великий гідроенергетичний потенціал. Вода річок, що в усі сторони розтікаються з гір, служить основою для розвитку зрошеного землеробства. Цим пояснюється найбільша концентрація господарства саме в річкових долинах, а тим часом великі пустельні території залишаються практично незаселеними. Важлива особливість регіону – відсутність стоку річок до океанів. За винятком крайнього сходу Казахстану, район надзвичайно бідний на лісові ресурси. Значної шкоди лісам завдає неорганізована заготівля деревини для побутових потреб.

Лісів на території дуже мало. Для Тянь-Шаню характерна наявність лісового поясу з тяньшаньської ялини та арчі. У високогір'ях поширені субальпійські та альпійські луки, що використовуються тривалий час під літні пасовища для овець.

Геополітичне розташування Центральної Азії як своєрідного моста між цивілізаціями Європи, Близького і Середнього Сходу, з одного боку, і Далекого Сходу – з іншого, породило два вектора розвитку регіону: з орієнтацією на Захід і з орієнтацією на Схід. Внаслідок політичних і етносоціальних процесів Центральна Азія перетворилася на багатонаціональний регіон, в якому переплітаються культури багатьох народів. Як площа регіону, так і різноманітність народів і культур, існуючих

або існуючих на його території раніше, ускладнюють вибудовування якоїсь єдиної системи періодизації. Для визначення етнолінгвістичних типів населення в цьому регіоні слід виділити два найбільш важливих етапи:

1. У 3–2 ст. до н. е. Центральна Азія представляла територію, зайняту переважно кочовими і напівкочовими племенами, що говорили на різних діалектах і говорах індоєвропейських мов. Поступово вони вступили в економічне і політичне взаємодія з осілими культурами південних районів Центральної Азії, також індоєвропейських за своїм походженням. Найбільш відомими з культур цього часу є так звана зрубна, або ямна культура, названа так археологами і антропологами по найбільш поширеній формі поховання. До цього типу культури відносяться «Андронівська», «Окуневський» та ін.

2. Активні процеси етнолінгвістичної взаємодії на рубежі 1 тис. до н. е – 1 н. е. призвели до формування і наступному проникненню в Центральну Азію тюрко-монгольських товариств, що викликало зміну антропологічних і лінгвістичних характеристик населення. Міграція тюркських племен на захід та їх розселення в Центральній Азії привели до переваги тюркського етнолінгвістичного типу над іранським (Кляшторний, Султанов: 53–54). В даний час в чотирьох з п'яти держав Центральної Азії населення говорить переважно на тюркських мовах (Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан), у той час як в Таджикистані переважають іранські мови.

Таким чином, на великих територіях Центральної Азії склалися два етнолінгвістичних типу: індоіранських і тюрко-монгольський.

Незважаючи на регіональні риси ісламу Центральної Азії, його духовні та освітні центри, такі як Бухара і Самарканд, користувалися величезним авторитетом у мусульман не тільки в Центральній Азії, а й на Близькому Сході. Серед найбільш значущих центрів, які одночасно є видатними пам'ятками ісламського мистецтва, слід назвати комплекси Бібі-ханім, Шир-Дар, Тіллакарі і Гур-і Амір в Самарканді, комплекс Занг-ата в районі Ташкента, Па-йі Калан в Бухарі і багато інших. • Крім зведення величезних

Мадраса і мечетей, мусульманські правителі Центральної Азії приділяли велику увагу розвитку науки та освіти. Численна рукописна спадщина середньовічної мусульманської книжності в Центральній Азії каже про широке поширення знань в галузі філології, історії, математики, астрономії, фізики. Довгий час в регіоні існувала безперервна наукова традиція.

Розглядаючи історію ідеологічних уявлень народів Центральної Азії, неможливо не відзначити і той факт, що Центральна Азія зіграла важливу роль у становленні буддизму. Кушанські царі, що правили в Центральній Азії до 2 ст. н. З.' зробили буддизм державною релігією. Найбільші статуї Будди, до недавнього часу перебували в Баміанській долині (Афганістан), є символами поширення буддійського віровчення на території Центральної Азії. •

Найважливішим етапом формування регіонального ідеологічного та культурного простору стало приєднання Центральної Азії до Російської імперії, що почалося в першій третині 18 ст. і що завершилося в 90–ті роки. 19 ст.

ЗАВДАННЯ

- 1.Визначте географічні та історико-культурні межі регіону Південна Азія.
- 2.Схарактеризуйте населення та релігійну традицію Південної Азії.
- 3.Проаналізуйте Колоніальний вплив у Південній Азії.
- 4.Розкрийте мовні особливості регіону Південна Азія.
- 5.Визначте географічні та історико-культурні межі регіону Центральна Азія.
- 6.Схарактеризуйте населення та релігійну традицію Центральної Азії.
- 7.Прослідкуйте формування етнолінгвістичних типів населення в Центральній Азії (етапи).

ЛІТЕРАТУРНИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРИ ДАВНЬОГО СХОДУ. ЛІТЕРАТУРА ІНДІЇ. АРАБСЬКА ЛІТЕРАТУРА. ПЕРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ.

Довгий час література стародавнього Сходу залишалася за межами уваги спеціалістів, які займалися головним чином текстологією та лінгвістикою у межах східної філології.

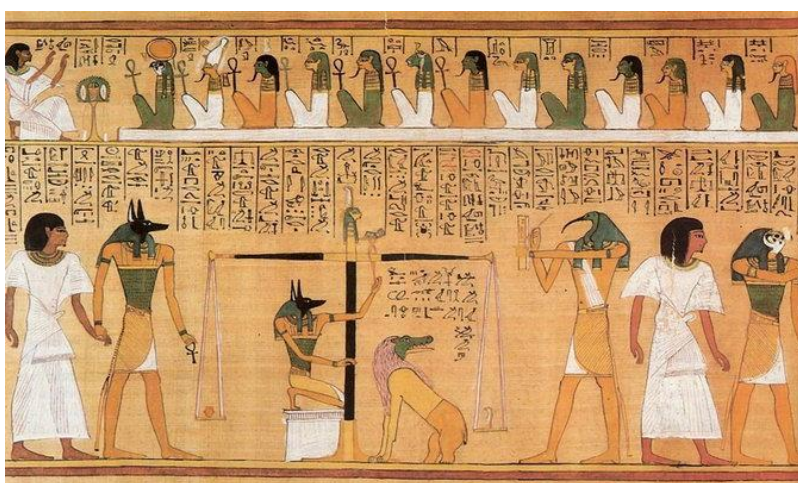
Розглядаючи літературу Стародавнього Сходу, слід сказати про фольклор, міфологію, казки, оповіді, епос. Праця й обряди, пов'язані з ним, породили пісні, які, в свою чергу, своєю ритмічністю створили поетичні розміри. Як результат з'явилася лірика. У процесі осмислення природних явищ через слабкі знання про події, що відбуваються, виникли різні культи, й стала розвиватися магія. Не вміючи пояснити своє походження, люди почали вигадувати міфи: про створення світу, про боротьбу з природою, про боротьбу з богами тощо. В усній народній творчості поєднувалися міф та казка. Окрім них були оповіді про справи й подвиги предків, про видатних людей та видатні події.

Спочатку переважала усна творчість, писемний запис творів почався набагато пізніше. Запис не співпав з виникненням писемності. Форма запису текстів була різною. Перші літописи, що з'явилися, були у формі діалогу або монологу. Перші твори дуже скупо описували події, а більш пізніші почали давати детальні описи із застосуванням різноманітних художніх засобів. Література Стародавнього Сходу здебільшого була анонімною. Етап між фольклорними та авторськими творами отримав назву «етап ораторського мистецтва».

Пізніше із виникненням писемності запис різних повчань, історичних або міфологічних текстів, пісень став звичайною справою і з'явився авторський запис. Виникають різноманітні жанри (літописи, повчання, байки, притчі тощо) роди (лірика, драма, епос) творів.

Стародавні літератури можна згрупувати за ареалами: Близького, Середнього, Далекого Сходу. До літератур стародавнього Близького Сходу відносяться: давньоєгипетська, шумерська й ассірійсько-вавілонська (літератури Дворіччя), давньоєврейська літератури.

Література Стародавнього Єгипту

Уривок із Книги Мертвих

їх імена на листі священного дерева, він був покровителем бібліотек, канцелярій, кабінетів.

До періоду Древнього царства відноситься найдревніший пам'ятник «Тексти пірамід» (піраміди фараонів 5 – 6 династії). Це збірка магічних формул та висловів з метою забезпечити душі безсмертя. В ньому розповідається про подорож двійника душі «Ка» фараона. До цього ж періоду відносяться життєписи вельмож, Мемфіський богословський трактат.

Період Середнього царства – це період розквіту літератури. З'являються справжні художні твори: «Казка про потерпілого в корабельній аварії», «Розповідь єгиптянина Синухета», які розповідають про мандрівки єгиптян, та багато інших.

Винахідником письма й покровителем літератури і науки був бог премудрості – Тот (птаха ібіс), якого називали «володарем Слова Божого». Він вважався автором священних книг, вів хронічку царів, записуючи

У період Нового царства (початок з 19 династії) відбувається подальший розвиток давньоєгипетської літератури. У цей час ново єгипетська мова стає літературною, і саме нею пишуться найцікавіші твори: «Поема Пентаура» про перемогу Рамзеса II у битві при Кадеші; це казки «Два брати», «Правда і Кривда», «Казка про зачарованого царевича» тощо. До нас дійшло багато повчань та релігійних текстів, як то «Книга мертвих» про подорож загробним світом та про загробний суд. Добре представлені світська, любовна лірики, а також вірші присвячені природі.

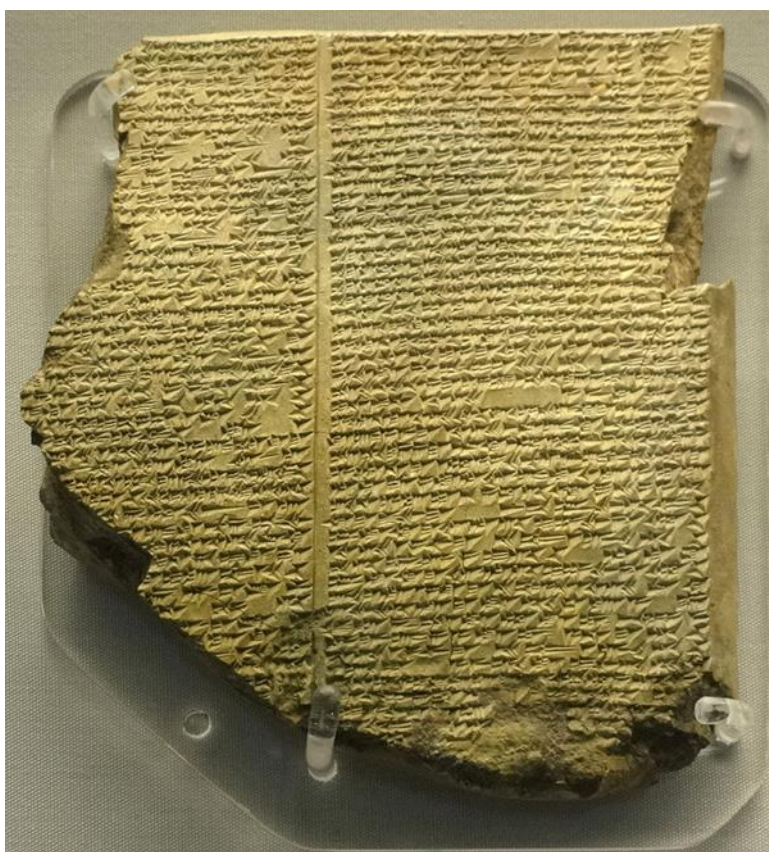
В період Пізнього царства давньоєгипетська література ще існує, але вже завершує свій шлях. Їй на заміну приходять коптська література, зміст якої вже інший. У зв'язку із розповсюдженням християнства в 2–3 столітті в Єгипті, література стає вузько релігійною.

Література Стародавньої Месопотамії (Межиріччя)

Карта Месопотамії

На відміну від стародавнього Єгипту на території Межиріччя поживали різні народи, кожен з яких розмовляв власною мовою. Одними із перших, хто заселив цю територію, були шумери, які створили власну цивілізацію. Якщо єгиптяни винайшли ієрогліфічну писемність, то шумери створили клинописне письмо. Клинописна література перевершує всі інші літератури Старовини, окрім грецької та римської. Що правда, обсяг клинописних літературних творів здебільшого невеликий: на тяжких та громіздких плитках тяжко було записувати розлогі тексти. Тому найбільші клинописні літературні пам'ятки містять не більше двох–трьох тисяч рядків. На відміну від Єгипту в Ассирії було прийнято мати в домі «книжки». Одним із відоміших збирачів вавилонської літератури був ассирійський цар Ашшурбаніпал. Залишки його бібліотеки були знайдені у 1836 році на березі річки Тигр.

Глиняна табличка з фрагментом Епосу про Гільгамеша

(міфи про Енліле та Нінліль).

Шумерська література є однією із найдревніших у світі поряд із давньоєгипетською.

Шумерська мова стала для багатьох наступних мов своєрідною «латинню». У зв'язку із крихкістю глиняних табличок більшість шумерських літературних пам'яток збереглися у пізніше переписаному вигляді.

Основним змістом шумерських міфів було створення світу (міфи про Енліле та Енки), потоп, загробне життя

Найпопулярнішим героєм шумерського епосу був Гільгамеш (один із правителів династії Урука). Йому присвячено 5 пісень.

Шумерська література отримала подальший розвиток у вавилонсько-асирійській літературі, яка запозичила частину сюжетів, творчо перероблених вавилонянами та асирійцями. У центрі створення світу з'явився вавилонський бог Мардук замість Енліля, а богиня родючості Іннана замінена на богиню Іштар. Був також перероблений епос про Гільгамеша. В легенду про нього включено розповідь про всесвітній потоп. Під час потопу все людство загинуло, окрім Утнапішті та його родини. (Бог Ейі, сім днів бурі, гора Ніцир.)

Давньоєврейська література

Сувій Тори

Хронологічними рамками давньоєврейської літератури є 12 ст. до н.е. – 2/3 ст. до н.е. Давньоєврейську літературу відрізняє одна особливість: вона дійшла до нас вже у переробленому вигляді. Біблейські старозавітні тексти – від 13 – 12 ст. до н.е. до 2 ст. до н.е. увібрали в себе різноманітні джерела: міфи, давні народні перекази, хроніки, історичні документи, законодавчі пам'ятки, ритуальні приписи, переможні, весільні, релігійно-філософські твори.

Зібрані та перероблені різні стародавні джерела склали основу Біблії (Старий Завіт), яка є єдиною літературною пам'яткою. Традиційно *Біблія* поділяється на три частини: *П'ятикнижжя* (Тора) – опис створення світу, біографія Авраама, сина Іцхака та онука Якова, які вважаються праотцями єврейського народу; *Пророки* (Невіїм) – Книга Ісуса Навіна, Книга Суддів, 4 Книги Царств, Книга пророка Ісаї, Книга пророка Іеремії, Книга пророка Єзекіїля, а також 12 малих книг про кожного з пророків; *Писання* (Ктувім) – Книга Естер, Пісня Пісень, Плач Єремії, Книга Притч Соломонових.

Переклади Біблії знадобились дуже рано. Давньоєврейська мова, якою була створена Біблія, поступово витісняється арамейською, а пізніше грецькою, і тому була незрозуміла для більшості релігійних євреїв. Перший переклад був зроблений на грецьку та називався Септуагінта і став основою перекладу на латинську мову. Сама давньоєврейська була витиснена арамейською, тому були зроблені переклади на арамейську. Для богослужіння на церковно-славянській мові переклад здійснили просвітники Кирило та Мефодій у 9 ст.. Переклад на російську мову був вже виконаний у 19 ст.

ЗАВДАННЯ

1. Визначте та схарактеризуйте основні періоди в Давньоєгипетській літературі.
2. Дайте коротку характеристику літератури стародавньої Месопотамії.
3. Обґрунтуйте вплив Давньоєврейської літератури на формування західної релігійно-філософської думки.

ЛІТЕРАТУРА ІНДІЇ

Початок літературної традиції в Індії прийнято відносити до епохи складання найбільших пам'яток релігійної словесності – Рігведа

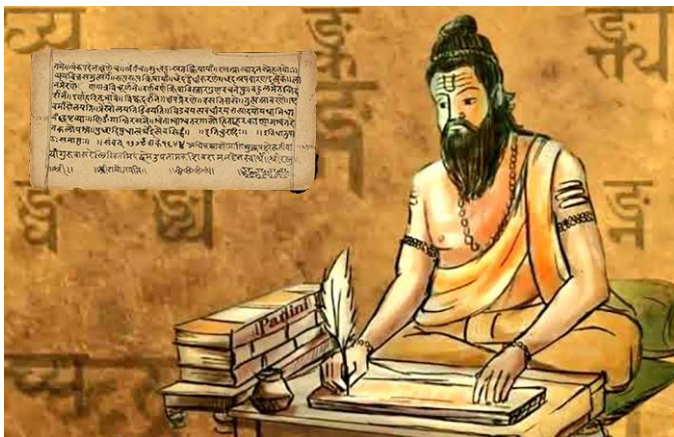
(Книги гімнів 15 – 9 ст.. до н.е.), 9 – 7 ст.. до н.е.: Атхрваведа (Книга заклять), Яджурведа (Книга жертвних висловів), Самаведа (Книга Піснеспівів).

Віршовані гімни Рігведи зверталися до різних божеств. Пізніша коментаторська література представлена брахманськими ритуальними текстами – брахмани, їх продовження, схоластичні обґрунтування – араньяки (лісові книги), упанішади (сокровенні вчення). Їх вчення лягли в основу всіх філософських систем Індії. Ці твори називають шруті (література одкровення,

яка має божественне походження), на відміну від смрті (література переказів, яка створена людьми).

Власне літературна традиція Стародавньої Індії також складалася усно на основі фольклорних героїчних оповідей та міфів та оформилася в найбільшу епічну поему Махабхарата (вона вміщує релігійну поему Бхагаватгіту – «Пісня Господа» – про відданість єдиному богу). Інший великий епос – це Рамаєна (перший авторський твір, автор Вальмікі).

У «класичний» період давньоіндійської літератури (4 ст.. до н. е. – 10 ст.. н. е.) найбільший розвиток мали пурани – релігійно-міфологічні поеми та кав'я – світські епічні поеми.

Найяскравішим вираженням давньоіндійської літературної традиції вважається граматичний трактат «Восьмикнижжя», створений у 4 ст.. до н.е. філософом та лінгвістом Паніні. Паніні жив у державі Гандхара на

півночі Індії. Навчався в місті Таксіла, відомому багатими традиціями мовознавства. Він склав першу в історії Індії нормативну граматику санскриту, «Аштадх'яї» («Восьмикнижжя») – коротко сформульовані 3959 сур (правил), що достатньо описують фонетику, морфологію та синтаксис мови. При цьому Паніні використовував такі поняття, як фонема, морфема, корінь, суфікс, частини мови.

Від релігійно-філософського канону Тіпітака («Три корзини закону») походять прозаїчні розповідні жанри. Тіпітакою називається звід канонічних текстів буддизму на палійській мові, які містять вчення Сідгхартхи Гаутами, біографію. Тексти названого «Палійського

канону» спочатку передавалися в усній формі. Періодичну систематизацію здійснювали буддійські собори.

Зразок жанру «обрамленої повісті» – збірка дидактичних байок та казок «Панчатантра» 3–4 ст. н.е.

Трактат «Наука про театр» – теоретична обробка завдань індійської драматургії та театрального мистецтва 4–8 ст. н.е.

На початку 10 ст. н.е. починається розвиток літератур на новоіндійських мовах, який визначають як індійське Середньовіччя. Специфіка етапу – розходження релігійних літературних традицій на різних новоіндійських мовах і діалектах.

В літературі пізнього індійського Середньовіччя (16 ст.) та Нового/Новітнього часу спостерігаються подібні тенденції: переосмислення й нова інтерпретація традиційних епічних і міфічних сюжетів й героїв, відмова від класичних форм літературного канону. У пізньому Середньовіччі спостерігається невеликий розквіт світської придворної літератури (представники: Кешавдаса, Бхушана, Падмакара тощо).

Разом з цим, відсутність історичних хроні, фіксації точного датування, пізніє відносно часу створення письмове фіксування пам'яток породило проблему автентичності їх мови, багато текстологічних запитань, проблеми авторства багатьох творів.

Особливість літератури Індії Нового/Новітнього часу (кінець 18–20 ст..) – у переході усієї літературної творчості на сучасні державні та регіональні мови (хінді, урду, бенгальську, телугу, тамілі тощо.), складання їх літературної норми, освоєння нових літературних і публіцистичних жанрів, нової актуальної тематики, обумовленої політичною та соціальною обстановкою часу. Представники – бенгальська література: Робіндронат Тагор.

Починаючи із середини 20 ст., після отримання Індією незалежності у 1947 р., роль просвітницьких тенденцій в індійських літературах слабшає, якщо раніше література слугувала рупором ідеологічних та соціальних явищ, то зараз вона звертається до аналізу та відображення су спільних та індивідуально-психологічних явищ, змін в постколоніальному суспільстві. Сучасні літератури Індії називаються «нова література», в якій розвиваються та оновлюються художні принципи реалізму. Оформлюються такі жанри: соціальний роман, розповідь, п'єса, регіональний роман, жіночий роман, історичний роман, одноактна п'єса, література «пригнічених», утопія, антиутопія, короткий нарис та ін.

АРАБСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Поняття «арабська література» позначає сукупність написаних літературною арабською мовою художніх та науково-популярних текстів, створених у Середньовіччі та пізніше. Зазвичай до арабської літератури зараховують і художні твори, написані арабами у 20 ст. європейськими мовами, але які відображають саме арабський погляд на світ.

Прийнято вважати, що найраніші із зразків арабської словесності, які дійшли до нашого часу, – вірші та прозаїчні оповіді – датуються кінцем 5–6 ст.. вони, як вважають, побутували серед кочових племен Аравії в усній формі,

а записані були лише в середині 8–10 ст.. Однак серед вчених немає єдиної думки з приводу часу їх походження. Що найважливіше, самі араби вважають всі ці тексти найважливішою частиною свого культурного спадку до ісламської епохи.

Тематика та художні особливості цих віршів відображують світогляд та інтереси давнього кочівника-бедуїна, моральні цінності родоплемінного суспільства та суворі умови життя в пустелі. Коло цих інтересів відносно вузьке: самовихваляння поета, вихваляння його племені, наруга ворогів племені, опис коханої поета, його верхового звіра або подорожей пустелею, оплакування загиблого, опис дружньої гулянки або розмірковування про безжальну долю. Ці вірші вирізняються примітивністю, демонструючи нерозчленованість свідомості людини того часу, сприймання навколишнього світу як єдиного цілого.

Виникнення ісламу у 7 ст.. та наступні арабські завоювання, які завершилися створенням арабо-мусульманської імперії (халіфату), докорінно змінили життя арабів. Колишні кочівники-бедуїни стали правителями величезної території від Іспанії до Китаю, населеної народами з власними традиціями та культурними цінностями. Арабська племінна знать, яка розселилась великими містами халіфату, намагалася зберегти свою національну ідентичність у цьому багатонаціональному середовищі. Вона продовжувала культивувати арабську словесність, яка фіксувалася письмово, власне оформлюючись в літературу. До процесу складання літератури долучилися представники інших народів, які освоїли арабську мову. Все це мало вплив на зміст та естетичну систему арабської літератури цього періоду, який прийнято називати «класичним».

Навіть найраніші зразки арабської словесності демонструють повністю сформовану систему віршескладання. Ця система збереглася протягом всього Середньовіччя і дійшла до нашого часу. Основною формою арабської поезії є великий вірш (касида), який поділяється на декілька тематичних сегментів і складається із десятків рядків, які закінчуються однаковою римою. Видатними

авторами давніх касид вважаються такі поети: Імруулькайс, Тарафа, Зухейр, Лябід та ін..

Поезія не змінила форму, але стала більш вишуканою, насиченою метафорами – такою, яка відповідає розкоші нового побуту арабської знаті, естетичним ідеалам більш розвинених культур, особливо персидської. Перехід від усного віршескладання до письмового викликав прояви індивідуально-авторського початку: поет міг тепер відмовитися від клішованих зворотів й більше вигадувати. З'явилися тематичні жанри поезії: любовна лірика, застільна, полювальна, описова, філософсько-аскетська, філософська, суфійська.

Незважаючи на розвиток різних поетичних жанрів, основним жанром протягом всього Середньовіччя залишався панегірик, що було пов'язано із новим поету в суспільстві. До ісламу поет був захисником інтересів свого племені, під час халіфату поет стає платним панегіристом, який оспівує переваги свого покровителя. Така платна творчість вимагала від поета не відвертості, а лише уміння красиво висловлюватися.

Письмова проза арабською мовою – адаб (вихованість) – стала засобом виховання людини, який повинен виконувати свої адміністративні функції в державному апараті.

Як синтез прози і поезії виникає жанр маками – шахрайські новели написані римованою прозою із віршованими вставками, які мали на меті продемонструвати філологічні пізнання та літературні таланти.

В середині 13 ст.. арабський халіфат звалився під ударами монгольської армії. В арабській культурі (літературі) почався період спадку, який продовжувався до кінця 17 ст..

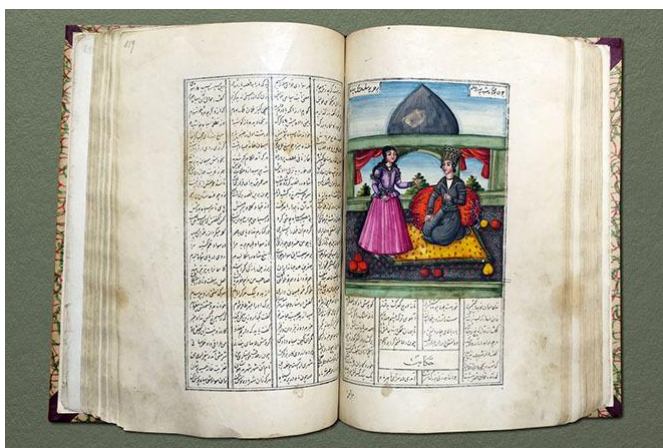
Новий імпульс розвитку арабської літератури був даний процесом, який араби називають арабським «Відродженням» (ан-Нахда). Процес почався в 19 ст., коли Єгипет, Ліван та Сирія увійшли у безпосередній контакт з культурою християнського Заходу. З'явилося бажання зберегти власні класичні традиції та об'єднати їх із досягненнями західної цивілізації.

Посилення контактів з Європою в останній третині 19 ст., переклади європейської літератури на арабську мову, інтенсивний розвиток арабської преси, – все це призводить до запозичення західних літературних жанрів, які прийшли на зміну адабу.

В другій половині 20 ст.. нова хвиля в арабській літературі висуває на перший план завдання створення творів про навколишні реалії, національний характер та колорит – реалістичний напрям. Одночасно відбувається становлення арабської літературної драматургії, творець – Тауфік-аль-Хакім.

Закінчення другої світової війни стало початком нового етапу в розвитку арабської літератури, який називають «новітнім». В той самий час виникає франкомовна література північноафриканських арабів, які живуть у себе на батьківщині, або у Франції. Оскільки ця література є відображенням свідомості арабів, незважаючи на іншу мову, вона зазвичай визнається арабською.

ПЕРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Для періодизації перської літератури найбільш прийнятним слід вважати формальний мовний критерій, пов'язаний із хронологією писемних пам'яток. Сучасна перська мова, офіційна державна мова Ісламської Республіки Іран, має давню писемну історію, яка налічує дві з половиною тисячі років від часу запису перших текстів, що збереглися у другій половині 6 ст.. до н.е. етапи еволюції писемної перської мови відповідають періодам розвитку перської літератури. В іраністиці досі зберігається умовний поділ цієї довгої історії на три епохи (аналогічно іншим індоевропейським мовам): давньоіранська (до 4 ст.. до н.е.), середньоіранська (з 3 ст.. до н.е.), новоіранська (з 8 – 9 ст.. н.е.). За формальними мовними ознаками історію перської літератури можна поділити

на чотири періоди, з якими співвідносяться писемні пам'ятки й твори давньоперською, середньоперською, класичною перською та сучасною перською мовами.

Давньоперські писемні пам'ятки, створені у 6–4 ст. до н.е., це клинописні тексти епіграфічного характеру, висічені на природних скалах і камінних спорудах або зафіксовані на глиняних табличках. Ці тексти являють собою монументальні надписи перських царів династії Ахеменідів (550–330 рр. до н.е.), які проголошували свою імперську владу над підкореними народами, своє етнічне та родове походження, військові перемоги та інші досягнення.

Література на середньоперській мові представляє писемні пам'ятки 3 – 9 ст. н.е., більша частина яких відноситься до двох останніх століть правління в Ірані династії Сасанідів (224–651 рр.). за типом використаного письма та релігійною ідеологією текстів ці пам'ятки поділяються на дві групи: пехлевійські (зороастрійські) та маніхейські. Пехлевійські тексти: зороастрійські догматичні, культові та етико-повчальні твори (переклади та коментарі Авести, трактати «Справа віри» та «Створення основи», «Книга порад Заратуштри»), світська дидактика («Зобов'язання юнаків»), псевдоісторичні хроніки («Книга царів»), розважальні твори («Казки попуги»), епіграфічні тексти, надписи на монетах, печатках, гемах. Маніхейські тексти: тексти, що проповідують віровчення маніхеїв. Вони були написані наприкінці 8 ст. у маніхейських громадах, які перенесли свою діяльність до Східного Туркестану, у зв'язку із переслідуванням з боку сасанідської адміністрації та зороастрійських жерців.

У 7 – 8 ст. у результаті арабського нашестя та повальної ісламізації неісламська пехлевійська писемність згасає та розповсюджується нова усна перська мова (фарсі).

Справжній початок класичної перської літератури пов'язаний з іменами поетів Бухарського кола на чолі з Рудакі, якого називають «Адамом поетів» та Фірдоусі (написав легендарну поему «Шахнаме» – Книга царів). Протягом

восьми століть на класичній перській мові склалися значні за обсягом та художньою цінністю твори, визнані світовою класикою. Монгольське нашествя у 13 ст. привнесло в класичну перську літературу ідейні принципи містицизму.

Новий період у розвитку перської літератури починається в другій половині 19 ст. в умовах загальної соціально-політичної та економічної модернізації іранського суспільства. У цей час в Ірані на основі столичного діалекту Тегерану формується сучасна загальнонаціональна перська мова. Література, зберігаючи класичні традиції, піддається європейському впливу. До середини 20 ст. оформлювалися жанри сучасної художньої прози по типу європейських: роман, оповідання, розповідь, есе.

Перший в справжньому сенсі соціальний роман європейського типу – «Страшний Тегеран» – вийшов в Ірані в 1921 р. Сейєд Каземі Мортаза Мошфек, який вважається одним із зачинателів сучасної іранської літератури, намалював у своєму творі широку картину негативних сторін життя іранського суспільства 20-х років 20 століття, у тому числі пригніченого становища жінок.

Більш радикальні зміни, пов'язані з відходом від багатовікових підвалин класичного канону, відбулися в перській поезії. Старі строфічні форми, метричні схеми, стилістичні засоби та риторичні фігури поступилися місцем вільному творчому пошуку. Виникла *нова поезія* з такими представниками: Йушидж, Кесрайі, Шамлу, Сепехрі та ін..

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте вплив пам'яток релігійної словесності стародавньої Індії на подальший розвиток літератури.
2. Визначте основні періоди в літературі Індії.
3. Зробіть оглядову характеристику арабської літератури.

4. Розкрийте основний принцип періодизації перської літератури.

КИТАЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА. КОРЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА. ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

КИТАЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА.

Однією з найбільш розповсюджених проблем в літературознавстві є проблема періодизації літератури. У випадку з китайською літературою періодизація досить складна і не зводиться до прийнятих в європейській науці поділів на давню, середньовічну, літературу Нового та Новітнього часу, оскільки власне існування означених періодів в історії Китаю є спірним. Сприйняття давнини як золотого сторіччя чітко відображене у роботі великого мислителя Конфуція, який склав перший канонічний збір – «П'ятикнижжя», зібравши відомості від предків.

У-Цзін – назва для п'яти книг, в основі яких лежить конфуціанство. Саме П'ятикнижжя з'явилося близько 140–87 рр. до н.е., але кожне із зібрань написано в свій рік і своїм автором.

1) «І-цзин» – Книга Змін. Це найперший філософський текст конфуціанства. Орієнтовна дата написання – 700 рік до н.е., авторство книги належить Фу-Сі. Канон призначається для ворожіння.

3) «Шу-цзин» – Книга переказів. Сам текст книги складається з легенд про історію Китаю. Авторство книги приписують Конфуцію, але він просто привів в порядок хронологічні дані і сконструював основу збірки.

2) «Ши-цзін» – Книга пісень. Це зібрання пісень і віршів. Остаточна редакція належить Конфуцію. В основі книги лежить прославляння побуту місцевої влади.

4) «Лі-цзи» – Книга церемоній. Цей текст є збірником правил, про те, як варто поводитися в суспільстві. Його склали нащадки Конфуція.

5) «Чунь -цю» – літопис «Весна і осінь», що описує часи правління східної династії Чжоу. У цьому літописі також фігурує особа Конфуція як упорядника. Взагалі, це схоже на екскурс в світ царства Лу.

Відсутність визначених епох Античності й Відродження не дозволяє визначитися з періодом Середньовіччя.

Найбільш адекватна періодизація літератури Китаю, визнана в різних країнах, є династійний принцип поділу, тобто ототожнення певних літературних тенденцій з великими династіями (танська літ-ра, сунська літ-ра та ін..) або із назвами малих династій (літ-ра періоду Шести династій).

Оскільки давнина визнавалася китайцями зразком для наслідування, характерні риси давніх літературних пам'яток присутні у пізніх творах аж до початку 20 ст. Висока літ-ра близько 3 тисяч років писалася давньокитайською мовою. Література на розмовній мові вважалася низькою, придатною лише для того щоб веселитися й не була гідною розгляду серйозного розгляду освіченими людьми.

Саме такий розуміння слова та його записування ієрогліфами як магічними символами визначило особливу роль літератури й музики в історії китайської культури до кінця 1 – початку 2 ст. н.е. Давня література – не засіб розваг, а частина сакрального акту. Тому до високої літератури (*вень*) відносяться твори в європейському сенсі не віднесені до літературної творчості: доповіді трону про податки, пам'ятні записи, епітафії. Оповідання та новели відносилися до низьких жанрів, у тому числі любовні присвячені.

Увага до творів, які відображують особисті душевні рухи автора, приходить набагато пізніше, деякі з творів по-справжньому визнаються лише у 20 ст.

Одна із перших канонічних книжок, яка увійшла у конфуціанське П'ятикнижжя – «Канон пісень», в якому представлені давні гімни та народні пісні різних областей Китаю.

Родоначалником авторської поезії вважається Цюй Юань (340? –278? до н.е.).

Найважливішим видом літ-ри Китаю вважалася поезія, і вона розглядається як ідейна та художня домінанта самовираження за допомогою художнього тексту. Представники китайської поезії: Цао Цао, Цао Чжи, тао Юань-мін, Лі Бо, Ду Фу, Ван Вей тощо.

На відміну від поезії художня проза до другої половини I тис. н.е. мала другорядну роль. Прозаїчні твори вважалися низькою літературою, але активно розвивається жанр новели. Одночасно із новелою розвивається жанр невеликого есе, записки з різних тем: Хань Юй, Лю Цзун-юань.

В Китаї з'являється традиція прози мовою, максимально наближеною до розмовної – *байхуа*. Хоча ці твори не вважаються високою літературою, вони стають надзвичайно популярними. В цій традиції створюються такі відомі великі романи: «Річкові заводи», «Трицарство», «Подорож на Захід» та ін..

Жанр записок продовжує набувати популярності в епоху Сун. В цей же час розвивається жанр – сказ під барабан.

До 20 ст.. літ-ра на байхуа не отримує офіційного визнання. Традиція нормативного письма на розмовній мові пов'язана із подіями «Руху 4 травня» 1919 р., під час якого починають формуватися нові принципи підходу до творчості. Літературу середини – другої половини 20 ст. можна співвіднести з європейською словесністю.

ЗАВДАННЯ

- 1.Обґрунтуйте специфіку періодизації китайської літератури.
- 2.Порівняйте китайську високу літературу із низькою літературою.

КОРЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

До кінця 19 в. корейська література була двомовною і створювалася як на офіційній літературній мові ханмун (корейізір. форма кит. письм. мови веньянь), так і на корейській мові. Витоки Корейської літератури сходять до давньокорейського фольклору початку н. е. (Міфи, перекази, народні та шаманські пісні), мотиви і сюжети якого лягли в основу ранніх зразків художньої прози. Найдавнішими зразками літератури на корейській мові є невеликі віршовані хянга («пісні рідної сторони»), що датуються 6–10 ст. У 9 ст. була складена антологія «Самдемок», що увібрала хянга поетів держави Сілла (не збереглася). Традиції хянга були продовжені в Корі каё («піснях Корі», 12–14 ст.), що створювалися придворними поетами та комедіантами; це були порівняно довгі вірші, в основному обрядового, дифірамбічного і любовного змісту. Одночасно розвивалася поезія на ханмун. В її становленні значну роль зіграла пейзажна та філософська лірика Чхве Чхівона; його вірші також сповнені роздумів про долю народу і країни, яку роздирають міжусобиці, про швидкоплинність життя. Рання проза на ханмун представлена в основному історичними творами («Історичні записи трьох держав» конфуціанського історіографа Кім бусик, 11 ст.), Життями буддійських подвижників.

У 12–13 ст., в період ослаблення централізованої держави, монгольської навали, економічного занепаду та смут на перший план виступають даоські уявлення про світ і людину як частини великої природи. Досягає розквіту пейзажна лірика на ханмун, особливо в творах поетів-анахоретів, відомих як «Семеро мудрих з Країни на схід від моря». Серед них виділяється Лі Інно, твори якого стали програмними для літератури буддійської-даоського

спрямування. Чи Інно вплинув на багатьох поетів, в тому числі Чи Гюбо, майстра пейзажної лірики, родоначальника жанру поеми в Корейській літературі. Його вірші мають викривальний характер, описують тяжке становище землеробів, спрямовані проти іноземної навали. У 13–14 ст. художня проза поступово відділяється від історичної літератури. З'являються яса («неофіційні історії», напр. «Забуті діяння трьох держав» буддійського ченця Ірєна) і збірники пхесоль (Лі Джахён і ін.) – прози малих форм, в яких відображені історія, побут і звичаї корейського народу; створюються «псевдобіографії» по типу історичних життєписів, в яких героями виступають тварини, рослини і т. п.

В кінці 14–15 ст. відбувається зміцнення централізованої держави; найважливішою культурною подією в житті країни було створення в 1444 корейського буквено-звукового письма, що прискорило розвиток Корейської літератури на рідній мові. Перший твір на корейському алфавіті – «Ода дракону, який вознісся в небеса» (1445). Разом з тим засилля конфуціанських підвалин значною мірою перешкоджало поширенню літератури на корейському алфавіті, тому продовжувала панувати література на ханмун, в якій як і раніше сильні конфуціанські ідеали, але в зображуване вже вноситься емоційне забарвлення, більша увага приділяється окремій особистості. В цей час зароджуються поетичні жанри на корейській мові: сиджо (тривірша) і каса (великі поеми), видатними майстрами яких були Чон Чхоль і Юн Сондо. Як самостійний жанр розвивається новела, що виділилася з пхесоль, головним чином шахрайський. У новелах Кім Сісипа спостерігається відхід від традиційних сюжетів, даються образи простих людей, міститься гостра сатира на феодальні порядки і конфуціанську мораль. Велику роль у розвитку корейської сюжетної прози зіграли також алегорії Лім Дже. У 1478 3 Годжоном була складена велика антологія «Тонмунсон» («Східний Ізборник»), яка включила кращі зразки прози і поезії на ханмун до початку 15 в.

Помітний вплив на подальший розвиток корейської літератури надали визвольні настрої, викликані Імджінською вітчизняною війною з Японією (1592–1598) і опором маньчжурським завойовникам (одна тисяча шістсот двадцять сім, 1636). Безпосереднім відгуком на події війни з'явилася патріотична лірика Пак Інно. З соціально-утопічною «Повістю про Хон Гільдоне» Хо Гюна пов'язаний початок середньовічної повісті на корейському алфавіті. У 17 ст. з'являються перші в корейській літературі романи Кім Манджуна, в центрі яких – звільнення особистості від пут конфуціанської моралі, гнівне звинувачення станового феодального суспільства, а також анонімні романи («Сон в Нефритовому павільйоні» і ін.). Ідеї сирхакпха найбільш повно відбилися в сатиричних новелах на ханмун письменника-реаліста 18 в. Пак Чівона.

У 18–19 ст. особливо популярний був жанр повісті на корейській мові – сосоль, головним чином анонімної: героїчна «Імджінская хроніка» (17 ст.), ліричні «Повість про Чхунхян» (18 ст. ; див. «Чхунхян Джон»), «Повість про Сим Чхон »(кін. 18 ст.) та ін. у 18 ст. на корейському алфавіті поширилися також «палацові щоденники», що писалися придворними дамами, анонімні багатотомні романи («Дивне з'єднання двох браслетів», «Їм, Хва, Чон і Ен" і ін.); поезія на рідній мові була зібрана в антології «Нев'янучі слова Країни зелених гір» (бл. 1727) і «Пісні Країни, що лежить на схід від моря» (1763). Як літературний жанр оформлюється лірико-епічна пісенна оповідь – пхансори, реформатором якого виступив Сін Джехё. Йому належить також велика заслуга в розвитку музичної драми чхангик.

З підйомом антифеодальної і антиімперіалістичної боротьби в Кореї в кінці 19 – початку 20 ст. розгортається патріотичний культурно-просвітній рух, буржуазно-демократичний за характером. Корейські письменники знайомляться з західноєвропейською літературою. Ханмун перестає бути панівною мовою художньої літератури; корейське лист переживає пору відродження. Романи Лі Інджіка, Лі Хедж, пронизані культурно-освітніми ідеями, знаменують собою етап нової прози – син сосоль. Перехідною формою

від середньовічної поезії до сучасного вільного вірша були Чханг, злободенні за змістом.

Народження нової корейської літератури відбувалося у важких умовах колоніального ярма, усталеного після анексії Кореї Японією (1910). Початок сучасної прози поклали ранні твори (1917) ідеолога буржуазного націоналізму Лі Квансу. Рух за «нову поезію» очолили в 10–х рр. Чхве Намсон і Кім Ок. З початком китайсько-японської війни 1937 відбулося посилення японської реакції, що супроводжувалося посиленням цензури, гоніннями на прогресивних діячів культури і літератури. У роки 2–ї світової війна у вересні 1939 – 1945 літературні публікації на корейській мові майже повністю були заборонені. У районах, охоплених в 30–х рр. антияпонським партизанським рухом, популярністю користувалися революційні вірші, пісні, одноактні п'єси.

З 1945 в Північній Кореї (з 1948 – КНДР) відбувається становлення соціалістичної літератури, що продовжувала традиції корейської прогресивної літератури, особливо пролетарської. Основні теми пов'язані з демократичними перетвореннями в країні. Серед поетів популярністю користувався Чо Гічхон, який створив епічну поему «Гора Пектусан» про антияпонському партизанському русі 30–х рр. У сучасній літературі залишаються провідними теми мирної творчої праці, боротьби за об'єднання батьківщини, партизанського руху, антиімперіалістична тема. Орган СП Кореї – журнал «Чосон мунхак» (з 1953).

У Південній Кореї в перші роки після вигнання японських колонізаторів (1945–1948) багато письменників висловлювали надії на возз'єднання батьківщини. Після війни 1950–1953 в південнокорейській літературі посилювалися антикомуністичні тенденції; на її розвиток сильний вплив зробили екзистенціалізм, концепції «нової критики». Переважають теми війни, абсурду, самотності, еротична тема. У поезії 60–70-х рр. панують експерименталістські напрямки як модерністського манеру, так і ті, що тяжіють до відродження традиційних віршованих прийомів. Видається кілька літературно-мистецьких журналів.

ЗАВДАННЯ

1. Обґрунтуйте специфіку періодизації корейської літератури.
2. Розкрийте вплив китайської мови та літератури на розвиток корейської мови та літератури.

ЯПОНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

В історії японської літератури прийнято виділяти наступні періоди: література давньої епохи (до 8 ст.), література раннього Середньовіччя (9–12 ст.), література розвинутого Середньовіччя (13–16 ст.), література пізнього Середньовіччя (17 – перша половина 19 ст.), література Нового часу (друга половин 19 – перша половина 20 ст.), література Новітнього часу (друга половина 20 – початок 21 ст.).

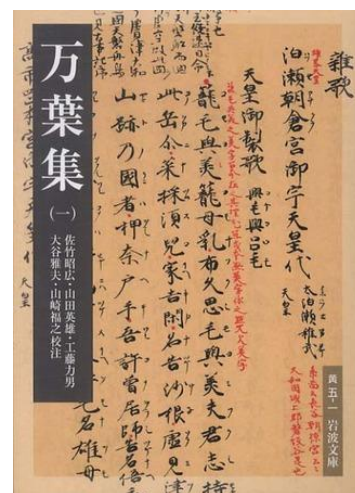
Китайською ієрогліфічною писемністю володіли багато іммігрантів із Китаю та Кореї, які переселилися на острови в 4 – 5 ст.. Але безперервна історія писемної культури в Японії почалася в 7 ст.. Найбільш рясно давні тексти були представлені в буддійських храмах, які володіли стародавніми культовими предметами із бронзи з фрагментами із сутр. Розповсюдження буддизму в 552 р. та конфуціанства сприяло залученню Японії до сфери континентальної цивілізації, що призвело до збереження традицій та до активного засвоєння нового та прилаштування його до звичного світорозуміння. Сьоме (7) століття в Японії вже було писемним: офіційні документи, буддійські сутри та коментарі до них, господарські розпорядження записувалися китайською мовою.

Початок восьмого (8) століття знаменувався в Японії появою власної художньої літератури; в художній свідомості японців відбулося виділення

витонченої літератури із словесності в цілому. Запозичене китайське ієрогліфічне письмо було прилаштоване для запису японських слів. В 712 р. придворний історіограф надав імператриці створені за її наказом «Записи про діяння давнини», які вміщують міфи про створення Неба та Землі та заснування Японії, та стародавні перекази, казки, пісні, давні історії.

В 720 р. закінчується складання другої пам'ятки – «Анналів Японії», які написані китайською мовою.

Перші вірші китайською мовою японці стали складати на початку 7 ст.; вірші із першої японської антології віршів китайською мовою мають наслідувальний характер та виконують етикетну функцію при дворі імператора. В середині 8 ст. з'явилась перша антологія японської поезії японською мовою – «Зібрання міриад листя».

До 8 ст. одним із найбільш розповсюджених жанрів був *тьока* або *нагнута* – довга пісня, де один вірш міг вміщувати сто і більше строф з послідовним чергуванням пар віршів в 5 та 7 складів. Іншим розповсюдженим жанром був *седока* – шестистрофні вірші із чергуванням складів за строфами: 5–7–7–5–7–7.

Перехід до етапу середньовіччя ознаменувався в Японії надзвичайним культурним злетом. Найважливішим кроком стало розповсюдження власного письма – складової абетки, основаної на скорописних формах накреслення ієрогліфів. Поява японського складового письма призвела до надзвичайних результатів: за перші 100–150 років було записано декілька сотень розповідей, оповідей, легенд, щоденників та тисячі віршів японською мовою. Література зробилась спільним захопленням, всі намагалися наслідувати героїв популярних творів, поширювалися різні літературні ігри та змагання.

До 9 ст. в японській літературі з'явився новий жанр – буддійські легенди *сецува*, який оформився у вигляді самостійних збірок. В середині 9 ст..

з'являється розповідний жанр *моногатарі* (розповідь), до якого традиційно відносять прозу 9 – 15 ст..

Основну розповідну літературу, що залишилась від розвинутого Середньовіччя в Японії, складають військово-феодальні епопеї – гункі, які отримали найбільшу популярність в самурайському середовищі. Процвітає щоденниково-мемуарна література. На початку XI ст.. Мурасакі-сікібу написала найоб'ємнішу до того часу працю не тільки в японській, а і в світовій літературі – «Повість про Гендзі» про велелюбного принца та його коханих.

У 14 – 16 ст.. виникає міська література.

Наприкінці 14 ст. виникає та розвивається театр *Но*. Тікамацу Мондзаемон писав п'єси для театрів *Дзьорури та Кабукі* та першим ствердив місце драматурга в театрі.

Творчість видатного японського поета Середньовіччя Мацуо Басьо (1644-1694) розкривається у формі вірша *хокку* – тривірша (5–7–5). Пізніше такий вірш отримує назву *хайку*, його характерна риса – мистецтво натяку, створення підтексту, в якому розкривався справжній зміст твору.

В 1867–1868 рр. в Японії відбулася реставрація Мейдзі; уряд став на шлях широкого спілкування із Заходом і перед японцями відкрився невідомий їм раніше світ нових звичаїв та поглядів.

Період розквіту характеризувався в Японії переважанням науково-публіцистичної, публіцистичної, філософської, есеїстичної літератури. Японська літературна традиція відходить на другий план, отримує розвиток перекладна література, з'являється політичний роман, зароджується реалістичний напрям, на початку 20 ст.. зароджується та розвивається натуралізм.

У 1920–х роках з'являється пролетарська література, яка характеризується недостатньо високим естетичним рівнем, але правдивістю у відображенні народного життя.

Література післявоєнного часу піддає аналізу участь Японії у війні; молоді автори пишуть про взаємини японського населення та американських окупантів. З'явилася «література про атомну бомбу».

Література Новітнього часу починається з 1960–х років, коли з'являється модерністський напрям.

У 1980–х роках відбувається становлення та розвиток жанру «надкороткої фантастичної прози», а також посилення детективу в японській літературі.

На сучасному етапі великою популярністю користується письменник-модерніст Муракамі Харукі, прихильник ідей глобалізації, інтерналізації японської літератури. Широкої популярності здобули комікси *манга*.

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте вплив китайської писемності на розвиток японської літератури.
2. Проаналізуйте особливості розвитку та становлення корейської літератури.

РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ У СХОДОЗНАВСТВІ

ІНДУЇЗМ, БУДДИЗМ, КОНФУЦІАНСТВО: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ.

ІНДУЇЗМ

Тримурті (санскр. त्रिमूर्ति, «три обличчя») Брахма-Творець, Вішну-Охоронець, Шива-Руїнівник

Індуїзм, головна національна релігія Індії, – одна з найдревніших і поширеніших національних релігій світу. В Індії з її мільярдним населенням індуїзм сповідують більше 80% населення. Його послідовники живуть також в Непалі та Шрі Ланці, Індонезії та Сінгапурі, в Південно-Африканській республіці та Кенії, в Об'єднаних Арабських Еміратах, на острові Маврикій, в Гайані і Сурінамі. Обширна і численна діаспора проживає в таких провідних світових державах, як США, Канада, Великобританія, Австралія. Загальне число індусів, таким чином, становить близько 1 млрд., тобто приблизно 1/6 частина всього людства.

Термін «індуїзм» був штучно сконструйований спочатку персами, а потім колонізаторами-англійцями. Самі індійці називають свою релігію «законом»: *хіндусамая* або *хіндудхарма*, тобто «Віра індусів» або «закон індусів», а також *санатана дхарма* або просто *дхарма*, тобто «Вічний закон» або просто «закон».

Індуїзм являє собою конгломерат різних вірувань і культів, що розпадаються на безліч гілок, толков, напрямків. Якщо для християнства, наприклад, ми можемо вибрати кілька головних визначальних характеристик,

то для індуїзму це зробити неможливо; він вислизає від будь-яких чітких визначень.

Але іноді виникає необхідність мати чіткі підстави, щоб відрізнити індуїзму від інших індійських релігій. Тому в другій половині минулого століття Верховний суд Індії сформулював його юридичне визначення, а в 1995 р були уточнені сім головних характеристик індуїзму: 1) беззастережне прийняття вед як найвищого і незаперечного духовного і філософського авторитету; 2) визнання багатогранності істини і пов'язаного з цим духу терпимості по відношенню до іншої точки зору; 3) визнання нескінченності космічного циклу творення, збереження і руйнування; 4) віра в закон карми і зумовлені ним переродження; 5) визнання того, що до духовного звільнення ведуть різні шляхи; 6) усвідомлення рівних можливостей ідолопоклонства і заперечення шанування зримого образу богів; 7) відсутність обов'язкової прихильності індуїзму до жорсткого набору філософських положень.

Цементуючою основою, яка скріплює численні різновиди індуїзму, століттями служив санскрит («оброблений», «оброблений»); – мова священних текстів. Він входить до тої ж індоєвропейської мовної сім'ї, що і українська. Санскрит був оброблений в стародавній граматичній традиції, перш за все в граматиці Паніні «Восьмікніжжі» (4 ст. до н. е.). В ній викладені у вигляді коротких відточених афоризмів більше чотирьох тисяч правил. Паніні завершив працю своїх попередників, імена яких нам невідомі, причому глибина його аналізу та тонкість досліджень мають такий високий науковий рівень розробленості, який сучасна європейська наука досягла лише в 19 ст. Правила, викладені Паніні, наказували норми для санскрита, який служив у той час розмовною мовою жерців-брахманів. Пізніше будь-які випадкові зміни, властиві звичайним мовам, для санскрита практично виключалися. Він ставав все більш штучним, але набував багатство і досконалість, неможливі в звичайних умовах розвитку мови. В результаті санскрит став досконалим інструментом для вираження і глибоких релігійних емоцій і суто аналітичних філософських думок.

Санскрит в Індії можна уподібнити до латині і давньогрецької, класичним мовам нашої європейської культури. Як в Європі ці стародавні мови були витіснені їх мовами-нащадками, так і в Індії молоді новоіндійських мови потіснили санскрит.

Етапи становлення індуїзму

Витоки індуїзму зазвичай зводять до 3–2 тис. до н. е. – часу існування цивілізації Мохенджо-Даро і Хараппи (ми називаємо її також протоіндійських або Індської за назвою річки Інд - головної водної артерії території). У центрі релігійного життя стародавніх землеробів знаходився образ богині-матері, пов'язаної з культами родючості. Чоловічий аспект родючості найвиразніше представлений чином рогатої бога-буйвола, зображеного на одній з найвідоміших протоіндійських печаток. Його голова увінчана рогами буйвола з дванадцятьма річними кільцями, що символізують хронологічний цикл Юпітера, «рік богів». І саме божество в написах іменується «Великою Зіркою», тобто швидше за все Юпітером, всемогутнім володарем часу і простору, якому підвладне все живе.

Жителі протоіндійських міст почитали тварин, як домашніх, так і диких: тура, буйвола, бика-зебу, тигра, носорога і багатьох інших. Можливо, в них бачили тотемических предків, єдиносутність з людьми і явищами природи. Важливу частину релігії складав і культ дерев, як і взагалі рослин, що зберігається в індуїзмі досі.

Наступний хронологічний пласт пов'язаний з приходом до Індії арійських кочових племен. Приблизно з середини 2 тис. до н. е. вони стали проникати в індійське Пятиріччя (сучасний Пенджаб), покинувши свою прабатьківщину, гіпотетично розташовану десь на території від Балканського півострова до приуральських степів. В долині Інду і його приток арії селилися в тих місцях, де згасала колись могутня протоіндійська цивілізація, а потім просувалися в глиб субконтиненту, на схід і на південь.

Чужоземці принесли в Індію своїх древніх богів і складний ритуал жертвопринесення – *яджну*. Вони робили поклоніння і приносили щедри дари

своїм богам, головним чином яловиче м'ясо і п'янкий напій сому. Гімни, молитви, жертвні формули, заклинання і піснеспіви, які вони при цьому підносили своїм богам, склали величезний ведийський звід - тексти священного канону шрути («почуте»).

У нього входять чотири Веди (ср рос. «Відати»), звані також *самхитами*, тобто збірниками: Рігведа (веда гімнів); Самаведа (веда священних мелодій); Яджурведа (веда жертвних формул) і Атхарваведа (веда магічних заклинань і змов). Всі вони так чи інакше співвідносилися з ритуалами, головним організуючим стрижнем ведійської релігії, і тому тлумачаться переважно в рітальному ключі. Найстарша, найзначніша і авторитетна з чотирьох вед - Рігведа, що складається з десяти циклів-мандал та містить 1028 гімнів, в кожному з яких – від 1 до 58 віршів, але частіше – 10 або 11. Мандали Рігведи були пов'язані з кланами древніх мудреців, яким приписується авторство гімнів.

Ключем для розуміння Рігведи є космогонічні міфи, в яких представлені різні версії походження світу. В одній з них першородний хаос перетвориться у води, з яких виникає всесвіт; в іншій – з вод народжується яйце, з нього – деміург Паджапаті і весь світ; в третій версії світ твориться в результаті жертвопринесення першолодини Пуруши. Ці та інші варіанти походження світу зібрані в останній, десятій мандалі Рігведи, присвяченій пошукам першопричини буття.

Стародавні арії уявляли собі, що навколишній світ складається ніби з трьох «поверхів»: вищого, небесного; середнього, атмосферного (повітряного) і нижнього, земного. По них і розподілялися всі міфічні образи ведійського пантеону. У небесній сфері панували світлоносні і прекрасні божества, прихильні до людей: мудрі божественні цілителі брати-близнюки Ашвіни; сонячна діва Сурья, дочка бога сонця Савитар, промениста діва Ушас, богиня зорі; бог небесного склепіння Варуна і багато інших.

Найважливіше божество в сфері повітря – бог-громовержець Індра, якому присвячено 250 гімнів Рігведи, тобто більше чверті всієї книги. Його

головний подвиг – вбивство Вритри, космічного змія, який втілює хаос. Могутній Індра пронизав його своєю сажрою і звільнив із черева Вритри або з утроби пагорба, на якому він сидів при столі, води і вогонь, тобто основні космічні стихії. Цей міф про вбивство Индрой Вритри вважається центральним у ведійської міфології.

Друге місце в ведійському пантеоні після Індри займає земної бог Агні, Вогонь. Його головна іпостась - священний жертвний вогонь, який возносить жертви богам. Третє місце після Індри і Агні належить Сомі, який також належить до земної сфері. Слово «сома» означає одночасно і рослину (ймовірно, ефедру, або за іншою гіпотезою, мухомор), і сік, віджатий з нього, і бога Сому.

Наступну частину ведійського канону складають брахмани – описи обрядів та їх тлумачення. Вони поділяються на правила і супроводжуючі їх тлумачення-*артхавада* і являють собою щось на зразок інструкцій, які роз'яснюють громіздкі та складні ведійские ритуали і дають міфологічний коментар до ведів, які в той час вже ставали незрозумілими. Таким чином, кожна веда-*самхита* була забезпечена своїм циклом Брахманічних текстів. Вони відбили ті зміни, які відбувалися в релігійній ідеології.

Наступні зміни в релігійному житті стародавніх індійців відбулися в циклах лісових книг-*аран'яках* і «сокровенних учень» – *упанішад*. Зміст араньяків склали міркування про важко збагнену сутності брахманських ритуалів. Вони підготували перехід до більш глибоких філософських міркувань упанішад, які завершили ведійський канон.

Упанішади – обширний комплекс творів, що склалися в основному в 7–5 ст. до н. е. Зазвичай виділяють шість найдавніших прозових упанішад, званих Бріхадараньяка, Чхандогья, Таїттірія, Айтарея, Каушітакі і Кена, наполовину віршована. Пізніше склалися віршовані упанішади: Катхак, Іша, Шветашватара, Мундака, Маханараяна і ряд інших. Всього до Упанішад відносять близько двохсот творів, створених пізніше, але найбільш шанованим є збори зі ста восьми упанішад.

У центрі вчення упанішад – поняття *брахмана* і *атмана*. Багатозначне слово брахман стало позначати першопричину всього суцього, вищу реальність, безособовий абсолют. Йому тотожний атман, внутрішнє духовне дзеркало, що відбиває брахман, таємнича сутність і абсолютний дух людини. Думка про єдність світу набула форму тотожності атмана і брахмана.

Спираючись на спадщину попередників і розвиваючи їх релігійні ідеї на іншому рівні, мудреці упанішад зробили центром уваги не божественний світ, що відображається у ритуалі, а людський внутрішній світ. Усе людське життя розглядалося як послідовний цикл жертвоприношень, що завершуються останнім – жертвопринесенням власного тіла, спалюваного на похоронному багатті. Багато положень упанішад стали наріжними каменями індуїзму.

Ведійський канон завершується великим комплексом творів, іменованих *седангами*, тобто «членами вед». Більшу частину його складають кальпа-сутри, ритуальні керівництва для жерців, що трактують великі урочисті і домашні обряди, і дхарма-сутри, показували б повсякденні обов'язки для представників вищих станів. До них примикають дхарма-шастри, що трактують традиційне індійське право.

У своєму класичному вигляді індуїзм відображений в епічних поемах Махабхараті та Рамаїні, а також в пуранах, складових літературу перекази – *смрїті* («запомненне»), на відміну від священного канону *шруті*. Саме цей його різновид зміцнився в статусі державної релігії під час правління династії Гуптів, в 3–4 ст.

Обидві епічні поеми створювались протягом багатьох століть від початку I тис. до н. е. до 4–5 ст. н. е. В них представлений інший образ світу, ніж у ведах. У нього входить частина Індії - Арьяварта, тобто «Країна аріїв», населена не тільки людьми, але і різними божественними персонажами. В епічному пантеоні, який зберігає зв'язок з ведійським, на перші місця висунулася тріада богів, тримурти (троеобраз) – Браhma, Вішну і Шива, яка передавала древній універсальний принцип троїчності. Браhma шанувався як творець світу, Вішну як його хранитель, а Шива - руйнівник. Втім, Браhma

швидко відійшов у тінь своїх більш енергійних суперників, і його культ не набув великого поширення.

За свою історію індуїзму не раз доводилося змагатися з іншими релігіями, і кожного разу він виявляв гнучкість і терпимість, яка стосувалася, втім, тільки релігійної сфери. Що ж до сфери соціальної, тобто станової, або кастової, ієрархії, то тут місця для толерантності не знаходилося.

Більш серйозним було зіткнення індуїзму з релігіями-прибульцями, насамперед з ісламом, які проникали до Індії в період з 8 по 18 ст. разом із завойовниками-мусульманами. Але іслам в Індії не став релігією більшості; зараз він займає за кількістю прихильників друге місце після індуїзму. Результатом зустрічі двох різних релігійних ідеологій вважається зародження руху бгакті, тобто відданості божеству. Виникнувши на дравидском півдні у 7-11 ст., цей рух швидко поширився всією Індією, пофарбувавши середньовічний індуїзм і доживаючи до наших днів.

У Новий час індуїзму довелося пережити ще одне зіткнення з чужою цивілізацією, на цей раз із західноєвропейською. Відповіддю на цей «виклик» стали перебудовні релігійні рухи в 19 - першій половині 20 ст., що отримали назви реформації, ренесансу, оновлення. В результаті чергової трансформації індуїзм не втратив своєї життєвості та енергії. В умовах колоніальної залежності він остаточно утвердився як національна релігія Індії і непорушна основа національної традиційної культури. І зараз він як і раніше залишається не просто релігією, але способом життя для мільйонів індійців і зберігає міцні позиції, незважаючи на деякі спрощення, немінучі під тиском сучасної техногенної цивілізації.

Світоглядні принципи індуїзму

На погляд індусів, світ – це гармонійно упорядковане ціле, упорядкований космос, який слідує загальному вічному поклику-*дхарма* (від дієслова *дхар* – «тримати», «нести», «підтримувати»). *Дхарма*, центральне поняття індуїзму, в найзагальнішому вигляді означає все те, на чому тримається світ, суспільство, людина; що може служити опорою. В

українській мові це слово не має повного еквівалента і перекладається залежно від контексту як «закон», «правило», «встановлення», «обов'язок», «моральний борг», «мораль» тощо. Дхарма – це і безособова закономірність вселенського цілого, і в той же час закон, що визначає долю кожної людини.

Людина слідує своїй дхарми, належачи до певної соціальної групи (*варна*, або *каста*) і проживаючи певну стадію свого життєвого шляху (*ашрама*). Ці правила втілені в доктрині *варна-ашрама-дхарма*. Варна – одна з чотирьох соціальних спільнот, з давнини відомих в Індії, і що стали фундаментом кастової системи: брахмани (жерці, духовні наставники), кшатрії (воїни, правителі), вайшьи (ремісники, купці, хлібороби), шудри (слуги). Для трьох вищих варн були встановлені чотири стадії життя: *учня-брахмачаріна*, що одержує традиційну освіту під керівництвом духовного наставника-гуру; *домогосподаря-грїхастхі*, що створює сім'ю і потомство; *відлюдника-ванапрастхі*, що займається духовним подвижництвом, і *санн'ясїна*, мандрівного аскета.

Людину прив'язує до цього світу і прирікає його на «вічне повернення» в нього закон *карми* («діяння»), глибокої причинно-наслідкового залежності. Згідно з ним, благі переродження або, навпаки, обтяжливі обумовлені вчинками людей в попередніх життях. Хорошу карму породжують поведінка, думки і наміри, відповідні дхарми, а відхилення від неї веде до поганої карми. Людина засуджений на нескінченні перевтілення тому, що він приймає за дійсність велику космічну ілюзію, *майю*. Але світ не вичерпується тільки видимою, відчутною його частиною, кругом земного буття, *сансарою*. Є ще абсолютна реальність, що лежить за межами людського досвіду. Як би вона не називалася – атман, брахман або ще як-небудь – в будь-якому випадку це – необумовлене, неруйнівне і безсмертне буття. Сенс людського існування в тому, щоб досягнути обманливості майї і зрозуміти, що справжнє життя вимірюється не кількістю прожитих років, а пізнанням світу як він є. Цього стану можна досягти: в індуїзмі пропонується цілий набір шляхів і прийомів для здобуття *мокши*, тобто свободи від *сансари*.

Чотири мети життя

Індуїзм проголошує чотири головних мети людського існування. Одна з них - *дхарма*, що розуміється як праведна поведінка. Три інші – *артха* (букв, «мета», «користь», «вигода») – придбання і використання матеріальних благ, практична поведінка; *кама* - «любов» чи, радше, чуттєві задоволення, і *мокша* – звільнення від уз буття і досягнення просвітленого стану свідомості. Принцип *артхи*, суто прагматичний, зачіпає широку сферу повсякденних справ - придбання землі, майна, худоби і тощо. та оцінює їх з точки зору матеріальної вигоди. Її мета – вироблення розумної поведінки стосовно обставин.

Третя мета, чуттєве бажання *кама* – не тільки плотський потяг до протилежної статі або власне прагнення до тілесного насолоди, але ще й чутлива сприйнятливність до прояву почуттів іншої, мистецтво еротичного співпереживання і здатність оцінити глибину своєї насолоди. Наука про кохання, *камашастра*, викладена в одному з найдавніших трактатів на цю тему, «Камасутра», створеному в Індії в перші століття нашої ери мудрецем по імені Ватсьяна.

Остання і головна мета, *мокша*, тобто «звільнення», – розімкнути коло сансари, вийти з нього, звільнитися раз і назавжди від тягот нескінченних тлінних існувань. Для цього в індуїзмі пропонуються різні шляхи.

Головні цілі життя співвідносилися з різними періодами людського життя: дитинство і юність, тобто період брахмачаріна, належало присвятити головним чином справам дхарми і відчасті артхи; на стадії домогосподаря на перший план виступали артха і кама, але не слід було забувати також і про дхарму. А в старості, на стадії аскета і відлюдника, потрібно було думати про дхарму і мокшу.

Основні боги і напрямки індуїзму

Неможливо перелічити всі течії індуїзму і всіх богів, порахувати їх кількість, однозначно визначити їх функції, встановити ієрархію і визначити ритуали шанування. Майже в кожній місцевості є головні і другорядні

божества, чия «індивідуальність» незбагненна. Багато хто з них представлені різноманітними образами і символами. Крім того, у богів є подружжя, шановані і як самостійні богині, і як *шакті*, тобто творча енергія богів. Найближче оточення головних богів становлять їхні вірні помічники, їздові тварини, свита і тощо.

Крім відомих богів є безліч таких, чиї імена часто невідомі за межами того чи іншого штату або навіть міста. Боги, напівбоги, духи, демони асури, ракшаси, пішачі, бхути, прети та інші, напівзмії-наги, якші і якшині, кіннари - люди з кінськими хвостами; апсари - небесні танцівниці; гандхарви - небесні музиканти і співаки і багато інших, неповторні або дублюючі один одного персонажі складають строкатий індуїстський пантеон. В офіційній релігії провідними богами вважаються Вішну і Шива, що дали імена двом його головним напрямкам, вішнуїзму і шиваїзму.

Індуїстський Вішну «виріс» з малопомітного ведійського божества, соратника Індри. Починаючи з епохи брахман, його позиції зміцнювалися, а з часів упанішад він став зв'язуватися з ідеалами звільнення від тягот буття. Протягом століть Вішну вбирав в себе безліч найрізноманітніших культів, в тому числі і місцевих, неарійських, обростаючи щільною оболонкою міфів і ритуалів.

Вважається, що зазвичай він мешкає у Вайкунтсі (Вайкунтха), одному з райських світів, в небесному золотому палаці. Але коли світу загрожує небезпека, він одягається в «костюм» якої-небудь живої істоти й сходить на землю. Ці сходження називаються *аватарами*. Їх стандартний набір, що закріпився до 8 ст., включає в себе десять фігур: риба-Матсья, черепаха-Курма, вепр-Вараха, людино-лев Нарасімха, карлик Вамана, герой Парашурама, Рама, Крішна, Будда і Калки. В інших, пізніших списках, число аватарів може доходити до 24 або 29. З усіх аватарів Вішну індуїсти найбільше шанують Раму, головного героя древнього епосу «Рамаяна», справедливого і бездоганного правителя Айодх'ї і зразкового сім'янина, а також Крішну, «Чорного», пастуха-героя. Своїм відданим шанувальникам він близький і як син в образі

дитини, і як божественний коханий, і як батько, і як старший брат і, нарешті, як мужній герой, завжди здатний прийти на допомогу.

Один з найпопулярніших іконографічних образів Вішну показує його зануреним в глибокий сон, лежачи на тисячоголову змії на ім'я Ананта, який плаває, згорнувшись кільцями, у водах світового океану. Він увібрав в себе весь всесвіт і зберігає його в собі між загибеллю одного світу і народження іншого. Індуси вірять, що після кожного нового творіння Вішну прокидається і править світом, перебуваючи в одному з райських світів. З пупка Вішну виростає лотос, а в ньому народжується творець Брахма, що створює світи.

Попередником Шиви вважають протоіндійське божество, яке сидить на троні в оточенні звірів, а його ім'я зводять до стародавнього дравідського кореня зі значенням «червоний», «червоність», але іноді трактують і як «Прихильний». Мабуть, в давнину визначилися і основні контрастні риси його образу: еротизм і аскетизм. У ведійській міфології образ Шиви зливався з лютим Рудрой, «ревучий», зловісним стихійним богом, який втілює руйнівну силу грози. Піднесення Рудри-Шиви почалося, мабуть, з часів упанішад, а в епосі він вже постає як цілком затверджений головний бог, оскаржуючи пальму першості у Вішну.

Шива зображується в позі йога, який перебуває в глибокій медитації або у вигляді мандрівного аскета в пов'язці на стегнах, з чашею для збору подаяння. Але від глибокого споглядання йому нічого не варто перейти до шаленого несамовитому танцю. Його прихильники вірять, Шива, який мечеться у своєму шаленому танці, породжує при цьому своєю магічною силою видимість усіх речей у всесвіті.

Одне з найвідоміших діянь Шиви – знищення Трипури, Потрійної фортеці, або Триградя: золотого граду на небі, срібного в повітрі і залізного на землі. Трипура належала пихатим демонам, що оголосили богам війну. Боги опинилися на межі загибелі, але Шива врятував становище.

Найзнаменитіший іконографічний образ Шиви – Натарадж, «Владика танцю». Індуси вірять, що на початку кожного світового періоду Шива

виконує танець, пробуджуючи світи до життя і встановлюючи ритм існування всесвіту. Наприкінці ж світового періоду він знищує їх своїм містичним танцем Ананда-тандава. Всього ж, як сказано в трактаті «Натья-шастра», Шиві відомі сто вісім видів танцю. Цей образ став першенствувати серед інших зображень Шиви приблизно з 10-11 ст.

Невичерпну життєдайну силу і невичерпну енергію Шиви втілює його головний символ – лінгам (фалос). Він вшановується по всій Індії, і його можна побачити не тільки в шіваїтському, але і в будь-якому іншому індуїстському храмі країни.

Індуси шанують також богинь, що уособлюють різні жіночні аспекти людської природи. Образ тієї чи іншої богині втілює риси чи то відданою подружжя, чи то люблячої матері, чи то пристрасної коханки, чи то несамовитої демоніци, чи то великої шакті – творчої енергії свого чоловіка, без якої він не може здійснювати свого божественного призначення. Серед них є відомі у всій Індії, як Лакшмі, богиня щастя і процвітання, а є й такі, чия популярність не переступила меж маленького села, як сільські богині-матері.

Один з найвідоміших образів богині – розгнівана Калі, в намисті з черепів, яка топче тіло демона Махіши. Згідно з міфом, в незапам'ятні часи асура Махіша, який приймав вигляд буйвола, скинув Індру з небесного престолу і сам запанував над світом. Боги явилися до Брахми, Шиві Вішну з благанням врятувати їх від цих безчинств. Полум'я гніву вирвалося з уст повелителів всесвіту і злилося у вогняній хмарі, а з неї виникла жінка, обличчям якої стало полум'я Шиви, руками - міць Вішну, поясом - сила Індри. Її очі створив Агні, бог вогню; брови – божественні близнюки Ашвіні; зуби – Брахма, стегна – богиня землі Притхіві, вуха – бог вітру Ваю. Небожителі озброїли її луком і стрілами, тризубцем і сокирою, ваджрою і петлею. Богиня видала войовничий клич і, осідлавши лева, кинулася в битву. Тисячі ворогів під проводом Махіша напали на неї, але богиня, наче граючись, відображала їх атаки, а потім раптом здійнялася в повітря і зверху обрушилася на Махіша. Вона наступила ногою на його голову і пришпилила списом тіло до землі.

В основі тантризму як особливої форми індуїзму лежить обожнювання жінки і визнання жіночого начала верховним божеством і джерелом енергії. Символом прихованої енергії людини є змія, що згорнулася кільцями біля основи хребетного стовпа. Вона пробуджується спеціальними ритуалами і техніками (позами, диханням, концентрацією уваги тощо), які повинні її розбудити і направити вгору, по центральних енергетичним каналам з центрами-чакрами.

З головними богами індуїзму пов'язані багато другорядних божеств. Особливо люблять по всій Індії Ганешу, сина Шиви і Парваті, – добродушний товстун з короткими ніжками і головою слона з одним бивнем. Його їздова тварина – пацюк, точніше, бандикут. Ганеша вшановується як творець і усуванець перешкод, і тому ані процвітаючий бізнесмен, ані письменник, ані будівельник, ані простий ремісник – ніхто не почне справи, не помолившись йому.

Філософія індуїзму

Для індуїзму характерна нерозривна єдність філософії та релігії: релігія вважається практичним боком філософії, а філософія – теоретичним боком релігії. Різні школи філософської думки склалися в індуїзмі в основному до початку нашої ери, хоча філософські питання звучали вже в гімнах Рігведи, в упанішадах та інших творах раннього періоду. Головні і найбільш авторитетні тексти філософської традиції написані в жанрі сутр і коментарів до них. Сутра («нитка») зазвичай являє собою збірник коротких афоризмів, розрахованих на усний характер навчання і призначених для заучування напам'ять.

Всі філософські школи в індуїзмі діляться на дві великі групи: *астіка*, ті, що визнають авторитет вед як священного тексту, і *настіка*, ті, які заперечують його.

ЗАВДАННЯ

1. Схарактеризуйте основні ознаки індуїзму.
2. Розкрийте світоглядні принципи індуїзму.

БУДДИЗМ

Будда Гаутама під деревом Бодхі

Буддизм виник у Стародавній Індії в 6–5 ст. до н. е. Його засновником був син раджі (царя) Капілавасту – невеликого поліса, розташованого у відрогів Гімалаїв (в районі Лумбіні сучасного Непалу), на ім'я Судходана. Ім'я царевича було Сіддхартха Гаутама. Його родом був клан шак'єв, звідси ще одне, пізніше, ім'я – Шак'ямуні, тобто «муні (мудрець, відлюдник) з роду шак'єв».

Будда, швидше за все, жив в 623–544 рр.

Його мати Майя зачала його, коли білий слон (у попередньому переродженні принц Вессантара), торкнувшись її правого стегна, увійшов в її череву. Раджі було передвіщено, що його син стане Володарем Світу – буддою або ж монархом Всесвіту.

Основа буддизму – «чотири благородні істини»: існує страждання (*дуккха*), причина страждання, звільнення від страждання (*нірвана*) і шлях, що веде до нірвани. Вчення Будди є *дхарма* - Закон.

Страждання виникає як результат *трішні* – прив'язаності до життя, до існування. Саме ця прихильність змушує живу істоту постійно перероджуватися, переходячи після смерті з одного стану в інший. Цей світ триваючого кола перероджень називається *сансара*. «Якість» кожного наступного переродження визначається *кармою* – морально-етичним еквівалентом суми добродесних і недобродесних діянь, які були вчинені даною людиною (або іншою живою істотою), а також його «попередниками» за переродженнями. За «хорошої» кармі людина може отримати переродження, наприклад, в обителі богів, де йому приготовані райські насолоди, за «поганої» – наприклад, в якості пацюка.

Але навіть найсприятливіше переродження не може вважатися для буддиста кінцевою метою. Кінцева мета – розірвати ланцюг перероджень, вийти з кола сансарічного буття (тобто зі світу вічних перероджень, в якому перебувають всі живі істоти) – досягти *нірвани*. Досягнення *нірвани* і означає кінець перероджень, тобто край стражданню.

Буддизм, як можна бачити навіть з цього найспрощеного викладу, найбільшою мірою переймається питаннями «терапії», причому не соціальної, а індивідуальної: Будда вчить, яким чином кожна людина може індивідуально, тобто шляхом власних свідомих зусиль, уникаючи крайнощів як «ублаготворіння», так і умертвіння плоті, постійно покращуючи свою карму, звільнитися від усього, що, пов'язуючи з сансарічним світом, служить джерелом страждання. Кінцеве позбавлення від страждань, дійсних чи потенційних, дає, як сказано, лише *нірвана*.

В буддизмі розрізняють дві основні течії Хинаяна (Мала Колісниця), інакше *тхеравада* (Вчення Старших), і Махаяна (Велика Колісниця).

Багатовікова традиція, що існує в Індії, ділить всі системи, розроблені філософами та релігійними мислителями цієї країни, на два класи: ортодоксальних і неортодоксальних. Критерієм приналежності системи до того чи іншого класу виступає відношення до авторитету Вед: ортодоксальні системи ґрунтуються на авторитеті Вед, неортодоксальні в тій чи іншій мірі протиставляють себе Ведам, «не визнають» їх авторитету. До перших належать школи веданта, міманса, санкх'я, йога, ньяя і вайшешика, до других – школа чарваков-локаятіков, джайнізм і буддизм.

Буддизм, таким чином, потрапляє в число «антіведійських» шкіл. Однак насправді це аж ніяк не абсолютно. Буддизм, як ми побачимо, не уникнув – і не міг уникнути – залежності від Вед, прямої або непрямої, і витоки його неможливо зрозуміти, не звертаючись до Вед, в «офіційній опозиції» до яких він зароджувався і знаходиться.

Відповідно, ведичні божества архаїчного періоду – це, власне, персоніфіковані прояви природи як цілого.

Необхідно мати на увазі, що є Будда і будди. Перший – це Будда Гаутама, Шак'ямуні, що жив і проповідував 2,5 тисячі років тому; будди ж, згідно з поглядами відповідного вчення, приходили до Шак'ямуні і будуть приходити після нього. Справа в тому, що буддійська доктрина, в значній мірі слідуючи в цьому брахманізму, розглядає світ, а точніше світи (чаккавала) як періодично погибаючі і виникають знову (докладніше про це йтиметься нижче). Кожен період між руйнуванням і повним відновленням світу називається кал'па (каппа). Цей період може виступати як сунн'якал'па (букв, нульова кальпа) – «порожній», коли не відображається будда, – і асунн'якал'па, тобто ненульовий, непорожній період, коли з'являється будда. В межах одного періоду може з'явитися (послідовно) від одного до п'яти будд. Вважаються відомими імена останніх 27 будд. Традиція виділяє першу і останню четвірки. Останній з першої, Діпанкара, одночасно є першим з 24 будд, ряд яких замикає Будда Гаутама. Нинішня, «наша» кальпа – одинадцята за рахунком з часу Діпанкара. В її межах має з'явитися п'ять будд. Чотири з них вже приходили в світ. Це Какусандха, Конагамана, Кассапа і, нарешті, Гаутама. П'ятий будда, майбутній і останній в цій Кальпе, – Майтрейя (Арімайтрейя, Меттейя).

Кожен будда вчить одного й того ж. Світ руйнується, гине саме через те, що досягає «критичної маси» несприятлива карма, накопичена живими істотами. Будда ж покликаний наставити живі істоти, перш за все, природно, людей, таким чином, щоб поліпшити їх карму і, як остаточна мета, привести до нирвани. Згідно з найбільш ортодоксальним поглядам, Будда не стільки веде до нирвани, скільки показує шлях до неї.

Як неважко здогадатися, набагато складніше йде справа з ідеєю Бога: як встановити, чи може дана ідея в системі тих чи інших уявлень вважатися ідеєю Бога? Будда не виступає Творцем. Взагалі буддизм –єдина високорозвинена світова релігія, яка не включає в свої уявлення акт творення світу і послідовно проводить думку про вічність світобудови – вірніше про періодичне саморуйнуванні і самовідновлення світів.

Унікальність будди ще й у тому, що після смерті він перестає існувати у будь-якому вигляді. До речі, у різних будд – різне кармічне минуле: адже, досягнувши нирвани, будда перериває низку перероджень.

Не є Будда і рятівником. Якщо Будда від чогось і рятує, то від страждання. Чотири шляхетні істини, вперше сповіщені в Бенареській проповіді - це, нагадаємо: існує страждання, існує причина страждання, існує припинення страждання, існує благородний вісімковий шлях до припинення страждання.

Як йдеться в наведених віршах «Дхаммапади», основна причина страждання – прихильність (тришна). Саме прихильність змушує людину прагнути до володіння (в широкому сенсі) і, в кінцевому рахунку, служить причиною подальших перероджень. Припинення бажання, прихильності і є припинення страждання і одночасно припинення перероджень. Будда рятує не як особистість; по суті, до Будді марно звертатися з молитвами про спасіння. Будда лише вказує шлях, а стати на цей шлях і просуватися ним - це повністю вибір кожної людини.

Таким чином, питання про те, чи сумісний буддизм з ідеєю Бога, в сутності залишається відкритим - при тому, що реальність богів не піддається в буддизмі сумніву (зокрема, буддизм визнає всіх богів брахманістско-індуїстського пантеону і з легкістю розширює коло божеств там, де буддійське вчення накладається на ті чи інші місцеві культу).

Шлях буддиста і шлях будди

Для досягнення нирвани, вищої мети будь-якого буддиста, необхідно подолати десять прихильностей, в яких реалізується тришна. Це омана щодо власного Я (мається на увазі помилкове, невірне переконання в реальності власної душі, Я, самості – індивідуального Атмана брахманізму); сумнів – відсутність переконаності в істинності віровчення ін., включаючи неведення / невігластво.

До нирвані, як сказано, веде Шляхетний Вісімковий Шлях, він же Серединний Шлях, який однаково уникає крайностей ублажання і умертвіння

плоті: праведні погляд, устремління, мова, поведінка, спосіб життя, старанність, самозаглиблення.

Отже, в результаті ми отримуємо тріаду, яка веде до нирвани: моральність – медитація – мудрість. Розглянемо цю тріаду.

Стосовно зовнішньої сторони моральності, важливим вважається виконання заповідей – п'яти, восьми, дев'яти, десяти. Стосовно боку внутрішнього, то буддизм завжди підкреслює важливість моральної оцінки не стільки самого діяння, скільки наміра, результатом якого стало діяння. Навіть добродіє саме по собі діяння не поліпшить карму, якщо воно випливало з егоїстичних або яких-небудь інших непорядних намірів. І навпаки: випадкові, ненавмисні дії, нехай самі по собі і недобродіє, не обов'язково погіршують карму.

Головні з *гріхів-клеша* – це пристрасть (жадібність, бажання – всяке прагнення до володіння і «насичення», не обов'язково матеріального - *лобха*), злість (гнів, ненависть, недобррозичливість – *доса*) і незнання (незнання, невігластво – *моху*). Всього ж основних *клеша* – 10. До трьох зазначених додаються *мана* – гордіня, *дітхі* – нетвердість в вірі, віровідступництво, впадання в єресь, *вічікічча* – сумнів (в істинності Закону і встановлень), *тхінам* – лінощі, *уддхаччам* – зарозумілість, *ахіріка* – безсоромність і *аноттаппам* – жорстокосердість. Людина, що позбавився від *клеша*, досягає стану *Брахмачарії*, який, в свою чергу, проходить 4 стадії – стадії нескінченного розвитку (*апрамана*) певних морально-емоційних якостей: *метта*, *каруна*, *мудіта* і *упеккха*.

Людина, аяк підготувала себе з моральної точки зору, може (і повинна) переходити до медитації (*бхавана*). Саме це слово – *бхавана* – означає розвиток. Саме медитація – основний засіб досягнення стану, який веде до досягнення нирвани. Медитації належить функціонально приблизно те ж місце, яке в інших релігіях, наприклад, в християнстві, займає молитва, хоча, як буде видно з подальшого, як процедура медитації, так і її результати вельми

специфічні і лише частково порівнювані з тим, що має місце в християнстві та інших релігіях.

Класична буддійська медитація включає дві стадії. Перша – це досягнення спокою, умиротворення (*саматтха* – букв., здатність,, готовність.). Завдання цієї стадії – домогтися приборкання свавільного течії процесів свідомості і підсвідомості, досягти повного контролю за своєю психічною діяльністю. Ця мета досягається шляхом концентрації уваги на одному (або, рідше, більше) з 38 об'єктів, які зазвичай групуються в 5 класів.

Результат першої стадії – *саматтхабхавана* – досягнення стану, який іменується *джхана*. Всі різновиди *джхана* дуже умовно можна визначити як свого роду транс, екстаз; вважають, що рід *джхана* відповідає тому вищому світу – «раю», в якому повинен буде переродитися той, хто медитує, якщо до досягнення нірвани він ще має переродитися. Але вже і в цьому, даному переродженні (стані) досягнення *джхана* супроводжується придбанням п'яти надприродних здібностей: ясновидіння, «яснослухання», здатності пам'ятати про свої колишні переродження і знати майбутні, здатності проникнення в думки інших, здатності до левітації.

Інакше кажучи, буддизм припускає, що людина повинна самостійно, «зсередини» опанувати найважливішими істинами – кожен повторює самостійно той шлях до просвітління, який пройшов Учитель, Будда.

Отже, Шлях буддиста приймає наступний вигляд: оскільки людина звільняється від кльошу, усувається джерело погіршення карми; оскільки людина досягає стану *упеккха*, усувається джерело поліпшення карми; оскільки, далі, людина переймається усвідомленням (відчуттям) того, що Я ілюзорно, що все мінливо, що всі є страждання, усувається джерело прихильності до такого існування, в такому світі т. е. йде тришна. Тим самим ліквіднуються всі підстави для подальшого переродження, а, значить, ліквідується страждання. Людина досягає нірвани.

Досягти нірвани ще не означає стати буддою (так, батько і мати Будди Гаутами також досягли нірвани, причому остання навіть минула необхідну

стадію переродження в якості людини). Будда володіє особливими атрибутами. Стосовно до Будді Гаутаме (можливо, втім, це стосується будь-якого будді) традиція формулює 9 (іноді 10) властивостей і 10 досконалостей (параміта), іманентно властивих Будді. Серед властивостей вкажемо такі, як буття в якості об'єкта загального поклоніння, абсолютне знання Істини, сповненість знання Шляхи, провідного до нирвани, вчинене вміння діяти на благо людей і ін.

Категорії карми і нирвани

Категорія карми займає центральне місце в буддійському вченні. Саме це слово означає, як сказано, діяння. У вихідному понятійному апараті ортодоксального буддизму по суті зберігається саме це значення: карма – це свідоме, навмисне діяння; воно може бути поганим чи хорошим за своїм впливом, кусала і акусала відповідно. Кусала тягне чеснота, заслугу – пуннья; акусала має своїм результатом придбання «недобродетели», апунн'а. В результаті і слід, відповідно, відплата (віпака) – краще чи гірше переродження.

У той же час в «реальному» буддизмі, в тих уявленнях, якими керуються віруючі буддисти, відношення між відповідними поняттями помітно змістилося. Карма вже не виступає тут як дію, що викликає той чи інший ефект. Схема виходить інша: дія тягне за СТОВ чеснота або «недоброчесний», а останні, в свою чергу, покращують або погіршують карму. Карма в цьому випадку постає як моральний еквівалент чеснот / «недобродетелей», що акумулюються в результаті праведних / неправедних діянь, і цей «моральний капітал» виступає причиною, регулюючої переродження.

Ортодоксальний буддизм заперечує існування душі. Звідси випливає, що Нирвана початково належала і належить до того кола уявлень, які в принципі не піддаються не тільки раціональному, але, фактично, взагалі якого б то не було тлумаченню. Мабуть, можна було б сказати, що лише той «знає», що таке нирвана, хто досяг її; решта ж в кращому випадку можуть знати, чим нирвана не є (наявність лапок при дієслові знати в першому випадку вказує на

відносну застосовність опозиції знання / незнання до суті, котрий досяг нирвани).

Буддійська церква

У буддійських країнах немає троякого розуміння слова «церква», яке притаманне християнству, коли під церквою мається на увазі і вся сукупність віруючих (СР «Церква Христова» для раннього періоду християнства), і особлива організація, що об'єднує служителів культу, і храм.

Дуже великі й відмінності в функції буддійських ченців у порівнянні зі священнослужителями інших релігій – від шаманів до християнських священників. Буддійський монах, взагалі кажучи, не є посередником між мирянином і Буддою (як виступає в ролі посередника між мирянином і Богом християнський священник, мусульманський мулла тощо.). Більш точно ситуацію можна описати так. Священнослужитель, з одного боку, прилучає мирянина до духовної і сакральної сферам, без чого мирянин взагалі не може вважатися людиною; від нього ж, священнослужителя, мирянин отримує (встановлені Богом) закони суспільному, родинному та особистого життя, т. е. правила моралі, моральності.

Однак, оскільки досягнення нирвани пов'язано з поліпшенням карми, а один з головних способів поліпшення карми – це жертва для (дана), причому, далі, ефективність залежить від ступеня досконалості її об'єкта, то і з'являється необхідність у постійній доступності такого об'єкта. Цим об'єктом і є монах. Монах, таким чином, це свого роду точка докладання зусиль, провідних до поліпшення карми, інструмент («пасивним»; вдосконалення карми. За відсутності ченця шанси на поліпшення карми різко зменшуються.

Монах - член громади (сангхи). Він повинен пройти через спеціальний обряд посвяти і прийняти правила сангхи. Щоб стати монахом, потрібно не бути хворим будь-якої з заразних хвороб (зокрема, проказою), не мати боргів, не бути незаконнонародженим або рабом (вимога зберігається за традицією), отримати згоду батьків та / або дружини, досягти 20-річного віку . (В послушники зазвичай приймають в 8 років.) Член сангхи, монах повинен

дотримуватися 227 правил (послушник – 105). Найголовніші з них – 4 (їх порушення тягне безумовне вигнання з общини, екскомунікації): не вступати в інтимний зв'язок; НЕ привласнювати майна, крім одержуваного як пожертвування; не позбавляти життя живі істоти; не претендувати на володіння надприродними силами і властивостями.

Буддійська космологія

Буддизм, будучи етичним по перевазі вченням, що не розробив власної космології; однак з розвитком в буддизмі універсалістських тенденцій в ньому не могла не утвердитися глобальна картина світу. Роль такої прийняла на себе Брахманістська космологічна концепція, яку буддизм асимілював, в деяких відносинах модифікувавши по власним поглядам.

Звернімося, однак, до «макрокосмічним» уявленням буддизму.

Згідно цим останнім, Всесвіт складається з нескінченної кількості сферичних «галактик» (чаккавала), які організовані у дотичні тріади (у місці зіткнення таких трьох чаккавала знаходиться один з видів пекла (локантаріка). Кожна чаккавала оточена стіною з високих гір (чаккавалапаббата). В кожній такій «галактиці» є власні Сонце і Місяць.

Згідно брахманістських-буддійським уявленням, час нескінченно. Однак це не однонаправлена лінійна нескінченність, а нескінченність циклічності. Такі цикли називаються кал'пами. Загальної думки щодо тривалості кальпи, мабуть, немає: серед чисел фігурують такі, як 1 млн. 344 тис. років і 1 млрд. 280 млн. років.

Кожна кальпа ділиться на 4 асанкхейя (букв. «Незліченну»). Протягом першої з них починається і завершується знищення світу – вогнем, водою або вітром (іноді цей період руйнування називають часом двадцяти проміжних кальп).

Протягом другої асанкхейя панує свого роду хаос – невпорядковане співіснування, змішання елементів. Протягом третьої починається і завершується процес відтворення світу. Протягом четвертої має місце стан

відносної стабільності. Після чого знову починається тотальне руйнування, і процес проходить всі стадії заново.

Кожна асанкхейя містить 20 антара. Це – періоди, протягом яких тривалість людського життя збільшується від мінімальної (10 років) до максимальної, а потім знову скорочується до мінімуму.

Кожна антара, в свою чергу, ділиться на 4 юги: Крітаяуга, Третаюга, двапараюга і Каліюга (іноді говорять про 8 півднях, кожен з чотирьох вважаючи за «пару»). Розрізняються вони теж «стосовно людини», тобто з етичної точки зору: від найбільш до найменш добродісного.

В останній з них – Каліюга – чеснота приходить в повний занепад, життя людей стає коротшим, повної зла і гріхів, праведники бідують, а лиходії процвітають тощо.

КОНФУЦІАНСТВО

Історію виникнення конфуціанства у Стародавньому Китаї датують межею 6–5 століття до нашої ери. Виникло воно в маленькому царстві Лу в центрі Китаю. Але час його офіційного визнання настав набагато пізніше – тільки, в 125 р. до н.е.

Щодо терміну «конфуціанство», то він європейського походження. Так місіонерами Старого Світу в кінці 14 століття було названо соціально-політичну систему Стародавнього Китаю, безпосередньо пов'язану з засновником Кун Фу-цзи (*вчителем з роду Кун*). Тобто в китайській традиції сформувався філософський напрям, основоположником котрого є Конфуцій, а також так звана «школа освічених людей».

У Стародавньому Китаї на місці державних мужів призначалися чиновники, тому першим доводилося ставати бездомними вчителями, котрі

заробляли собі на їжу викладанням стародавнього письма. Освідченими людьми освоювалися найбільш зручні території, на яких створювалися школи, протоуніверситети. За часів правління династії Чуньцю таких бездомних викладачів нараховувалося багато, особливо ж у царстві Лу – батьківщини Конфуція з поширеним його вченням.

Роздроблення в історії Китаю вважається одним із прекрасних моментів розквіту різних філософських напрямків, ідеї «ста шкіл» поступово розвивалися, конкуренції як такої не було, усе б це тривало довго якби Піднебесна не вдалася до феодалізації. Розвиток конфуціанства розпочинався в неспокійні часи, зрештою суспільство було направлене на мир. Філософія конфуціанства мала в основі первісний культ нащадків, з найбільшим шануванням першопредка народу Китаю – Шанді.

Китайці вірили, що Шанді як наполовину міфічного правителя подарувало їм Небо, тобто він є втіленням вищої наполовину божественної сили. Через те і пішла традиція назви Китаю «Піднебесна», а правителя «Син Неба».

Переходячи власне до самого конфуціанства, необхідно прослідкувати розвиток самого вчення. Головним принципом людської сутності є бажання жити та розвиватися. Отож, Конфуцій виділив головну добродійність – жень (гуманність). Із допомогою цього принципу, інакше кажучи життєвого закону визначаються взаємовідносини сім'ї та суспільства, повага до старших та молодших віком. Для того щоб досягнути принципу «жень» людина повинна вдосконалювати свою життя, з допомогою сили розуму визволити себе від проявів негативного характеру.

Тому, суть людського буття – досягнення вищого ступеня суспільної справедливості, котра досягається розвитком позитивних якостей в людині шляхом «дао» (*саморозвитку*). Добродійства можна визначити за втіленням «дао» в конкретну людину. Людина, яка досягає вершини «дао» по суті перетворюється в ідеал моральності – «шляхетної людини». А відтак має доступ гармонійного поєднання з природою, світом, космосом.

За поглядами Конфуція, як для сім'ї так і держави існують єдині правила, оскільки держава є великою сім'єю, а сім'я – малою державою. Держава має захищати кожну людину, бо народне щастя – це її престиж. За Конфуцієм, дотримання ритуалу та звичаю дає можливість стійкості для суспільства перед соціальними потрясіннями, розуміння історичного досвіду та збереження мудрості нащадків.

Як стверджує вчення, що кожен має бути собою: володарем-володарем, підданий-підданим, батько-батьком, син-сином. А тому людська поведінка визначається через посаду та сімейне становище. Цебто такі соціально-етичні норми поведінки людини.

Спираючись на дві сторони – наполовину міфічність та нестабільну сучасність, Конфуцій розробляє таку філософську систему, яка б відповідала своїй країні, направляючи волю народу на шлях розвитку та розквіту. Така світоглядна система почала знаходити відгуки в сучасного так в душах наступного покоління.

Конфуціанство не було зводом суворих правил, а стало гнучким, живлячи в собі нові знання, здійснювало свою трансформацію заради благого розвитку Піднебесної.

Зі смертю Конфуція вчення розвивали його учні та адепти. Починаючи з 3 століття до нашої ери існує вже десять напрямків конфуціанства. Період феодалізму Цинь Шіхуанді був змінений династією Хань. Саме завдяки ній у 2 столітті до нашої ери було визнано конфуціанство, а самого Конфуція як «некоронованого царя». При династії Хань конфуціанство набуває офіційного статусу, перемагаючи легізм.

Виходить, що конфуціанство стає всеохоплюючою системою в період правління Хань. У такий спосіб виникає ханьське конфуціанство, досягненням котрого можна вважати систематизацію ідей, які породило «золоте століття» філософії Стародавнього Китаю (*хронологічні межі 5-3 століття до нашої ери*), а також текстологічно-коментаторського опрацювання конфуціанства та його класичного виду.

В Піднебесну проникає буддизм (4 століття нашої ери), що позначилося на оживленні даосизму. Спостерігався синтез даосизму з конфуціанством (*торкалося вчення «сюань-сюе»- про приховане*). В результаті взаємодії нових реалій, культурної асиміляції буддизму, світогляду даосизму утворюється новий філософський напрям – неоконфуціанство.

У 6 столітті посилюється культ вчителя Конфуція та обожествлення імператорської влади. Видається указ на будівництво храму на честь Конфуці у кожному місті. Посилюється релігійний підтекст трактатів Конфуція.

Неоконфуціанський рух став справжнім проривом в Китаї. Ініціаторами неоконфуціанства стають такі діячі як Ван Тун, Хань Юй, Ліу Ао. Найбільш раннім вважається перший, так як його діяльність датується кінцем 6 – початком 7 століття нашої ери, інші ж відносяться до пізнього періоду –8–9 століття нашої ери.

Кінець 19 століття ознаменувався асиміляційною спробою впливу західної ідеї та повернення від абстрактної проблеми неоконфуціанства сунь-мінського характеру та цінь-ханської текстології до етико-соціальної тематики конфуціанства у його первинній формі. Перша половина 20 століття характеризується створенням постнеоконфуціанства (*поєднання неоконфуціанства з частиною буддистської категорії зі знаннями європейської та індійської філософії, тобто це така асиміляція ідей інших культур*).

Постнеоконфуціанство представлено сучасними діячами такими як Моу Цзун-сань, Тан Цзюнь-і, Ду-Вей та іншими. Ними вбачається поєднання філософії та релігійної думки. Постнеоконфуціанство є сучасною версією творчості авторського колективу.

Офіційною ідеологією конфуціанство все ж таки залишалося в першій половині 20 століття, духовне домінування прослідковувалося на острові Тайвань, в Сінгапурі. Цьому сприяли соціально-культурні зміни в Китаї. Але з приходом нової ідеології, попередні стереотипи китайців сильними зусиллями і стараннями намагалися змінити прихильники чужорідної конфуціанству системи.

У другій половині 70–х років 20 століття розгортається кампанія по розгрому конфуціанства в цілому, цьому сприяла комуністична ідеологія. Піддаються критиці Лінь Бао і Конфуцій. Робляться усі можливі успішні спроби реанімації КНР як єдиного носія національної ідеї.

На даний час здійснюється реконструкція та реставрація імператорських храмів в честь мудреця Конфуція по всьому Китаю, в туристичних сімцях встановлюють пам'ятники. Старовинний конфуціанський об'єкт зосереджений в місті Цюйфу, неподалік місце поховання Конфуція.

До того ж конфуціанство ще з 6 століття нашої ери проникло в Японію, поширюючись на Корейський півострів. Воно зуміло інтегруватися в японській культурі, проявляючись як її менталітет, натомість синтоїзм увібрав у себе його ідеї побудови відносин з людьми. Саме етичні, соціально-політичні ідеали конфуціанства вплинули на міцність та розквіт Японії.

П'ятикнижжя Конфуція

Будь-яке велике віровчення ґрунтується на певному зібранні священних канонічних текстів, авторитет яких мовби санкціонує дії людей з точки зору вищих критеріїв світопізнання та додержання моральних законів. Конфуціанство теж не є винятком із загального правила. Його «Біблією», священним каноном є «Тринадцятикнижжя», основу якого складає «П'ятиканонник» – збірка з п'яти книг, де подано базові знання про світ та

історію: «І цзин» – «Книга перемін», «Ши цзин» – «Книга Історії», «Шу цзин» – «Книга Поезії», «Лі цзи» – «Записки про ритуал», «Чунь цю» – «Літопис царства Лу».

«І цзин» вважається в китайській традиції книгою, в якій є все, оскільки вона за допомогою різноманітних комбінацій «багуа» – восьми триграм та коротких висловів-пророцтв до них вичерпно трактує всі можливі ситуації у світі, всі таємниці світобудови, історії та людини. Вивчення її може тривати все життя.

Після «П'ятиканонника» китайський книжник, конфуціанець починав вивчати «Сишу» – «Чотирикнижжя», що складається з книг «Лунь юй» – «Бесіди та розмірковування» Конфуція, «Мен-цзи» – «Бесіди та розмірковування» Мен-цзи, «Да сюе» – «Велике вчення» та «Чжун-юн» – «Про Серединне та Постійне».

Однак і це ще не все. Далі належало вивчати «І лі» – «Книгу обов'язків та приписів», «Чжоу-лі» – «Книгу приписів династії Чжоу», «Сяо цзин» – «Канон синівської поштивості», «Ерь я» – «Близьке до канону» та численні коментарі.

Кун-Фу-цзи - Конфуцій

Засновником цього вчення був славнозвісний Кун-цзи, або Кун-Фу-цзи – «шанований вчитель Кун» на ім'я Цю й прізвисько Чжун-ні, відомий в європейському світі як Конфуцій. То була постать трагічна у своєму земному житті, але тріумфуюча в посмертній долі.

Він народився 551 р. до н. е. в аристократичній, але збіднілій родині. Генії зазвичай зріють вельми швидко; вже до тридцяти років Конфуцій мав універсальний рецепт ліквідації кризи влади, а до того ж відданих йому учнів.

У чому ж полягав його «рецепт»? Він був простим і коротким: повернення до стародавніх традицій і звичаїв в усіх сферах життя: у взаєминах людей, у стосунках государя й народу тощо. Ось як Кун-цзи пояснював це Цзиню, царю держави Ці: суть усього правління в тому, щоб «государ був государем, підданий – підданим, батько – батьком і син – сином».

Досягти цього можна тільки дотримуючись традицій і зразків минулого, бо вся мудрість – там. Жити гідно, жити як люди – це значить ретельно, до дрібниць виконувати заповіти предків – навіть тоді, коли деякі стародавні обряди стали вже незрозумілими.

Проте універсальний конфуціанський «рецепт» лікування суспільства не було прийнято. Доля Кун-цзи – то доля великої людини, яку не оцінили, людини, яка не була затребувана своїм часом. Його земний шлях став довгим ланцюгом невдач і суцільних розчарувань.

Минає три з половиною століття – і після братовбивчих війн, крові, страждань китайський світ нарешті приймає педантичне й неяскраве конфуціанське вчення. 125 р. до н. е. – рік тріумфу Кун-цзи! Саме відтоді обов'язковою умовою прийому на імператорську службу стає складання іспитів з класичного конфуціанства. Той посмертний тріумф тривав аж 2000 років – до 1905 р., коли було ліквідовано саму систему іспитів. Проте ліквідувати її наслідки було набагато важче, адже китайський світ сприйняв конфуціанство серцем і розумом, воно в'їлося, увійшло в плоть та кров кожного китайця.

Основою основ вчення Кун-цзи є поняття «лі» – норми благопристойної поведінки й мови, правила етикету та обряди. «Лі» – це весь «порядок речей у суспільстві, правлінні та обрядах».

Управління народом – справа «благопристойних мужів» і монарха та його васалів. Підкорення «благородним мужам» – справа народу. Це – вічний принцип «лі».

Багатство та знатність «даровані небом», – доля верхів, які мають зобов'язання перед народом. Уготовані небом бідність і низьке становище, що слід сприймати не ремствуючи, з покорюю, – доля низів. І це теж є вічним принципом «лі».

Притаманна верхам висока мораль «благородних мужів», які керують простим народом з його «малою мораллю», і відданість, щирість, обов'язкові для «маленьких людей», – де вічний принцип «лі».

Розумне примушування народу до роботи, управління за незмінним принципом – «государ є государ, а підданий є підданий» – прерогатива верхів. Постійне, шанобливе служіння «благородним мужам» – обов'язок низів. Усе це так само вічні принципи «лі».

Не розкошувати перед бідними, адже бідна людина рідко коли не виявляє незадоволення, не ненавидіти занадто «маленьких людей», адже вони можуть бунтувати – в цьому мудрість дотримання принципу «лі».

«Сяо» – мовчазна покірність та повага синів до батьків, служіння їм, «ді» – абсолютна слухняність молодших братів старшим – вічний принцип «лі». Кун-цзи вчить: «Поки батьки живуть, не від'їжджай далеко». У конфуціанстві цілковито панує ідея жертвовності дітей щодо батьків. Наприклад, герой народних лубків У Мен літніми ночами роздягався голий, щоб комахи кусали його, а не батьків, а шістнадцятирічний Лао Лай-цзи продовжував грати в дитячі ігри, щоб батьки не згадували про власну смерть.

Отже, конфуціанство – це релігія батьківсько-синівських стосунків. Проблеми «батьків і дітей» у Китаї ніколи не існувало. Культ предків, обряди служіння їх духам – вічний принцип та священний закон «лі».

Яке ж місце у вченні Кун-цзи посідало «Велике Тянь» – Велике Небо? О, Тянь – знову на своєму традиційному та законному місці всезагального божества. Тільки єдине «Велике Тянь» встановлює закономірності природи, тільки воно визначає для кожної людини її становище в суспільстві, дає людям багатство і бідність, знатність і незнатність. Розвиток усіх речей, навіть саме конфуціанство – все від «небесного веління». «... Якщо гнівити небо, не буде кому молитися», інакше кажучи, Тянь і тільки Тянь визначає порядок у всесвіті-універсумі.

Цей порядок, в основному, охороняють духи померлих предків. Ось аналіз можливостей підтримання порядку та влади у країні: «Якщо в Піднебесній панує дао (у даосизмі – багатозначне поняття, у конфуціанстві – порядок речей у світі, зокрема в суспільстві.), порядок речей у суспільстві, правління та обрядах, а також музика й каральні походи йдуть від самого Сина

Неба. Якщо в Піднебесній немає дао, порядок речей у суспільстві, правління та обрядах і зв'язані з ним етичні норми та етикет, музика й каральні походи йдуть від князів. Якщо все це йде від князів, рідко хто з них протягом десяти поколінь не втратить владу. Якщо це йде від вельмож, рідко хто з них протягом п'яти поколінь не втратить владу. А коли доля держави знаходиться в руках чиновників-васалів, рідко хто з них на протязі трьох поколінь не втратить владу. Коли у країні панує закон, урядова влада не перебуває в руках вельмож, а народ не бере участі в обговоренні її справ».

В ідеалі у конфуціанському царстві «лі» «благородний муж» повинен правити гуманно й «легко примушувати», багатий має бути суворим і благопристойним, «бідний і низький» – покірливим і відданим, веселим і щирим. Отоді «цзюнь-цзи» – «благородний муж» буде насолоджуватися конфуціанським братством людей, правлячи ненасильницькими методами.

Узагалі ж велика частина повчань Конфуція торкається суто світських речей. А все сакральне є величною таємницею, яку не можна пізнати. Закоханість у божество тут відсутня, замість неї – лише прагнення до людського ідеалу, ідеалу різнобічно розвинутої людини. Адже «цзюнь-цзи» – поняття, далеке від духів, від божественного одкровення. То просто довершена людина, та й годі.

Священна картина конфуціанського універсуму

Чи існувала в конфуціанстві цілісна сакральна картина всесвіту? У тлумаченні просторових понять усе залишалось невисловленим, усе уявлялося якоюсь таємницею – чимось таким, що не мало конкретної форми та чіткого просторового обрису. З природних частин універсуму в цьому вченні фігурує тільки Тянь – Велике Небо у трьох іпостасях: як частина природи, як моральна справедливість і як доля – повелитель. Головне в людському житті – створювати «соціальне небо», що цілком втілювалося в понятті «Тянь-цзи».

Досить складним було в конфуціанстві й поняття часу. Все, що є, було й буде. Те, що було колись, є постійно можливим. Час – це коло, як і вічність. Змінюватимуться пори року, дні й ночі, мудрих правителів початку

династичного циклу в його кінці змінять дурні, а відтак все повторюватиметься... Були й будуть зразкові «цзюнь-цзи», були й будуть несправедливі правителі та корисливі чиновники – антизразки.

Історія – то радше опис вічності, адже ніякої зовнішньої і відстороненої від сучасних подій історії немає й бути не може. Вічність? До неї можна доторкнутися рукою.

Цілком природно, що засновник конфуціанства з плином часу став не просто «цзюнь-цзи», – він перетворився на об'єкт поклоніння, бо як іще китайське суспільство могло віддати належну шану великому реформатору Піднебесної?

Конфуціанські храми

Кун-цзи поклонялися в численних траурних, поминальних храмах – мяо. У столиці імперії конфуціанський мяо входив до складу «Го-цзи-цзина» університету. То був невеликий храм, усередині якого знаходилася тільки табличка з іменем шанованого вчителя. Саме тут імператор щорічно приносив жертви та молився духові Кун-цзи, віддаючи великому мудрецю данину пам'яті та вдячності.

У провінції Шань-дунь було споруджено священний ансамбль-мяо Кун-цзи – вельми скромний і стриманий, тобто такий, яким на перший погляд було й саме конфуціанство. Він складався з основного храму на честь духа Кун-цзи та чотирьох окремих, павільйонів, присвячених його близьким: батькові, матері, дружині та п'ятьом предкам. В останньому павільйоні знаходилась велика мармурова плита з генеалогічним деревом великого мудреця. Зовнішній вигляд цих будівель цілком традиційний: то низькі споруди з характерними, загнутими на кутах дахами з глазурованої черепиці.

В інтер'єрі головного мяо стоїть статуя мудреця з бамбуковою паличкою в руці – поза сумнівом, емблемою його письменницької діяльності. Таблиця повідомляє, що тут місце останнього упокоєння духа «найсвятішого, обдарованого передбаченням мудреця Кун-цзи». Обабіч – зображення його

улюблених учнів та послідовників і таблички з відповідними написами, а перед ними – жертвні столи з курильницями та свічниками.

У мяо теж панує характерна китайська манера шанування пам'яті богів та предків: головне не в пишноті храмів, а в церемоніях на честь духа Кун-цзи.

Чиновники-жерці та церемонії

Вірні поклонялися духу Кун-цзи в мяо досить просто –били земні поклони перед таблицею з його іменем і промовляли молитву зі словами визнання та подяки великому реформатору: «О великий, досконалий мудрець! Твоя добродійність безмежна; твоє вчення довершене. Серед смертних не було рівних тобі. Усі правителі тебе шанують. Ти зразок імператорської школи. Жертвні посудини благоговійно виставлені. Перейняті шанобою, ми б'ємо в гонги та дзвони». Відтак молільники запалювали курильні палички і приносили жертви – м'ясо домашніх тварин, їстівні припаси та коштовні тканини, одним словом, звичайний асортимент, що його прихильно сприймали й усі інші китайські боги.

Право здійснювати конфуціанські церемонії, крім імператора, мали тільки жерці-чиновники, знавці конфуціанського вчення, адже тільки їм привласнювались три вчених ступеня – «сюцай», «цзюн-жень» та «цзинь-ши», що загалом звалися «шень-ши». Лише ці люди могли претендувати на високі чиновні посади в імперії і, відповідно, виконувати почесні жрецькі обов'язки.

Якщо дуже пощастить, «шень-ши» міг удостоїтися найвищої шани в Піднебесній – стати зятем самого Тянь-цзи. Ось як цінувалося досконале знання класичного конфуціанства! І це при тому, що процедура допуску до іспитів була цілком демократична – треба було тільки подати свідоцтво про добру поведінку та відсутність у родоводі представників «підлих» професій – жінок легкої поведінки та артистів. Ну і, звичайно, щоб скласти іспити, потрібні були гарні здібності та знання.

ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте віровчення буддизму та індуїзму та схарактеризуйте благородні істини буддизму.
2. Схарактеризуйте конфуціанське вчення.
3. Доведіть педагогічність конфуціанства.

ІУДАЇЗМ, СХІДНЕ ХРИСТИЯНСТВО, ІСЛАМ: ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ, ДОКТРИНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

ІУДАЇЗМ

Іудаїзм – релігійно-етичний світогляд, визначальне вірування, культуру і спосіб життя євреїв протягом усього їхнього зафіксованої історії у всіх місцях їх проживання. Це найдавніша з трьох основних монотеїстичних релігій людства і найраніша етична релігія. Термін «іудаїзм» походить від грец. *iudaismo*&с, який з'являється в єврейсько-елліністичній літературі не пізніше кінця 2 – початку 1 ст. до н. е. (2

Маккавейська книга 2:21; 4:38) і позначає єврейську релігію і уклад життя як антитезу еллінізму, насамперед елліністичному язичництву. Згідно з біблійною традицією, нащадки четвертого сина Йакова-Ізраїля – Іуди (євр. Йехуда&) – разом з частиною нащадків його ж останнього, дванадцятого, сина – Веніаміна, та за участю нащадків його ж третього сина, Левія, після поділу близько 931 р. до н. е. єдиного Ізраїльського царства утворили Південне, Іудейське, царство зі столицею в Єрусалимі. Після того, як Північне царство (продовжує називатися Ізраїльським) пало в 722 р. до н. е. під ударами

ассірійців і більшість представників населяли його колін було забрано у вигнання, іудеї - євр. Йехуди&м - стали основними носіями єврейської релігії і культури, а їх нащадки залишилися такими і після падіння Іудеї і руйнування Другого Храму в Єрусалимі римлянами в 70 р. н. е. У мові іврит зафіксований також загальний термін для позначення «єврейства», єврейської цивілізації - йахаду&т. Сам же термін «єврей» позначає «(людини) з 'євера», тобто заріччя - так, мабуть, спочатку називалися всі люди, що належали до числа семітських аморейсько-сутійських племен, що пішли в першій половині II тис. до н. е. з Верхньої Месопотамії через р. Євфрат в Сирійську степ і, далі, в Ханаан. Першою людиною, позначеним в Біблії терміном Іврі (Бут. 14:13), був патріарх Авраам, з яким Господь уклав Завіт (договір), обіцяючи, що його потомству буде дана вся земля Ханаана. Заповіт передбачав також, що Господь буде Богом Авраама і його нащадків, а знаменням Завіту стане обрізання крайньої плоті у восьмиденних немовлят чоловічої статі (див., Бут., гл. 15, 17; 77С. 105 [104]: 8-9).

Заповіді і принципи віри іудаїзму

Вавилонський Талмуд (про нього див. Нижче) виділяє сім так званих Ноевих законів, тобто Біблійних законів, даних Адаму і Ною до Синайського Одкровення пророкові і законодавцю Мойсею і, отже, зобов'язуючих все людство: це заборони на ідолопоклонство, святотатство, вбивство, перелюбство і грабіж, установа правосуддя і, нарешті, заборона на куштування плоті, відрізаною з живої тварини (ласощі язичників). Найбільший єврейський релігійний мислитель і філософ Маймонід (раббі Моше / Бен-Маймон, або скор. Рамбам&м / 1135–1204) вважав, що всякому, хто виконує ці закони, «забезпечена частка в майбутньому світі». Водночас іудаїст повинен виконувати 613 заповідей, що виділяються іудейською традицією в книгах Тори& (П'ятикнижжі; про нього див. нижче), які поділяються на дві основні категорії: 248 обов'язкових заповідей, які наказують певні релігійно-теологічні догмати, принципи, виконання певних дій (наприклад, перші три: Вих. 20: 2: Віра в Бога; 6: 4: Єдність Бога; 6: 5: Любов до Бога) і 365 заборонних заповідей

(перші три: Вих. 20: 3: Не вірити в інших богів; вих. 20: 4: Не створювати зображень для поклоніння; Лев. 19: 4: Не створювати ідолів (навіть для інших людей)). Свій класичний вираз список цих заповідей знайшов в «Книзі заповідей» Маймоніда. Йосеф Каро (1488–1575) склав кодекс практичних встановлень Усного Закону (див. нижче), званий Шульхан Арухімі (букв. «накритий стіл»; ср Ієз. 23:41).

Першочергове значення для розуміння релігійних уявлень євреїв мають 13 основ (принципів) віри іудаїзму, сформульовані Маймонідом в його Коментарі до Мішни (на гл. 10 трактату Санхедрі). Згодом вони увійшли майже в усі іудаїстські Сіддурі (синагогальні молитовники):

1. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, творить і править усіма творіннями, і тільки Він один створював, створює і створюватиме все існуюче.
2. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, єдиний, і немає ніде єдності, подібній Його; і тільки Він один – наш Бог: був, є і буде.
3. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, безтілесний, і до Нього не належать властивості матерії, і немає у Нього ніякого образу.
4. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, – Він перший і Він останній.
5. Я вірю повною вірою, що Творцю, Благословенне Ім'я Його, і тільки Йому треба молитися, і заборонено молитися кому-небудь, крім Нього.
6. Я вірю повною вірою, що всі слова пророків – істинні.
7. Я вірю повною вірою, що пророцтво Мойсея, учителя нашого, – хай покоїться він у світі, – було істинним, і що він - глава пророків, які передували йому, та які і слідували за ним.
8. Я вірю повною вірою, що вся Тора, що знаходиться зараз в руках наших, – це та, що була дана Мойсею, вчителю нашому - хай покоїться він у світі.
9. Я вірю повною вірою, що Тора ця не буде змінена і що не буде іншої Тори від Творця, Благословенне Ім'я Його.
10. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, знає справи всіх людей і їх думки, як сказано: «Той, хто створює серця всіх їх - розуміє всі справи їх» (Пс. 33 [32]: 15) •
11. Я вірю повною вірою, що Творець, Благословенне Ім'я Його, Він дає нагороду добром всім хто зберігає заповіді

Його і карає тих, хто порушують заповіді Його. 12. Я вірю повною вірою в прихід Месії, і, незважаючи на те, що він може затриматися, я все ж кожен день буду чекати, що він прийде. 13. Я вірю повною вірою, що буде оживлення померлих в той час, коли буде на те воля Творця, Благословенне Ім'я Його і буде піднесене згадка про Нього назавжди і на віки віків.

Десять заповідей.

Фундаментальну значимість для розуміння суті юдаїзму мають Десять заповідей, що позначаються в Торі як «Десять Слів»; звідси походить і їх християнське позначення Декалог (грец. дека & логос). Дане зібрання законодавчих приписі засвідчено в Торі в двох редакціях: в Вих. 20: 2–17 і Втор. 5: 6–21. Згідно біблійного розповіді, Десять Заповідей були проголошені Богом ізраїльтянам на чолі з Мойсеєм, коли ті прийшли після Виходу з Єгипту до гори Синай (Хорі&в), і зафіксовані на скрижалях Завіту. (Відзначимо водночас, що Рабіністична традиція прагнула не відокремлювати дані заповіді від інших розпоряджень іудаїзму, тим самим підкреслюючи, що всі 613 іудаїстських заповідей дано від Бога; згідно аггадичної традиції (див. нижче), всі заповіді були записані на скрижалях в проміжках між Десятьма заповідями.)

Перша заповідь свідчить:

«Я Господь, Бог твій, який вивів тебе із землі єгипетської, з дому рабства».

Господь безпосередньо звертається до Ізраїлю і відкриває Своє Ім'я – передається чотирма єврейським буквами Йод-Хе-Вае-Хе (грец. Тетраграмматон) – всьому врятованому Їм народу, що свідчить про обраність останнього.

Друга заповідь розвиває ідею ізраїльського монотеїзму, а також забороняє поклоніння лжебогам та ідолопоклонство (ср .: Втор. 4: 15-19):

«Хай не буде в тебе інших богів переді Мною (або:« в протиставлення Мені ». – І. Т.). Не роби собі різьби і всякої образу (або: «зображення». – І. Т.) того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею. Не вклоняйся

їм і не служи їм; бо Я Господь, Бог твій, Бог заздрісний, що карає за провину батьків до третього і четвертого роду, ненависників, і що чинить милість тисячам (родам), хто любить Мене, і хто виконує Мої заповіді ».

Третя заповідь наказує:

«Не свідчи (« не витягай »,« не здіймай ». – І. Т.) Імені Господа, Бога Твого, марно (« всує ». – І. Т), бо Господь не залишить без покарання того , хто вимовляє Ім'я надаремно ».

Тетраграматон засвідчений в Єврейській Біблії більше 6000 разів. До падіння Єрусалиму і руйнування Першого Храму вавилонянами (586 рр. до н. е.) вимова Тетраграматона, ймовірно, в окремих випадках допускалося. Саме формулювання третьої заповіді передбачає заборони на це завжди, але тільки «всує». Можливо, даний припис слід інтерпретувати як заборона клястися Ім'ям Господа або ж хулити його (ср .: Леї. 24:11, 16; 2 Царів [4 Царств] 2:24), використовувати це Ім'я в прокльонах або взагалі в магічних цілях.

Четверта заповідь закликає:

«Пам'ятай день суботній, щоб святити його. Шість днів працєю, і роби всю працю свою; а день сьомий – субота (Шаббі&т) Господу, Богу твоєму: не роби (в цей) ніякого діла ні ти, ні син твій, ні дочка твоя, ні раб твій, ні рабиня твоя, ні худоба твоя, ні прибулець, який в оселях твоїх. Бо шість днів створив Господь небо і землю, море і все, що в них; а в день сьомий відпочивав. Тому поблагословив Господь День суботній і освятив його ».

П'ята заповідь говорить:

«Шануй батька твого і матір твою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі ».

Шоста заповідь: «Не убий».

Використаний тут дієслово Раца&x припускає (за рідкісними винятками) протизаконне і навмисне вбивство безневинної людини, на відміну від будь-якого вбивства взагалі, наприклад, в результаті нещасного випадку, в цілях самооборони, на війні або за судовим вироком. Заповідь, ймовірно,

забороняє і «непряме» вбивство, тобто доведення до смерті (ср.: 77С. 94 [93]: 6; Іов 24:14.) Припис стверджує святість людського життя.

Сьома заповідь: «Не чини перелюбу».

Для адекватного розуміння даного припису слід враховувати, що воно проголошується не в строго моногамному і явно патріархальному суспільстві. Заповідь забороняє статевий зв'язок ізраїльтянина з дружиною іншого ізраїльтянина, члена об'єднаного Заповітом спільноти. (Див., Наприклад: Лев. 20:10; Єр. 29:23; Іез. 16:32, де вжито те ж дієслово на'а&ф.) Обидва члени, які чинили перелюб повинні були бути вбиті. Водночас ізраїльтянину не заборонялося вступати в статевий зв'язок з рабинями свого будинку. Статевий зв'язок одруженого ізраїльтянина і неодруженою або не зарученою жінкою не розглядався як злочин перелюбу. Якщо ж хто спокусить не заручену дівчину, дочку ізраїльтянина, то повинен заплатити їй віно і одружитися з нею; якщо ж її батько не погодиться на цей шлюб, спокусник все одно повинен заплатити належну суму сріблом (Вих. 22: 15-16). Якщо хто згвалтує обручену дівчину в місті (поселенні), то піддати смерті через побиття камінням слід обох («дівчицю за те, що вона не кричала в місті»), а якщо в поле - то тільки чоловіка (бо вона «кричала, але нікому було врятувати її») (Втор. 22: 23-27).

Восьма заповідь: «Не вкради».

Зазвичай ця заповідь розуміється як заборона на крадіжку матеріальної власності, грабіж. Однак, виходячи з того, що використовуване тут дієслово гана&б, часто мається на увазі в якості об'єкта людина, було висловлено припущення, що в даній заповіді може передбачатися заборона на викрадення вільного ізраїльтянина з метою поневолити, або продати його.

Дев'ята заповідь: «Не свідчи відносно ближнього (або: «сусіда») свідоцтва твого помилкового».

У редакції книги Виходу для вираження поняття хибності вжито термін ше&кер, букв, «брехня», в редакції Второзаконня – поняття шає тобто «безглузда, неправильна мова», «обман», але також «неістотність», «марноту», «суєтність» (в останньому значенні цей термін вжито у третій

заповіді; Вих. 20: 7; Втор. 5:11). Заповідь забороняє лжесвідчити на судовому розгляді, але також, ймовірно, при укладенні торгових угод (ср. : Єр. 32:12).

Десята заповідь в редакції Виходу: «Не бажай дому ближнього твого: не жадай дружини ближнього свого, ані раба (або: «слуги») його, ні рабині (або: «служниці»; «наложниці») його; ані вола його, ані осла його, і нічого, що у ближнього твого ».

Танах

Обґрунтуванням найважливіших вірувань і релігійної практики іудаїзму служить історія єврейського народу, насамперед, відображена в Священному Писанні іудеїв, званому ними Танах. Термін Танах – це аббревіатура, утворена з початкових букв назв трьох складових його розділ Тора («Вчення», «Закон»), Невім («Пророки») і Кетувім («Письма»). Що стосується греч. Терміну – Біблія (та біблії; «сувої», «книги», то він застосовувався еллінізованими євреями відносно сукупності иудаїстських іудаїстських священних книг, починаючи з епохи еллінізму (див.: 1 Макк. 12 : 9; ср. : Послання Арістея, § 317), і виступав перекладом єврейського позначення хас-Сефарум, «Книги» (ср.: Данило 9: 2); згодом цей термін перейняли християни. Іудаїстські назви п'яти книг Тори (П'ятикнижжя) – Берешит («На початку»), Шемот («Імена»), Ваййікра («І воззвав»), Бемідбар («В пустелі»), Деварім («Слова») - дані за їх початковим словами, що відповідає близькосхідному (насамперед, месопотамському) звичаю називати літературні твори за їх першими словам. Короткий зміст цих книг буде наведено нижче; тут же відзначимо, що їх християнські найменування – Буття (або Генезис, греч. «Походження»), Вихід, Левіт, Числа і Второзаконня сягають греч. перекладу Тори, виконаному в сер. III ст. до н. е. в єгипетській Александрії і отримав назву Септуагінта (лат. «Сімдесят» [тлумачників]).

Остаточна канонізація всіх книг Єврейської Біблії сталася, мабуть, до кінця 1 ст. н. е. А в 6-10 ст. н. е. вчені-масорети (від євр. мас(с)ора – «переказ», «традиція»), тобто зберігачі іудаїстської традиції, зробивши гігантську текстологічну роботу, остаточно зафіксували консонантних текст

Танаха з вокалізацією, акцентуацією, паратекстуальними елементами і апаратом Масори; Масоретський текст (МТ), або *textus receptus* («загальноприйнятий текст»), отримав статус священного і не підлягає будь-яким подальшим змінам.

Наріжним каменем іудаїзму є Тора саме до неї сходять всі центральні релігійно-теологічні, етичні, ритуальні та інші догмати і норми іудаїзму. Книга Буття представляє креаціоністську космологічну доктрину, в якій виражається ідея Творіння світобудови Божественним словом; концепції антропогенезу (створення людини); передісторії людства, в тому числі, оповідання про братовбивство Каїном Авеля, Всесвітній потоп, вавилонське стовпотворіння, де представлена ідея про моногенез мови, тобто походження всіх мов від єдиної прамови (гл. 1-11); далі Буття оповідає про епоху патріархів, починаючи з історії сім'ї Авраама і закінчуючи поселенням в Єгипті патріарха Йакова-Ізраїля і його синів – предків-епонімом 12 колін (племен) синів та священницького стану левітів (нащадків Левія) – з сім'ями (гл. 11: 27-50: 26).

Книга Вихід оповідає про пригноблення ізраїльтян в Єгипті; про пророка Мойсея, з ім'ям якого пов'язується відродження релігії Господа; про Вихід ізраїльтян з Єгипту і співвідносними з цією подією свята Великодня; про Синайське Одкровення, дарування Десяти заповідей, укладання Господом Завіту з Ізраїлем; про спорудження ізраїльтянами Скінії – переносного Святого місця, Ковчега Завіту, жертвників, створення богослужбових предметів. До книги Вихід включений найдавніший ізраїльський законодавчий збір – «Книга Завіту» (20: 22-23: 33). Книга Левіт, що цілком складається з матеріалів так званого Священницького кодексу, в основному, присвячена питанням, пов'язаним зі священнодійством: виділяється п'ять видів основних жертвопринесень (жертва всеспалення, жертва за гріх, жертва повинності, хлібна жертва та мирна жертва, що підрозділяється на три підвиди: жертва подяки), жертва по обітниці, принесена по здійсненні обітниці, і добровільна жертва); розглядаються різні аспекти діяльності

священства; свята, субота, суботній (кожен сьомий) і ювілейний (кожен п'ятдесятій) роки та пов'язані з ними соціально-економічні заходи (прощення боргів; перерозподіл землі на користь її колишніх власників; ймовірно, звільнення рабів-одноплемінників і ін.); статеві, шлюбні та ін. встановлення і заборони; виявляється різниця між чистими і нечистими тваринами (гл. 11, 17: 10-15, 19:26) - ці встановлення, поряд з положеннями, зафіксованими у Виході 23:31 34:25-26 і Второзаконні 12:16, 23-25, 14: 3-21, 15: 23 ,23: 1, –лягли в основу іудаїстських правил кашру&ту (від євр. каше&р, «бути придатним») - системи харчових дозволів і заборон, та ін. Так, наприклад, з ссавців не можна вживати в їжу тих, у кого роздвоєні копита, на копитах глибокий розріз, і які жують жуйку (тобто жуйних парнокопитних, як диких, так і домашніх). На цій підставі недозволені до вживання в їжу є, наприклад, верблюжати, свинина, заячина. Серед морських і річкових мешканців можна вживати в їжу тих, у кого є плавальні пір'я (плавники) і луска. Іудаїстами заборонено до вживання м'ясо хижих птахів, а також болотних і водоплавних (крім гусака і качки). Не можна вживати в їжу також кажанів і (крилатих) комах (за винятком чотирьох видів сарани). Категорично заборонено вживати кров. Не можна їсти мертвечину і розшарпане звірем.

Текст гл. 17–26 книги Чисел, що відноситься до найдавніших священниковим матеріалами, часто називають «Кодексом святості». Тут містяться багато гуманних приписів щодо форм соціальної допомоги та благодійності, в тому числі відносно прибульців і чужинців, щодо відправлення правосуддя, справедливого і милосердного ставлення до ближнього та ін. У тому числі знаменитий імператив: «... люби ближнього твого, як самого себе» (19:18). Найкрупніший іудейський законовчитель раббі Аківа бен-Йосеф (мученицьки загинув близько 135 р. н. е.) Вважав останнє повчання найбільш істотним звітом єврейської релігії. У гл. 1 і 26 книги Чисел (також значною мірою, що включає в себе матеріали «Священничого кодексу») розповідається про перепис ізраїльтян за їх колінами (чоловіки від двадцяти років і вище) - звідси й назва цієї книги в Септуагінті. Книга Чисел

простежує історію переходу синів Ізраїлю від гори Синай до оазису Кадеш-Барнеа, розповідає про тридцятивосьмирічне перебуванні ізраїльтян в цьому оазисі і про їх перехід звідти на моавітське плоскогір'я. Книга містить також численні приписи культового, ритуального, законодавчого та ін. характеру.

В основі змісту Второзаконія лежать три прощальних звернення Мойсея до ізраїльтян, коли вони перебували на моавітському плоскогір'ї. Ядро книги складає так званий Девтеронімічний кодекс (гл. 12-26), кодифікований, ймовірно, не пізніше 621 року до н. е. і містить приписи та встановлення троякого характеру:

1) закони, що стосуються богослужіння, культові встановлення, релігійні обряди;

2) цивільні закони;

3) кримінальні закони; в цьому ж документі зафіксовано і ряд моральних норм. Відзначимо також, що в 6-й розділі міститься Велика Заповідь – кредо іудаїзму, маніфест абсолютного монотеїзму:

«Слухай, Ізраїлю: Господь - Бог наш Господь один. І люби Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею своєю, і всією силою (або: («всіма можливостями») твоїми. І хай будуть ці слова, що Я сьогодні заповідаю тобі, в серці твоєму. І навчиш цього синів, будеш говорити про них, сидячи в домі твоєму і йдучи дорогою, і лягаючи і встаючи. І прив'яжеш їх на знак на руку твою, і вони будуть пов'язкою над очима твоїми, і напиши їх на одвірках дому твого і на воротах твоїх »(6: 4-9).

Іудаїзм в епоху еллінізму

Найважливіше місце в єврейському релігійному житті епохи Другого Храму (516 р. до н. е. – 70 р. н. е.) займала синагога (грец. синагога&, «збори»; євр. бет-кене&ссет, «будинок зборів»). Існує точка зору, згідно з якою перші синагоги з'являються в період вавилонського полону іудеїв на території Вавилонії (6 ст. до н. е.) Або навіть трохи раніше, хоча прямих свідчень цьому немає. В Єгипті засвідчено існування синагог з другої половини 3 ст. до н. е. В епоху еллінізму синагога стає найважливішим релігійним та громадським

центром життя євреїв як в діаспорі, так і в різних частинах Іудеї (Палестини). В кінці періоду Другого Храму в Іудеї синагоги були, наприклад, у містах Кфарнахуме, Дорі, Тверії, Кесарії, на Масаді, в Іродіумі. Євреї з елліністичних країн мали свої особливі синагоги в Єрусалимі. Синагога була місцем богослужіння, яке відбувалося без жертвоприношень і відповідної культової обрядовості - подібного цього не було ніде. Синагога могла існувати майже за всяких умов, навіть в самих маленьких колах віруючих - кворум (у равиністичній термінології – міньян, букв. «(під)рахунок») становили десять дорослих чоловіків (старше 13 років). У синагозі поєднувалися різні функції: вона була молитовним будинком, центром для вивчення Тори (і, зокрема, публічного читання тижневих розділів Тори і Хафтара), а також осередком суспільного життя. Після руйнування єрусалимського Храму синагога стає основним інститутом єврейської релігії. Християнство та іслам перейняли цей релігійний інститут – з відповідними модифікаціями - як основну організаційну форму.

Календар

В іудаїзмі прийнятий місячно-сонячний календар. Назви місяців були запозичені іудеями у вавилонян в період полонення (6 ст. до н. е.). Місячний рік узгоджується з сонячним шляхом додавання 13-го місяця в кожен 3, 6, 8, 11, 14, 17 і 19-й рік 19-річного календарного циклу. Простий рік складається з 12 місячних місяців по 29 - 30 днів: Тішрі& (30; вересень-жовтень), (мар)хешва&n (29 або 30; жовтень-листопад), кислі&в (29 або 30; листопад-грудень), Теве&t (+29; грудень-січень), шева&t (+30; січень-лютий), ада&r (29; лютий-березень), ниса&n (30; березень-квітень), ія&r (29; квітень-травень), сива&n (30; травень-червень), таммуз (29; червень-липень), ав (30; липень-серпень), елул (29; серпень-вересень). У високосні роки за місяцем адар (адар адар рігон; 30 днів) слід додатковий місяць адар II (адар шеіц 29 днів). Початком доби вважається кінець заходу, а її закінчення – з моменту появи трьох зірок на небосхилі.

У всіх єврейських громадах світу рахунок рокам ведеться від Створення світу. Ця система сходить до написаного на івриті твору «Се&дер'олам рабба&» [«порядок світу»]), приписуваному Танна Йосе і бен-Хала&фте (близько 150 р. н. е.); в ньому робиться спроба встановити хронологічні рамки біблійної і постбіблейської історії від Створення світу до антиримського повстання іудеїв під проводом Бар-Ко&хби (132-135 рр.). У даній системі літочислення момент нового місяця першого місяця при Створенні світу припадав на 5 годин і 204 Халакі&м (11 хвилин, 20 секунд) пополудні другого дня тижня (за юліанським календарем: понеділок в жовтні 3761 р. до н. е.). Кореляція дат іудаїстського і григоріанського календарів встановлюється відніманням 3760 (з 1 січня по 29 елула) або 3761 (з 1 тішрі по 31 грудня) від зазначеного року за єврейським календарем.

СХІДНЕ ХРИСТІЯНСТВО

Із трьох авраамічних релігій (іудаїзм, християнство, іслам), що сходять біблейського пророка Авраама, християнство першим зуміло стати посправжньому світовою релігією: подолати політичні, мовні та етнічні кордони. Сьогодні більше 33% населення планети сповідують християнство різних течій. Як і будь яка релігія, християнство має свою конкретну історію – час та місце виникнення, напрями та етапи розвитку.

Історія християнства починається із історії земного життя Ісуса, як вона викладена у Писаннях, та відома людям, що народилися в християнській культурі та живуть за календарем, що відлічує роки від Різдва Христового.

Відповідно до підрахунків вчених, Ісус народився у Палестині не на зорі нової ери, а за декілька років до її початку.

Ісус народився у Віфлеємі, родина Йосифа втекла від смертельної небезпеки до Єгипту, та повернулася після смерті Ірода Великого у 4 році н.е. до Назарету, містечка у Галілеї на півночі Палестини. Йосип помер, коли Ісусу було десь 20 років. Пізніше він хрестився у річці Йордан від пророка Іоанна хрестителя, провів у пустельному усамітненні більше місяця, Іоанн прилюдно нарік його Месією (грец. Христос).

Ісус починає проповідувати наближення Царства Божого та закликає людей до покаяння. Зі своїх прихильників він виділяє 12 посланців (грец. апостолів): рибалки – Андрій Первозванний та його брат Симон-Петро, брати Яків та Іоанн Богослов, складальник податей Левій-Матвій, Фома-близнюк, Симон-Зилот та інші. Один із апостолів Іуда із містечка Керіот зрадив Учителя.

Ісус ніс людям Благу звістку (грец. євангеліє), кажучи про Бога-Отця, про любов до ближнього, воскресіння мертвих та подолання влади зла. Симон першим з апостолів назвав Ісуса Христом, Сином Бога Живого, за що Ісус дав йому нове ім'я – Петро, або камінь, на якому ствердиться Його вчення.

Останній раз він прибув до Єрусалима на Пасху, як вважається, на початку квітня у 30 році. У четвер на Пасхальній трапезі, або Таємній Вечері, Ісус звістив апостолів про те, що віддає тіло Своє та кров Свою на муки заради спокути гріхів людських. На честь цього встановлено таїнство Пасхи Нового Завіту – подяка (греч. євхаристія) із причащенням хлібом і вином. Після нічної молитви у Гетсиманському саду, Ісус, виданий Іудою, був полонений вартою. Вранці він став перед судом Синедріону священників та старійшин та був визнаний винним смерті за визнання себе Месією, Сином Божим. Смертний вирок було винесено у п'ятницю римським прокуратором Понтієм Пілатом. Того ж дня Ісус був розп'ятий з двома розбійниками та помер на хресті. Коли його тіло, омите жінками, щезло зі склепу, прихильники повірили, що він

воскрес для вічного життя. Так розповідають чотири канонічних Євангелія від Матвія, Марка, Луки, Іоанна.

Раннє християнство

Після розп'яття Ісуса навколо апостола Петра в Єрусалимі складалася громада його послідовників, кількість яких зростала та поширювалася за межі Палестини (Єгипет - Александрія, Мала Азія Антіохія).

Апостол Савл-Павло, гонитель християн, пізніше ревнитель нової віри, відкрив громади у Східному Середземномор'ї та Римі для всіх незалежно від походження, суспільного положення, статі.

Починається побудова християнської церкви (грец. еклесія) із статутом та ієрархією віруючих. Вони розділилися на парафіян та служників громади (*клір*) із старійшинами пресвітерами, або *єпископами* («охоронці») на чолі, яким підкорялися служники *диякони*. Перших єпископів пресвітерів висвячували самі апостоли, передавши їм благодать (харизму) від самого Ісуса.

Масові страти християн, звинувачених імператором Нероном у підпалі Риму у 64 році – це традиційна дата мученицької смерті апостолів Петра і Павла. Від того часу до приблизно 310 року християнство продовжувало розповсюджуватись всупереч усім гонінням. У 313 році було прийнято Міланський едикт, який формально зрівняв християнство з іншими легальними культурами імперії, а фактично зробив християнство офіційною ідеологією Риму, починаючи із правління Костянтина. При Костянтині ведеться робота із визначення канону християнського Святого Писання. Поряд із Старим Заповітом сформувався власне християнський Новий Заповіт (чотири канонічних Євангелія від Матвія, Марка, Луки, Іоанна, Діяння апостолів (Петра і Павла), Послання (21 послання діячів раннього християнства), Одкровення (апокаліпсис) Іоанна Богослова). Хоча рідною мовою Ісуса та його послідовників була арамейська, всі тексти дійшли до нас грецькою.

З 361 по 363 рр. був короткочасний рецидив язичництва при імператорі Юліані Відступнику.

З 292 по 396 рр. стверджується нова форма християнського подвижництва – кіновітське (грец. кінобіос – спільне життя) чернецтво (чернець – самотній), метою якого проголошувалося служіння всьому людству заради примирення його із Богом.

Суперечки щодо Христа та Трійці

Під час жорстоких суперечок щодо того, ким вважати Ісуса, почали закладатися принципи ортодоксії, тобто «правильної думки», православ'я.

Перший Вселенський собор у 325 р. в Нікеї – визначений час християнської Пасхи, наказаний шлюб білому духовенству, та заборонений чорному, сформульовано сім перших догматів символу віри. Засуджено аріанство – течію, започатковану олександрійським священником Арієм, який стверджував, що Христос є Логос (Слово) і як син Божий не єдиносущний, а створений і лише подібний Богу-Отцю.

Другий Вселенський собор у 381 році в Константинополі (після розділу у 340 р. Римську імперію на Західну та Східну) – сформульовано п'ять останніх догматів Символу віри, закріплено за Константинопольським патріархом друге місце в церковній ієрархії після Римського. Засуджено як єресь учення аріанського єпископу Македонія, який вважав, що Святий Дух не є Бог, але створений Богом-Отцем для служіння Йому та Сину Божому.

Таким чином, Нікео-Константинопольський Символ віри складається із 12 догм:

- Вірую в Єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого.
- І в Єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного, що від Отця народився перше всіх віків;
- Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, рожденного, несотвореного, єдиносущного з Отцем, що через Нього все сталося.

- Він для нас, людей, і ради нашого спасіння зійшов з небес, і воплотився від Духа Святого і Марії Діви, і став людиною.
- І розп'ятий був за нас при Понтії Пилаті, і страждав, і був похований.
- І воскрес на третій день, за Писанням. І вознісся на небеса, і сидить праворуч Отця.
- І знову прийде у славі судити живих і мертвих, і Царству Його не буде кінця.
- І в Духа Святого, Господа Животворчого, що від Отця ісходить, що Йому з Отцем і Сином однакове поклоніння і однакова слава, що говорив через пророків.
- В Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву.
- Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів.
- Чекаю воскресіння мертвих і життя майбутнього віку. Амінь.

Десятий догмат Символу віри говорить про таїнства, за допомогою яких людина отримує благодать від Святого духа, їх 7: хрещення, миропомазання, покаєння, причастя, шлюб, священство, елеєосвячення (помазання хворих, освяченою олією).

Третій Вселенський собор у 431 році в Ефесі – встановив називати Ісуса Христа досконалим Богом і досконалою людиною, втіленням двох сутностей – божественної та людської, Символ віри було затверджено остаточно із заборonoю вносити будь які зміни. Засуджено несторіанство – вчення константинопольського патріарха Несторія, який навчав, що Марія народила не Бога, але людину, який став Месією-Христом через сходження Святого Духу, а Слово-Логос перебувало з ним лише у відносній єдності – тому Ісус не Боголюдина, а рогоносець, а Діва Марія не Богородиця, а христородиця.

Четвертий Вселенський собор у 451 році в Халкідоні – засуджено монофізитство, вчення Євтихія, який проповідував, що в своєму земному житті Христос володів не людською субстанцією, а лише комплексом людських рис, а через це не відчував хресних мук. Було підкреслено, що під

час народження божественне та людське з'єдналося в Ісусі Христі як в одній особі (грец. іпостась) нероздільно та нерозлучно і незлитно та незмінно. Після цього собору відбулося розділення церков на халкідонські та монофізитські (армянська, коптська).

П'ятий Вселенський собор у 553 році в Константинополі – підтвердив засудження несторіан та монофізитів.

Шостий Вселенський собор у 680-681 рр. у Константинополі – засуджено монофелітство – доктрина, проголошена імператором Іраклієм, який проголосив, що в Ісусі є дві сутності, об'єднані спільною божественною волею. Собор затвердив, що в Христі існують дві волі, а людська підкорюється божественній.

Сьомий Вселенський собор у 787 році в Нікеї – засудив іконоборство, на честь чого заснувалося свято Торжества православ'я, яке знаменувало перемогу ортодоксії над єрессю.

Православна церква визнає тільки сім Вселенських соборів, рішення яких із апостольськими правилами, актами мучеників, давніми літургіями, трудами отців церкви Єфрема Сирина, Василя Великого та ін.. складають основу Священного Придання – другого після Священного Писання джерела православної віри. Західна церква продовжила відлік Вселенських соборів до 21.

Східна церква та християнський Схід

Шостий Вселенський собор 680-681 рр. підбив підсумок основним богословським спорам в той час, коли в Східному Середземномор'ї міцно утвердилася нова історична сила – іслам, що вийшов з глибин Аравійського півострова. В результаті арабського завоювання Візантія втратила Сирію, Палестину і Єгипет; в Антиохійському Єрусалимській Патріархатах грецька культура поступово втрачала свої позиції. Сирійський араб з Дамаска Іоанн Дамаскін ще писав «Точний виклад православної віри» грецькою, але християнська ойкумена вже не могла залишатися колишньою.

Мусульмани бачили в християнах і євреях «людей писання» (араб. Ахл

ал-кітаб), які отримали одкровення від Бога і докорінно відрізнялися від багатобожників-язичників. Договір, укладений на зорі арабських завоювань Пророком Мухаммадом з єпископом міста Ейлат, став прообразом майбутніх мирних угод між мусульманами і християнами. «Людям писання», що не зробили збройного опору воїнам ісламу обіцялося заступництво (араб. зімма), що давала право на безпеку і свободу богослужіння в обмін на виплату по душнонь податі (джізія). Найбільш відомий з таких договорів приписується халіфу Омару (правив у 634-644 рр.). Зіммії, які перебували під заступництвом, повинні були дотримуватися шести обов'язкових умов, порушення яких розриває договір: не хулити Коран, не обмовляти Пророка, не паплюжити іслам, не чинити перелюбу, не одружуватися із мусульманками, не займатися прозелітизмом (зверненням в свою віру) серед мусульман і не надавати допомогу ворогам ісламу. Їм також рекомендувалося носити відмітні знаки, будувати будинки не вище мусульманських, не бити в біла під час своїх релігійних церемоній, не молитися голосно за присутності мусульман, не пити вино в публічних місцях, не тримати на виду хрести і свиней, не влаштовувати розкішних похорон, не їздити на породистих верхових тварин. Релігійний голова громади наділявся і певною світською владою: збирав податки, вирішував внутрішні суперечки тощо.

Християнську ойкумену, яку перекроїв Іслам, чекав новий розкол або Велика Схизма між грецькою і латинською церквами. Розбіжності між ними наочно проявилися ще на Шостому Вселенському соборі 680-681 рр., призвели до першого серйозного розриву в 863-870 рр. Коли римський папа Микола оголосив незаконним обрання на константинопольський патріарший престол «новонаверненого мирянина» Фотія. Той у відповідь звинуватив папу у відступі від Никео-Константинопольського Символу віри, через те, що на Заході вважали, що Святий Дух виходить не тільки від Бога-Отця але «і від Сина» (лат. Филиокве). Дискусія закінчилася взаємним відлученням від церкви - анафематствуванням (грец. Анафема – прокляття). Але датою остаточного поділу церков зазвичай називають 1054 р., коли посланці

римського папи Льва IX на чолі з кардиналом Гумбертом і константинопольський патріарх Михайло Керуларий піддали один одного анафемі. Взаємні прокляття були зняті тільки в 20 в. римським папою Павлом VI і константинопольським вселенським патріархом Афінагором, які підписали в 1965 р спільну декларацію про примирення церков зі збереженням догматичних і обрядових особливостей.

Відчуження між східними і західними християнами погіршили хрестові походи, що почалися 1096 р. за призовом папи Урбана для «визволення Гробу Господнього». Більшість православних-зімміїв (мелкіти або царські від араб. Малик – тоді цар) і представників нехалкідонських церков не підтримали хрестоносців. На боці західних лицарів (франків, як їх називали в мусульманському світі) виступили мароніти або послідовники св. Марона – сиро-ліванські християни спочатку монофелітської толку. Мусульманський полководець курдського походження Садах ад-Дін Айуб, який об'єднав Сирію, Палестину та Єгипет під час протистояння з франками, розгромив хрестоносців в 1187 року і відвоював Єрусалим.

Остаточний удар по ідеї християнської єдності завдав IV хрестовий похід (1202-1204 рр.), в ході якого французькі італійські та німецькі хрестоносці захопили і розграбували Константинополь, створивши по обидві сторони Босфору ефемерну Латинську імперію (1204-1261 рр.). Плани VI-го і останнього хрестового походу щодо захоплення Єгипта також провалилися, але в цей час у мусульман з'явився новий грізний ворог - монголи. У 1258 р Хулагу внук Чігіз-хана зруйнував Багдад, поклавши край Аббасидського халіфату. Спроби християн Сходу і Заходу впливати на монголів і заручитися їх військовою підтримкою закінчуються тим, що нащадки Хулагу-хана приймають іслам і починають гоніння на християн Великого степу і Персії.

Величезним потрясінням для Східної церкви стало падіння Константинополя, захопленого в 1453 р. турками-османами. Візантійська імперія припинила своє існування, а на роль захисту і оплоту Православ'я почала претендувати Русь, самодержці якої титулувались помазаниками

Божими.

Константинополь, який перейменували в Стамбул, став столицею Османської імперії, її султани взяли титул халіфа – наступника Пророка Мухаммада або глави всіх мусульман-сунітів. «Люди писання» в Османській імперії і раніше володіли статусом зімміїв. Автономні конфесійні громади, керовані духовенством, отримали у турок назву міллет (від араб. мілла – релігійна труппа, народ).

Вселенський Константинопольський патріарх, як «перший серед рівних», представляв православні патріархати Антіохійський, Єрусалимський і Олександрійський. З відома і згоди турецької влади того часу верхівка православного міллета налагоджувала зв'язки з християнами Східної та Західної Європи та Кавказу. Однак православним не вдалося встановити повний контроль над християнськими святинями в Палестині. У суперечку конфесій за Святі місця постійно втручалися європейські держави. Вона закінчилася тим, що султан як власник землі під церквою Гробу Господнього забезпечував порядок і безпеку, а сам храм знаходився і знаходиться в спільному володінні шести громад – православної, католицької, вірменської та, меншою мірою коптської, сиро-яковитської і абіссинської (ефіопської). Храмом у Віфлеємі, де народився Ісус, володіють православні. Православна традиція бачить особливу роль своєї конфесії в тому, що сходження благодатного вогню на Гроб Господній відбувається у Велику Пасхальну Суботу за старим юліанським календарем, який по сей день використовують Російська, Єрусалимська, Сербська і Грузинська церкви.

*Каплиця Гробу Господнього, звана «Кувуклія» у церкві
Воскресіння Христового в Єрусалимі*

Відмовившись від
політики хрестових
походів, католицька
церква в 16 ст. розгорнула
активну місіонерську
діяльність серед
немусульман Османської
імперії. Кліру і пастві
східнохристиян-
ських церков пропону-
валася унія із збереженням
традиційної східної

обрядовості.

Несторіани Мосула і Діярбакира, відрізані від патріархату Урми османсько-перським кордоном, звернувшись за підтримкою до Ватикану, в 1552 р утворили халдейську уніатську церкву.

Успіхи поширення католицизму в Східному Середземномор'ї багато в чому пояснювалися соціально-економічними та політичними причинами: системою податкових пільг та правових гарантій, що впливали із капітуляцій (глав параграфів) – угод, що полегшували європейським країнам торгівлю в Османській імперії.

Боротьба греків та інших християнських народів Балкан за незалежність, підтримана Росією, не могла не позначитися на становищі немусульман Османської імперії. Реформи торкнулися і системи міллетів, розширену за рахунок уніатських громад, які отримали гарантії автономії. Так мелкіти або греко-католики отримали визнання в 1848 р., халдеї – в 1861 р., сиро-католики – в 1866 р., вірмено-католики визнані двічі - в 1831 і 1867 рр. Маронітський патріарх фактично виступав як міллет-баші, був офіційно визнаний в 1841 р. У 1850 р. султан Абдул Меджід визнав і протестантську громаду створену в Османській імперії американськими місіонерами.

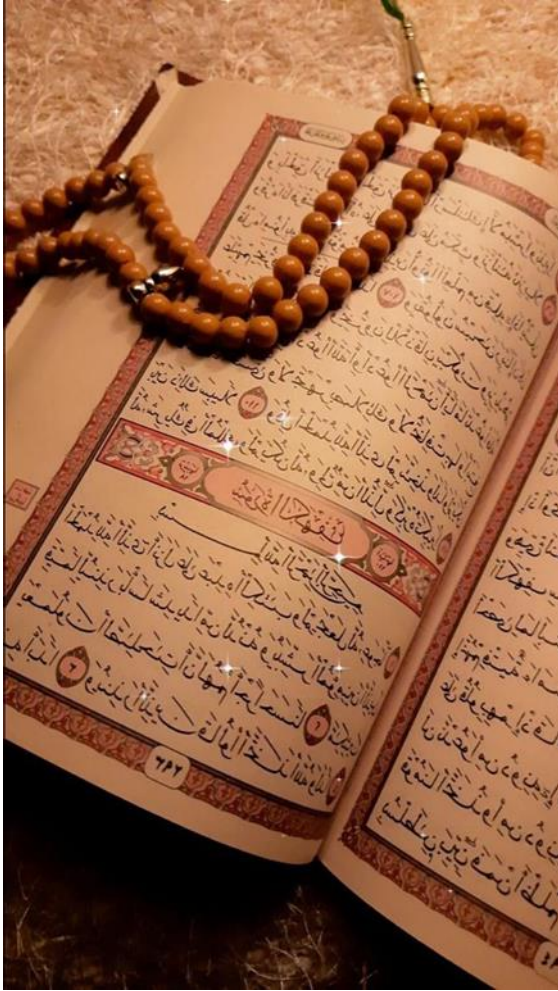
Реформістська політика османських властей, яку заохочували європейськими державами, вселяла надію в серця східних християн, викликаючи різке невдоволення у мусульманських радикалів. Міжконфесійна напруженість вибухала погромами і різаниною – в Халабі, Дамаску, на Лівані, в Стамбулі. Це призводило до нового втручання європейських держав, до нових адміністративним реформам і нового витка насильства.

Після відмови від ідеології державного атеїзму в країнах колишнього соціалістичного табору відновлюються релігійні інститути, перш за все, православної церкви. Однак за винятком ряду країн Східної Європи та Закавказзя, християнський Схід сьогодні – це строката мозаїка етноконфесійних меншин, фрагменти якої пов'язані вельми німецькими контактами. У багатьох місцях, де християни ще нещодавно становили істотну частину населення, їх демографічна і суспільно-політична вага зменшується, як, наприклад, в Лівані або Ефіопії. Яким бути християнському Сходу в III тисячолітті свого існування залежить від мудрості та енергії його духовних лідерів і рядових прихожан.

ЗАВДАННЯ

- 1.Схарактеризуйте християнство в період після Ісуса Христа до Першого Вселенського собору в Нікеї у 235 р.
- 2.Висвітліть стан християнства на ісламському сході (приблизно VII-XV ст.)
- 3.Віровчення іудаїзму: витоки, заповіді і принципи віри.
- 4.Розкрийте мовні особливості трактування заповідей в грецькому перекладі.

ІСЛАМ

Іслам – наймолодша із світових релігій. Її заснував Мухаммад (570-632 рр.), виходець з аравійського племені курай, уродженець Мекки, кий сповістив про свою пророчу місії в 610 році. Мекка з давніх пір була торговим і духовним центром Західної Аравії. Серед мекканських місць поклоніння – Кааба, що служила в доісламські часи сховищем племінних ідолів і договорів; до неї на щорічне паломництво збиралися осілі і кочівники.

Мусульмани, або послідовники ісламу, – друга за чисельністю конфесіональна спільнота у сучасному світі.

Пророки

Мусульманська традиція стверджує: отримавши перше одкровення від архангела Джібраїла, Мухаммад розповів своїм близьким про всемогутнього Господа, закликав кожного із них підкорюватися волі Божій, тобто прийняти іслам. Першою нову віру прийняла його дружина Хадіджа, потім усиновлений ним Зайд та Алі, двоюрідний брат Мухаммада. До Мухаммада найпершим із праведників (ханіфом) вважають Ібрахіма (біблейського Авраама).

Іслам вбачає в Мухаммаді остання ланка у ланцюгу пророків, які починаються з першолюдини Адама. Хоча їх було не менш ніж сто тисяч, хоча в Корані пригадується лише 28.

Спочатку Мухаммад вважав іудеїв та християн однодумцями через те, що вони вірять в єдиного Бога, визнають божественне одкровення, яке посилається через пророків, відкидають ідолопоклонництво та знають про гріх

та відплату у День Суду. Стійкі пророки: Нух (Ной), Ібрахім (Авраам), Дауд (Давід), Якуб (Яков), Юсуф (Йосип), Аййуб (Йов), Муса (Мойсей), Иса (Ісус), Мухаммад – Печатка Пророків.

Перший зі стійких пророків – Нух, або біблійний Ной, який врятував людей і тварин на ковчезі від киплячих вод, які посунули з-під землі і з небес. Другим був пророк Ібрахім, друг Аллаха, провісник єдинобожжя, який отримав від Бога сувої Письма. Від невільниці Хаджар (біблійна Агар) у Ібрахіма народився син Ісмаїл, предок арабських племен, а від старої дружини Сарі – Ісхак (Ісаак), предок євреїв. Коли дружина вигнала Хаджар і її немовля, Ібрахім перевіз їх в мекканську ущелину, де разом з сином відновив Каабу, зруйновану потопом. Ібрахім боровся з Дияволом і приніс в жертву Богу ягня замість власного сина, гідно витримавши страшне випробування.

Третім був Дауд (Давид), що отримав від Бога Святе Письмо – Забур, або Псалми, а також владу, красномовство і мудрість. Дауд першим навчився плавити залізо і кувати кольчуги. Він оспівував Аллаха в псалмах і птахи вторили йому. Дауд боровся з нечестивим царем Джалут (Голіафом), разом з сином своїм Сулайманом (Соломоном) вершив праведний суд. Далі слідує Йакуб (Яків), або Ісраїл, батько наступного стійкого пророка Йусуфа, або Йосипа Прекрасного. Аллах благословив в особі Йакуб-Ісраїла всіх спадкоємців Ібрахіма, подарувавши йому благочестивий норів і пророчий дар. Коран докладно розповідає історію Йусуфа – від віщого сну, де юнакові поклонялися світила і зірки, до перебування в Єгипті, де він відкинув любовні домагання знатної дружини (Зулайкі), став скарбником єгипетського царя, примирився зі своїми братами-заздрісникам і повернувся до батька. Шостим зазвичай називається Аййуб, біблійний Іов, чию стійкість Бог вирішив випробувати віддавши його Дияволу. Однак Аййуб покірливо вистраждав випробування і Господь повернув йому здоров'я, сім'ю і благополуччя.

Муса (Мойсей) отримав як Писання Тауру (Біблію). Господь воззвав до нього з вогняного куща і повелів йому разом з братом його Харуном (Аароном) проповідувати єдинобожжя і вивести нащадків Ісраїла з Єгипту. Муса виконав

свою місію і навіть цар єгипетський Фіраун (Фараон) перед смертю визнав його правоту і покавсяся.

Іса (Ісус) син Мар'ям (Марії), посланник Божий - восьмий зі стійких пророків. З Писання Бог відкрив йому Інджія або Євангеліє. Іса подібний Адаму, бо створений безпосередньо самим Творцем. Дух святий, або ангел Джибрил, сповістив непорочної діви Мар'ям, що у неї народиться чисте немовля. З самого народження він вмів говорити, оголосив матері про те, що Аллах дав йому Писання, зробив пророком і підготував йому воскресіння після смерті. Іса з дитинства здійснював багато чудес: ліпив птахів з глини і вдихав в них життя. За ісламським переказом, Він не був розп'ятий ворогами, але узятий на небеса живим. Перед Судним днем Іса розтрощить супостата-Даджжала і разом з Месією-Махді встановить на всій землі справедливість. Іса називав себе Словом від Аллаха, але аж ніяк не сином Божим. Він заперечував Трійцю і передрікав явище прийдешнього посланника по імені Ахмад. З Ахмадом ототожнював себе дев'ятий зі стійких пророків – Мухаммад, який отримав від Бога Коран.

Ісламські пророки - це люди, через яких мовить Господь. Вищі з них – посланці, яких налічується триста тринадцять. Їм Бог послав Письмо, а їх череду замикає Мухаммад – Печатка пророків. Іслам розглядає Мухаммада як найдосконалішу людину. Його біографія – предмет ретельного вивчення, вищий зразок для всіх мусульман.

Мухаммад в Мецці

Слова Мухаммада були прийняті з довірою домашніми його, що визнали в ньому Посланника Божого. Незабаром в історії первісного ісламу відбулася важлива подія: після того, як зібрання мусульман були перенесені з дому Мухаммада в будинок одного із сподвижників Пророка, нова віра почала набувати гласний характер. Збори тривали кілька років, поки зі схилу гори ас-Сафа Мухаммад не звернувся до мекканців з першою відкритою проповіддю. Оголосивши себе Посланцем Божим, Мухаммад закликав до шанування Єдиного Бога - Аллаха, ар-Рахмана (Милостивого), ар-Рахіма (Милосердного).

Він описував райські блаженства, які очікують праведників: спокій тінистих садів, річки чистої води, молока і вина, вічно молоді дружини на вічному бенкеті. Він говорив про сумну долю тих, хто не послухав умовлянь стійких пророків. Настороженість язичників до проповідей Мухаммада змінилася прямий ворожістю, коли він оголосив, що їх спільні предки, що жили в епоху джахілійї (тобто невідання ісламських пророцтв), перебувають в пекельному вогні.

За порадою Мухаммада частина мусульман сховалася в християнській Ефіопії, а сам він заради примирення з земляками готовий був визнати аравійських богинь ал-Лат, ал-Уззу та Манат «дочками Аллаха». Однак незабаром він оголосив, що ці слова, що порушують догмат єдиного божества, нав'язані не Богом, а Сатаною, і скасував злочасні вірші. Це ще більше посилювало напруження між віруючими в єдиного Бога і язичниками. Мусульмани, які повернулися було з Ефіопії, знову відправилися в добровільне вигнання. Мекканські язичники поклялися не мати ніякої справи з хашимітами, родом Посланця Аллаха. Опала тривала два або три роки. Коли ж вона була знята, положення тільки погіршилося, бо незабаром померли старійшина хашимітів Абу Таліб, єдиний покровитель Мухаммада, і Хадіджа, дружина Пророка. Ці дві смерті змусили Мухаммада шукати підтримки за межами Мекки. Він знайшов допомогу в оазисі Йасриб, куди, за давнім аравійському звичаєм, був запрошений як третейський суддя, щоб вирішити спори місцевих племен.

Перш ніж покинути рідне місто, Мухаммад випробував одне з найсильніших переживань як людина і як Пророк – чудесну нічну подорож і вознесіння (ал-ісра ва-л-Мірадж). Крилатий скакун на ім'я Бурак переніс Мухаммада в далеку Палестину до гробниць Ібрагіма і Дауда, а від них – «до найвіддаленішої мечеті», тобто до майбутньої мечеті ал-Харам аш-Шаріф в Єрусалимі. На горі Морія Мухаммад молився з Ібрагімом, Мусою і Ісою, а потім вознісся на сім ярусів небосхилу, на кожному із яких його вітали пророки. Він побачив світове древо Сидр і небесну Каабу і постав перед Аллахом. У Раю він спостерігав блаженство праведних, в Аду – муки грішних.

Повернувшись до земної Кааби, Пророк виявив, що постіль його ще не охолола, а з перекинутого глечика не встигла витекти вода. Мекканці зустріли його розповідь насмішками. Остаточний розрив з язичниками був вирішений наперед.

Мухаммад в Медині

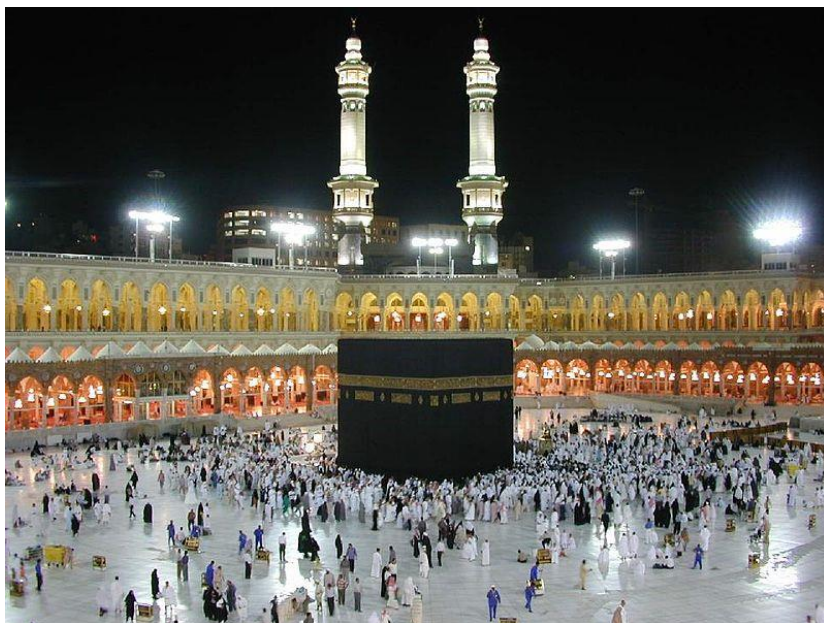
Переселення мусульман з Мекки в Йасриб готувалося поступово. Спочатку племена Йасриба, аус і хазрадж, визнали владу Мухаммада як посередника в суперечках і духовного вождя. Потім мекканські віруючі почали перебиратися на нове місце. І нарешті сам Посланецьк Аллаха разом з відданим йому Абу Бакром покинув Мекку. Розповідають, що вони ховалися в печері на горі Саур, побоюючись погоні. Переслідувачі не змогли виявити їх, бо павук заткав вхід до печери своєю павутиною. Хіджра, час переїзду Мухаммада з Мекки в місто Йасриб в 622 р., пізніше стала відправною точкою мусульманського літочислення. Сам Йасриб отримав назву Мадинат ан-Набі (Місто Пророка), або Медина. Мусульман-переселенців прозвали мухаджирами, тобто ті, хто скоїли хіджру, а медінців, які уклали договір з Мухаммадом і прийняли іслам, – ансарями, тобто помічниками.

Крім ансарів і мухаджирів, в оазисі проживали іудеї і християни. З ними стосунки у Мухаммада все більше і більше загострювалися. Це призвело до вигнання і часткового знищення місцевих іудейських племен, а також до обрядового розділенню ісламу з спорідненими єдинобожними культурами.

Мухаджири побудували першу мечеть. Предстоятелем на молитві, або імамом, в ній був Мухаммад. Першим муаззіном, який виголошував молитовний заклик, – колишній раб, ефіоп Білал. Днем загальної мусульманської молитви - п'ятниця. Змінився і напрям молитви – кибла. Тепер той, хто молиться звертався до мекканської Кааби, а не на Схід чи Єрусалим, як раніше. Паломництво до Кааби оголошувалося обов'язком для кожного працездатного мусульманина. Остаточо затвердилися обряди обмивання, посту, благодійних зборів. Були уточнені закони спадкування, розподілу майна, одруження. Накладені заборони на вино, свинину, азартні ігри. Деякі з

новонавернених мединців, називаючи себе мусульманами, не поспішали твердо слідувати ісламським законам, не були міцні у вірі, оскаржували рішення Пророка, вагалися. Таких Коран викриває як лицемірів - мунафікун.

*Кааба в центрі Священної Мечет
(аль-Масжид аль-Харам) у Мецці*

Мухаммад в Медині став не тільки суддею і духовним керівником мусульманської умми, або громади віруючих. Боротьба з язичниками зробила його також предводителем воїнства, яке поступово підкорило ісламу всю Аравію.

Тепер кожен рік приносив такі зміни, що дорівнювали цілій епосі.

Вважається, що Мухаммад помер дванадцятого числа місяця раби ал-аввал 11 р. Хіджри, або 8 липня 032 р. Його могилу в Медині, в огорожі Мечеті Пророка, відвідують мусульмани з усіх кінців землі. Він не залишив розпоряджень щодо свого наступника. Спадкова передача влади виключалася, бо у нього не було прямих нащадків по чоловічій лінії, а останній син Мухаммада помер у дитинстві незадовго до смерті самого батька. Смерть Пророка стала історичним рубежем, що завершив епоху первісного ісламу. З цього дня, за переказами, припинилося безпосереднє втручання Бога в життя громади віруючих.

Чотири праведних халіфа

Передчасна кончина Пророка стала важким випробуванням для ісламу. В Аравії піднімала голову племінна вольниця. Бедуїни відмовлялися платити податки Медині, столиці новонародженої мусульманської держави. В племенах пожвавилися ті, кого мусульманська традиція називає

лжепророками. Один з них, Чорний Абхала, розбив малочисельний перський гарнізон і увійшов в Сану, головне місто Йемену. В оазисах Йемами заявив про себе Мусайліма і один з вождів племені бану Асад – лжепророк Тулайха. Плем'я тамім на час підкорилася лжепророочиці християнського спрямування – Саджо, яка віщала від імені Господа Хмар. Справі ісламу загрожувала небезпека. Необхідно було терміново вибрати наступника, який очолив би громаду віруючих. На це місце притязали кращі з мухаджирів – учасників переїзду Мухаммада з Мекки – і найвідданіші з ансарів – соратників Пророка в Медині. На зборах віруючих перемога дісталася мухаджирам-курайшитами, одноплемінникам Мухаммада.

Першим халіфом, або «заступником Посланця Аллаха», став Абу Бакр (роки правління 032-634 рр.), прозваний ас-Сиддик, або Правдивий. Супутник Мухаммада по хіджрі, батько його коханої дружини Аїші, він став першим із чотирьох халіфів, яких називають праведними. Абу Бакр зумів приборкати відступників від ісламу і присікти смуту лжепророків. Після смерті Абу Бакра його змінив Умар ібн ал-Хаттаб (роки правління 634-644 рр.). Він теж був тестем Пророка і вихідцем з торговельного курайшитського середовища, благочестивим і скромним мусульманином. Він прийняв титул «повелитель віруючих» (амір ал-мумінін), вважаючи своїм головним обов'язком дотримуватися приписів Корану і заповідей Мухаммада. За Умара почалося стрімке розширення мусульманської держави, що вийшла за межі Аравійського півострова. За десять років його правління до складу держави, яка отримала в європейській історіографії назву Халіфат, увійшли візантійська Палестина, Сирія і Єгипет, а також Сасанидські Ірак та Іран.

Халіфат розділили на військові округи. Військовий видобуток тепер чітко відокремлювався від збору податей – подушної (джізія) і поземельної (харадж). Війську виплачувалася платня і харчове забезпечення (різк). Для цього було засновано спеціальний реєстр (диван). Запис вели за племенами, починаючи з близьких Мухаммада, за яким слідували мухаджири, ансари та інші. Так були записані арабські родоводи, які ще Посланець Аллаха пов'язав

з біблійною історією через Ісмаїла. На згадку нічної подорожі Посланця Аллаха і його небесного вознесення халіф Умар заклав ієрусалимську Крайню Мечеть, або ал-Масджид ал-Акса. У квітні 637 р., тобто на місяць рабі ал-аввал 16 р. Хіджри, він заснував мусульманський календар, в якому нова ера починалася від переселення Пророка з Мекки в Медину.

Після передчасної кончини Умара, смертельно пораненого в мечеті перським рабом, третім халіфом був обраний Усман ібн Аффан (правив у 644–656 рр.), купець з курайшитського роду Умаййа, зять і тесть Мухаммада. При ньому держава ісламу продовжувала розширювати свої межі. На Середземному морі за лічені місяці був створений військовий флот Халіфату, який успішно діяв проти Візантії. Пала імперія Сасанидів. Мусульмани закріпилися в Північній Африці аж до Тунісу, а також в Закавказзі. За правління Усмана відбулася надзвичайно важлива для ісламу подія: було затверджено загальноприйнятий текст Корану. За велінням халіфа з мединських записів одкровень Пророка був зроблений зведений текст, який розіслали в усі кінці Халіфату, а інші списки для уникнення розбіжностей були знищені. За халіфа Усмана в Халіфаті почалася громадянська війна, на зорі якої влітку 656 р. він був убитий в своєму власному будинку.

Останнім, четвертим, з праведних халіфів став Алі ібн Абу Таліб (правив у 656–661 рр.). Час його правління пройшов у битвах з тими, хто не визнавав його владу. У боротьбі з намісником Сирії Муавіа ібн Абу Суфйаном халіф Алі розбив сирійські полки в 657 р. на березі Євфрату в битві при Сиффіні. Сирійці уникли повного розгрому, прикріпивши до своїх списам сувої Корану і закликаючи ім'ям Книги Божої до третейського суду. Халіф зупинив бій і погодився на переговори. Вважаючи, що суд Божий вже здійснився і люди не вправі оскаржувати його рішення, 12000 воїнів покинули табір Алі, склавши ядро першого ісламського релігійно-політичного руху – хариджитів, які виступали і проти Муавії, і проти Алі. Війна тривала до тих пір, поки біля виходу з мечеті в іракському військовому таборі Куфе Алі не був убитий одним з хариджитів. Так загинув останній з чотирьох халіфів, іменованих у

сунітів (прихильників ас-сунни, традиції Мухаммада) праведними. Шіїти (аш-шиа, прихильники Алі) відмовляють в праведності всім халіфам, крім свого духовного лідера.

Після вбивства Алі влада перейшла до династії Омейядів (Бану Умаїа), родичів Усмана. Її засновник Муавіа (661–680) і його наступники, серед яких особливо виділявся халіф Валід I (705–715), вели активну завоюницьку політику. При Омейядах і династії Аббасидів, що їх повалила (749–1258), сплав багатющого і різнохарактерного досвіду різних народів, що увійшли в ісламську державу, відлився в загальні форми, які ми називаємо мусульманською культурою.

У всі часи в ісламі велася боротьба релігійно-політичних угруповань, кожне з яких звинувачувало опонентів у «нововведенні» (біда) або «омані» (далала), вважаючи, що тільки їх власне вчення відноситься до «правовірності» (худа). В ісламі ніколи не було централізованого інституту, який можна було б назвати «церквою», не було і механізму легалізації догматів. Тому некоректно застосовувати до різних течій ісламу такі терміни, як ортодоксія, ересь, сектантство, клір та ін.

Мусульманські релігійні діячі - вчені (улама) і законники (однина *факіх*, множина *фукаха*) володіли авторитетом не за посадою, а за реальними знаннями; ось чому їхні думки не були обов'язковими навечно і для всіх куточків мусульманського світу. Це давало простір для тлумачень і утворення різних течій і шкіл. У 10–11 ст. мусульманські вчені особливо активно прагнули виділити традиціоналістське ядро ісламу, яке могло бути прийнятим як правове. Вони оперували поняттям «первісний іслам».

Віровчення первісного ісламу будується на Священному писанні (Корані) і Священному переказі (хадисах і суні Пророка).

Коран – це збірка пророчих одкровень, отриманих Мухаммадом. Книга ділиться на 114 частин (сура), кожна з яких складається з «віршів» (айа - «знак», «знамення»; у нас прийнята форма «айат»). Всі сури поділяються на мекканські, тобто явлені в Мецці до хіджри, і мединські. Найближчі

сподвижники Мухаммада записували для себе окремі уривки коранічних текстів, але в цілому Коран передавався усно, по пам'яті. Той, хто знає Коран напам'ять, носить почесне прізвисько хафіз. Ісламська традиція вважає, що Коран був записаний між 650 і 656 роком велінням халіфа Усмана і зусиллями спеціальної колегії. Перші списки датуються 7–8 ст.; в кінці 9 ст. в тексті з'явилися букворохрізнювальні крапки, а дещо пізніше і огласовки, що усувають різночитання. Композиція книги умовна: після вступної, «що відкриває» сури (фатіха) частини, як правило, розташовані у порядку спадання. Для зручності запам'ятовування і читання Корану його ділять на 30 розділів (джуз) і 60 напіврозділів (хизб). До 10 ст. були прийняті як рівно допустимі сім способів рецитації Корану, тобто співуче читання. Коран написаний "арабською чистою мовою», яка, як вважає ісламська традиція, не піддається перекладу. Можливі лише тлумачення тексту, що породило велику літературу коранічних коментарів (тафсір). Багато місця книги це - слова Аллаха, сказані Ним від першої особи або передані через посередників. Основні коранічні теми – застереження недбайливим, вмовляння та приписи вірним. Емоційно підняті пасажі (особливо характерні для мекканського періоду) зазвичай виражені римованою прозою (садж).

«Людьми суни» називають себе прихильники найбільшої гілки ісламу - сунізму. Тому інший раз можна зустріти твердження про те, що шіїти заперечують Священний переказ і не визнають суни. Це не так. Суна визнається всіма течіями ісламу як найважливіше джерело віри після Корану. Без знання суни неможливо стати освіченим мусульманином, вченим-богословом або факихом. Розповіді, складові її корпусу, називаються хадісами (хадіс). Кожен хадіс складається з самої розповіді і посилення (иснад) на ланцюг його передавачів. Розрізняють хадіси з сильним існадом, що сходять до найближчого оточення Мухаммада, і хадіси зі слабким існадом, які мають пропуски або приписуються менш надійним джерелам. У шіїтів хадіси зазвичай називаються ахбар – «известия».

Догматико-ритуальною основою ісламу є п'ять стовпів віри: 1) сповідання віри (шахада), 2) п'ятиразова молитва (салат), 3) пост в місяць рамадан (саум), 4) обов'язкова милостиня (закат), 5) паломництво в Мекку (хаджж).

Перший із стовпів – сповідання віри, дослівно «свідоцтво», або шахада. Його формула така: «Немає ніякого божества, крім Аллаха, а Мухаммед – посланник Аллаха». Тут формулюються два основних догмату ісламу – сповідування єдинобожжя (таухід) і визнання пророчої місії Мухаммада. Найстрашніший гріх в очах мусульман це – ширк, або придання Богу співучасників, адже Аллах не народжений і не народжував, у нього немає синів чи дочок і не може бути співтоваришів. Про Мухаммаде як вищу і кінцевому ланку в ланцюзі пророків і посланників Божих вже говорилося. Проголошення шахади обов'язково для кожного мусульманина. З шахадою на вустах йдуть в бої, тому загиблий за віру називається шахід. Іновірець, який промовляє її при свідках (якщо тільки він не вимовляє цю формулу в якості граматичного чи іншого прикладу), стає мусульманином; причому відступництво від ісламу повинно каратися смертю. Решта стовпів ісламу пов'язані з обрядовою стороною, що грає в цій релігії найважливішу роль.

До п'яти стовпів віри прямо не відноситься, але безпосередньо примикає важливий обов'язок, званий джихад – «зусилля», або боротьба [за віру]. В епоху мусульманських завоювань ідея джихаду отримали розвиток. Весь світ був розділений на три сфери:

1) область ісламу (дар ал-Іслам), тобто країни, які сповідують іслам і знаходяться під владою мусульманських правителів і мусульманського права;

2) область мирного договору (дар ас-сулх), тобто області, які підпорядковувалися мусульманам шляхом договору (сулх), немусульманське населення яких (ахл аз-зімма) знаходиться під заступництвом ісламу і платить за це подушну подать (джізія);

3) область війни (дар ал-харб), тобто немусульманські країни, що не мають мирного договору з мусульманами, а, отже, знаходяться з ісламом в

стані вічної війни, де відсутність військових дій розглядається як тимчасове затишшя.

Законники-факіхи підрозділяли джихад на декілька видів: «джихад серця» (боротьба зі своїми власними недоліками), «джихад язика» (дозвіл того, що схвалюється і заборона того, що гудиться), «джихад руки» (покарання тих, хто порушив моральні норми) і «джихад меча» (збройна боротьба з невірними, занепалі в якій знаходять вічне блаженство). Останній вид джихаду називають також газават (від газва – «набіг») або фатх («завоювання», «перемога»). У такій війні забороняється вбивати жінок, дітей, старих і неозброєних священнослужителів будь-якого віросповідання. Воїнам противника можна надавати пощаду (аман), населення і рухома власність ворожої країни можуть бути отримані переможцем як видобуток (ганіма, фай).

З інших обрядових установлень ісламу:

- обрізання (хітан) для хлопчиків і в ряді мусульманських країн (Єгипет, Судан, Ємен, Оман та інші.) також для дівчаток;

- одруження – завадж: чоловік може мати одночасно не більше чотирьох дружин, до яких зобов'язаний ставитися однаково справедливо і виділити кожній при укладенні шлюбу особливе майно – махр; причому процедура розлучення досить проста для чоловіка (талак) і для дружини;

- погребіння (дафн, джаназ) в день смерті або на наступний день: труп обмивають, загортають у саван – кафан і в такому вигляді (зазвичай без труни) кладуть в могилу обличчям до Мекки; читається особлива молитва і сури з Корану; траур треба дотримувати без надмірних проявів горя;

- харчові заборони стосуються вина, свинини, м'яса хижих птахів, падла, удавленини, крові і всякої тварини, заколотої не в ім'я Аллаха, тобто не за мусульманським звичаєм.

Ці та деякі інші обрядові встановлення ісламу і його моральні приписи переважали і переважають над догматикою віровчення, яка була предметом суперечок для порівняно вузького кола мусульманських вчених і мислителів.

Уявлення про ісламський спосіб життя формувалося вченням про «правильний шлях» (шаріат), що живиться такими джерелами, як Коран і суна. Але конкретну соціально-нормативну регламентацію загальним положенням шаріату дає фікх – мусульманське право в широкому сенсі слова.

ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте причини розколу або Великої Схизми між грецькою і латинською церквами.
2. Схарактеризуйте роль пророка Мухаммада у становленні ісламу.

ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ У КИТАЄЗНАВСТВІ

ПЕДАГОГІЧНА НАУКА У КИТАЇ: ДАВНИНА ТА СУЧАСНІСТЬ

В основі традицій виховання і навчання дітей в Стародавньому Китаї, як і в інших країнах Сходу, лежав досвід сімейного виховання. Було необхідно дотримуватися численні традиції, впорядковувати життя і дисципліновану поведінку кожного члена сім'ї. Так, не можна було вимовляти лайливі слова, робити вчинки, які шкодять сім'ї і старшим. В основі сімейних відносин лежало повагу молодшими старших, шкільний наставник шанувався як батько. Роль вихователя і

виховання була в Стародавньому Китаї надзвичайно велика, а діяльність вчителя-вихователя вважалася вельми почесною.

Історія китайської школи йде корінням в глибоку старовину. За переказами, перші школи в Китаї виникли в 3 тис. До н.е. Перші письмові свідчення про існування шкіл збереглися в різних написах, які стосуються найдавнішої епохи Шан (Інь) (16–11 ст. До н.е.). У цих школах навчалися лише діти вільних і заможних людей. До цього часу вже існувала ієрогліфічне письмо, якою володіли, як правило, так звані "пишуть жерці". Уміння користуватися писемністю передавалося у спадок і вкрай повільно поширювалося в суспільстві. Спочатку ієрогліфи висікали на черепащачих панцирах і кістках тварин, а потім (в 10–9 ст. До н.е.) - на бронзових судинах. Далі, аж до початку нової ери, для письма використовували розщеплений бамбук, пов'язаний в пластини, а також шовк, на яких писали соком лакового дерева за допомогою загостреної бамбуковій палички. У 3 ст. до н.е. лак і бамбукову паличку поступово замінили туш і волосяна пензлик. На початку 2 ст. н.е. з'явився папір. Після винаходу паперу і туші навчання техніці письма

стало більш легкою справою. Ще раніше, в 13 ст. до н.е., зміст шкільного навчання передбачало оволодіння шістьма мистецтвами: мораллю, листом, рахунком, музикою, стрільбою з лука, верхова та упряжні їздою.

Найбільший вплив на розвиток виховання, освіти і педагогічної думки в Стародавньому Китаї надав *Конфуцій* (551–479 до н.е.). В основі його педагогічних ідей лежала трактування питань етики та основ управління державою. Особливу увагу він звертав на духовне вдосконалення людини. Центральним елементом його вчення була теза про правильне виховання як неодмінної умови процвітання держави. За Конфуцієм, міцність і життєвість суспільства спочивають на правильному вихованні його членів, відповідно до їх соціальним статусом: "Государ повинен бути государем, сановник – сановником, батько – батьком, син – сином". Правильне виховання було, за Конфуцієм, головним чинником людського існування. На думку Конфуція, природне в людині – це матеріал, з якого при правильному вихованні можна створити ідеальну особистість. Втім, Конфуцій вважав виховання всесильним, оскільки можливості різних людей від природи неоднакові. За природними задаткам Конфуцій розрізняв "синів неба" – людей, які мають вищу вродженої мудрістю і можуть претендувати бути правителями; людей, які опанували знаннями за допомогою вчення і здатних стати "опорою держави"; і, нарешті, чернь – людей, нездатних до важкого процесу досягнення знань. Конфуцій наділяв ідеальної людини, сформованого вихованням, особливо високими якостями: благородством, прагненням до істини, правдивістю, шанобливістю, багатою духовною культурою. Він висловлював ідею різнобічного розвитку особистості, віддаючи при цьому перевагу моральному початку на шкоду освіченості.

Його педагогічні погляди знайшли відображення в книзі "Бесіди і судження", що містить запис розмов Конфуція з учнями, яку учні заучували напам'ять, починаючи з 2 ст. до н.е. Ось деякі сентенції з цієї книги, що відображають високу оцінку ролі навчання: "вчитися без пересичення, просвіщати невтомно"; "Вчитися і час від часу повторювати вивчене, хіба це

не приємно?"; "Вчитися і не розмірковувати - марно втрачати час, міркувати і не вчитися – згубно"; "Якщо не можеш удосконалювати себе, то як же зможеш вдосконалювати інших людей?".

Навчання, за Конфуцієм, повинно було ґрунтуватися на діалозі вчителя з учнем, на класифікації і порівнянні фактів і явищ, на наслідуванні зразкам. У трактаті "Книга обрядів", створеному послідовниками Конфуція, детально викладені і його педагогічні ідеї. Шкільне навчання визнавалося за необхідне в житті людини: "Тільки почавши вчитися, дізнаєшся про власну недосконалість і отримаєш можливість самоосвічуватися"; "Думай про те, щоб з початку до кінця постійно перебувати в навчанні".

Вчителю і його учневі пропонувалося вдосконалюватися одночасно: "Учитель і учні ростуть разом". У розділі книги "Книга обрядів", названій "Про навчання", викладені уявлення Конфуція про зміст шкільного навчання, яке повинно починатися у віці семи-восьми років. Після першого року учень повинен оволодіти вмінням читати і набути здатності до навчання; через три роки необхідно з'ясувати, чи має учень тяжіння до навчання, чи приємно йому суспільство товаришів; через п'ять років повинні перевіритися широта знань і прихильність до наставнику; через сім років учень повинен бути підготовлений до осмислених міркувань; нарешті, через дев'ять років, при завершенні навчання, учневі необхідно вміти робити самостійні висновки, "твердо стояти в науці".

Конфуціанський підхід до навчання укладено в ємною формулою: згода між учнем і вчителем, легкість навчання, спонукання до самостійних роздумів – ось що називається вмільм керівництвом. Тому в Стародавньому Китаї велике значення надавалося самостійності учнів в оволодінні знаннями, а також вмінню вчителя навчити своїх вихованців самостійно ставити питання і знаходити їх вирішення.

Конфуціанську систему виховання і освіти розвивали такі древні мислителі як *Менцзи* (бл. 372–289 до н.е.) і *Сюньцзи* (бл. 313 – бл. 238 до н.е.). Обидва вони мали багато учнів. Менцзи висунув тезу про добру природу

людини і тому визначав мету виховання як формування добрих людей, що володіють високими моральними якостями. Сюньцзи, навпаки, висунув тезу про злу природу людини і звідси завдання виховання бачив у подоланні цього злого початку. У процесі виховання і навчання він вважав за необхідне враховувати здібності й індивідуальні особливості учнів. Перу одного з послідовників Конфуція і Менцзи, ім'я якого невідоме, належать "Нотатки про вчення" (3 ст. До н.е.), в яких дається опис шкільної системи цього періоду, йдеться про необхідність розумового, морального, естетичного та фізичного розвитку учнів. У цьому трактаті зазначалося, що в процесі виховання і навчання треба враховувати вік учнів, йти від простого до складного.

Уже в другій половині 1 тис. До н.е., в період недовгого правління династії Цинь (221–207 до н.е.), в Китаї склалася централізована держава, в якому був проведений ряд реформ, зокрема, здійснено спрощення і уніфікація ієрогліфічним писемності, що мало велике значення для поширення грамотності. Вперше в історії Китаю була створена і централізована система освіти, яка складалася з урядових і приватних шкіл. З тих пір і аж до початку 20 ст. ці типи традиційних навчальних закладів продовжували співіснувати.

Уже в період правління династії Хань в Китаї отримали розвиток астрономія, математика і медицина, був винайдений ткацький верстат, почалося виробництво паперу, що мало велике значення для поширення грамотності. В ту ж епоху стала формуватися триступенева система шкіл, що складалася з початкових, середніх і вищих навчальних закладів. У кожній з вищих шкіл навчалося до 300 чол.

Успадкована від давнини система шкільної освіти мала такий вигляд: навчання хлопчиків грамоті починалося з шести-семирічного віку в початковій школі за помірну плату, що ж стосується дівчаток, то вони в школах не вчилися і отримували виховання в сім'ї. Багаті люди вважали за краще навчати своїх дітей приватно: вони або наймали синові вчителя, або віддавали його в приватну школу.

Система державних іспитів була громіздкої і складної. В основному вона складалася з трьох послідовних ступенів. Перший ступінь - повітові іспити, які проводились щорічно восени в головному місті повіту. Претенденти, які витримували ці іспити, отримували перший вчений ступінь "сюцай" – "квітучий талант". Володарі першого ступеня могли розраховувати на заняття чиновницької посади в масштабах повіту, а також мали право складати іспити на отримання другої наукового ступеня. Ті, хто не витримував подальших іспитів і не отримував ніякої чиновницької посади, зазвичай ставали шкільними вчителями.

Другий ступінь – провінційні іспити, які проводились навесні один раз в три роки в головному місті провінції, а також в Пекіні і Нанкіні. У більшості випадків до них допускалися особливо відзначилися володарі першої наукового ступеня. Витримали провінційні іспити особи отримували другу вчений ступінь "Цзюйжень" (в буквальному перекладі – "представляється людина"). Ці іспити відрізнялися більшою строгістю і контролювалися головним екзаменатором з Пекіна. Його помічники і спостерігачі призначалися з числа великих чиновників. Володарі другої наукового ступеня отримували чиновницькі посади в масштабах провінції, а також мали право складати іспити на отримання третьої наукового ступеня в столиці.

Третій ступінь – столичні іспити, які проводились один раз в три роки в спеціальній екзаменаційній палаті.

Столичними іспитами керував генеральний екзаменатор, який призначався з числа великих придворних сановників. Йому допомагало велике число інспекторів і наглядачів. Пройшовши успішно процедуру столичних іспитів, здобувачі отримували третю вчений ступінь. З безлічі осіб, які кожні три роки приїжджали в Пекін здавати ці іспити, тільки не більше 300 чол. отримували потрібну третю вчений ступінь, яка відкривала шлях до бюрократичної кар'єри.

На час іспитів здобувачі наукових ступенів зазвичай залишалися по одному в келії, де вони повинні були написати твір на задану тему в традиційному стилі, про який вже говорилося раніше.

Традиційна система освіти і практика державних іспитів офіційно проіснували до 1905 р.

ЗАВДАННЯ

1.Шкільна справа в Стародавньому Китаї. 2.Педагогічна думка в Стародавньому Китаї. Конфуцій. 3.Конфуціанський підхід. Менци. Сюньци.

СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ КИТАЯ СУЧАСНА КИТАЙСЬКА ШКОЛА

Китай досі для багатьох залишається «загадковою східною країною» з багатою історією і культурою. Не менш привабливий Китай з боку освіти. Батьки хочуть відправити своїх дітей в цю країну на навчання, бо бачать її швидкий технічний і економічний розвиток. Однак, варто знати деякі нюанси шкільної освіти в Піднебесній.

Шкільна освіта в Китаї передбачає навчання протягом 12 років. Сюди включено три ступені. При цьому з 2008 року влада Китаю прийняли рішення затвердити обов'язкове безкоштовне 9-річне навчання в школі. Продовжувати навчання в останніх трьох класах – вирішують батьки і самі учні.

Освітня щабель	Вік дитини	Рівень підготовки
Початкова школа в Китаї	3 6 до 11 років	1
		2
		3
		4
		5

		6
Неповна середня школа	З 12 до 14 років	7
		8
		9
Повна середня школа (не обов'язкова)	З 15 до 18 років	Залежить від навчального закладу

Перед надходженням у перший клас майбутні першокласники проходять тестування. Наступні випробування чекають дітей через шість років, після завершення навчання в початковій школі. Система оцінок на іспиті – бальна. Для вступу в середню школу в Китаї потрібно набрати певну кількість балів. Якщо учень набирає високий бал, то має шанс вступити в середню школу при вузі, що забезпечить йому подальше проходження в цей вуз.

Після 12 років навчання у школі випускники складають іспити, аналогічні нашому ЗНО. Вони є випускними зі школи, а також вступними до вузу. Для вступу в різні вузи необхідно набрати різні мінімальні результати на іспиті. Чим престижніше ВНЗ, тим більш серйозні вимоги він висуває до рівня знань абітурієнтів. Абітурієнт може надсилати заявку на вступ одночасно в два або три навчальних заклади.

Особливості навчання у школі в Китаї

Відмінною рисою шкіл в Китаї є більше навантаження на учнів у порівнянні з навантаженням у наших школах. Головна причина в тому, що китайська мова доволі важка. Школярам за час навчання приходиться заучувати кілька тисяч ієрогліфів. Їх потрібно не тільки запам'ятати, але також навчитися грамотно вимовляти і писати. Кількість учнів у класі становить більше 30 чоловік, а деколи досягає 70-80 дітей.

Щоб не перевантажувати дітей, було прийнято постанову про введення навчального дня тривалістю не більше восьми годин. Заняття в китайських

школах починаються о 8 годині ранку. Кількість уроків фізичної культури становить не менше 70 хвилин на тиждень.

Шкільна освіта в Китаї передбачає 5-денний навчальний тиждень. Зазвичай діти вчаться до 4 години дня. Режим дня наступний:

- з 8:00 до 11:30 – заняття з основних предметів (математика, китайська мова, іноземні мови);
- з 11:30 до 14:00 – обідня перерва і денний відпочинок;
- з 14:00 до 16:00 – заняття з другорядних предметів (малювання, співи, фізична культура, праця).

З урахуванням відвідування факультативних уроків і виконання домашніх завдань учні йдуть спати ближче до півночі. А ранковий підйом зазвичай відбувається в 6:00, адже в 7:30 вже треба бути в школі.

Навчальний рік в китайській школі включає два семестри. Після закінчення першого і другого семестрів учні отримують підсумкові оцінки успішності в балах. Використовується 100-бальна шкала. Вчителі проставляють бали учнів у класні журнали. Батьки завжди можуть бути в курсі успіхів своїх дітей.

У навчанні підтримується сувора дисципліна. Якщо учень прогуляє 12 занять, не маючи поважної причини, його буде відраховано.

Середня освіта в Китаї перебуває під пильним контролем держави. Всі школи мають державне фінансування і отримують кошти з казни на оновлення обладнання та ремонт приміщень.

Сучасні школи в Китаї часто являють собою цілі комплекси будівель, між якими тягнуться довгі переходи, а у внутрішній частині двору розташовуються великі спортивні майданчики. В одній школі часом навчається кілька тисяч учнів.

Початкова школа в Китаї

Діти йдуть у перший клас у 6 років. Заняття першого семестру починаються 1 вересня, другий семестр стартує 1 березня. Канікули влітку припадають на липень і серпень, а взимку – на січень і лютий.

початковій школі в Китаї вивчають математику, китайську мову, малювання, музику, а ще діти отримують базові знання з історії, природознавства і географії. Обов'язковим є вивчення Китаю і його народів, а також отримання політичної інформації. Крім того, школярі активно беруть участь у підтриманні порядку і чистоти в шкільних приміщеннях.

Починаючи з 3 класу, школярі вивчають англійську мову. З 4 класу діти також відвідують практику – зазвичай у майстернях або на фермах. Багато хто вибирає собі факультативи та секції по душі.

Неповна середня школа

Середня школа в Китаї – це навчання протягом трьох років. Після цього обов'язкова частина освіти буде завершена. Підлітки вивчають наступні предмети: математика, китайська мова, англійська мова, фізика, інформатика, біологія, географія, музика, фізична культура, етика і мораль.

Особливу увагу в Китаї приділяють вихованню політичної грамотності та впровадженню ідеології в юні уми. Також діти продовжують займатися в секціях та гуртках, вибраних на попередньому ступені навчання.

Повна середня школа

В цей період учні можуть вибрати один з освітніх напрямів.

- Професійно-технічний напрямок служить для підготовки технічних фахівців, які зможуть знайти роботу у виробничій сфері або в сільському господарстві. Тут окремо виділяються професійні, технічні та сільськогосподарські школи.
- Академічне спрямування служить для підготовки підлітків до вступу у вузи.

Навчання у вузах в Китаї триває 2-4 роки і залежить від спеціальності. Діє система розподілу випускників, тому відразу після закінчення вузу вони отримують роботу.

Популярні школи Китаю

Пекінська школа імені Першого Жовтня була відкрита більше 60 років тому. Місцезнаходження – місто Пекін. Тут здійснюється навчання з 1 по 12

клас, зарахування можливе на будь-якому етапі. У школі підтримується жорстка дисципліна. Після кількох порушень – відрахування.

Можливе й навчання дітей із зарубіжних країн. Для них протягом року проводяться уроки з вивчення китайської мови. Після отримання основ мови слід витримати вступні іспити з математики, англійської та китайської мов. Іноземним школярам надається перебування на умовах готелю. Вартість навчання: 28500 юанів, вартість проживання: 6000 юанів.

Школа при Народному університеті Китаю (місто Пекін) вважається однією з найбільш популярних середніх шкіл в Китаї. Можливе навчання іноземних учнів у кожному класі — з 1 по 12. Університет спеціалізується в галузі суспільних і гуманітарних наук, популярні спеціальності: економіка, журналістика, право.

Школа славиться високими результатами випускників. Більшість з них надходять в Народний університет або інші престижні вузи Китаю. Для студентів з інших країн передбачено річний курс китайської мови, після якого здаються іспити для вступу в школу. Вартість навчання: 25000 юанів, вартість проживання: 6200 юанів.

Школа №2 при Східно-Китайському педагогічному університеті розташована в місті Шанхаї. Вважається однією з кращих шкіл цього міста. Можливе навчання школярів з інших країн у віці 12-18 років. Передбачено попередній курс вивчення китайської мови, як і в інших аналогічних школах.

Школа має прекрасну матеріально-технічну базу. Це і лабораторія, і критий басейн, і численні спортивні об'єкти. В гуртожитку є 400 кімнат для учнів. Вартість навчання: 35000 юанів, вартість проживання: 5000 юанів.

Школа при Шанхайському університеті Цзяотун готова прийняти іноземних школярів у віці 15-18 років для навчання у випускних класах. Спочатку учні протягом півроку вивчають основи китайської мови і лише після цього можуть перейти до основної програми. Тут підлітки не тільки

вивчають основні дисципліни, але і готуються до вступу у вуз. Вартість навчання: 34300 юанів, вартість проживання: 4000 юанів.

ВИЩА ОСВІТА В КИТАЇ

Китайська вища освіта має 100-річну історію. За новітніми статистичними даними, в даний час в Китаї налічується 3 тисячі вузів, у тому числі дві третини є державними, решта - приватними. У вузах навчаються 20 млн. студентів.

Система освіти в Китаї включає в себе базисну освіту (дошкільну, загальну початкову і середню), середню професійно-технічну, загальну вищу освіту та освіту для дорослих. Сучасна система освіти в КНР має ряд специфічних рис, якщо порівнювати її із зарубіжними аналогами. Так, на відміну від ще одного азіатського велетня - Індії, Китай є країною з високим і швидко зростаючим рівнем грамотності населення.

Термін початкової освіти в Китаї становить 6 років. Головне місце серед початкових навчальних закладів займають загальноосвітні шестирічні початкові школи з повним навчальним днем. У програму навчання в Китаї включені ідейне і моральне виховання, рідна мова, політика, історія, географія, фізика, хімія, біологія, фізкультура, музика, мистецтво, фізіологія і гігієна, трудові навички тощо.

Перші 9 років навчання в Китаї відносяться до обов'язкового етапу освіти. Всі діти з шестирічного віку повинні ходити в школу. У районах, де в основному здійснюється загальна середня освіта першого ступеня, діти, які закінчили початкову школу, можуть без прийомних іспитів вступити до середньої школи за місцем проживання. Щоб вступити до середньої школи вищого ступеня, випускники середньої школи вищого ступеня повинні скласти вступні іспити.

Систему освіти в Китаї часто кваліфікують як "прагматичну", "егалітарну", "демократичну" до цих визначень варто додати слово "селективна". Імовірність дістатися до більш високих ступенів освіти для

середнього китайця невелика: у результаті цю можливість реалізують, як правило, лише найдібніші учні. Вступ до ВНЗ - справжнє свято для талановитого випускника середньої школи вищого ступеня: конкурси в окремі університети досягають 200-300 чоловік на місце. Обдаровані діти і молоді люди в Китаї, як правило, користуються різними пільгами при просуванні освітньою "драбиною" - до їхніх послуг державні стипендії, субсидії підприємств, організацій тощо.

У Китаї склалася багатоступенева система вищої освіти. Число звичайних ВНЗ у 2003 році становило 1028. У ході безперервного поглиблення реформи управлінської системи вищої освіти підвищується ефективність навчання. За навчання в Китаї повинні платити всі студенти. Діє система стипендій. Випускники вузів працевлаштовуються самостійно або вступають до аспірантури. Китайські ВНЗ можуть посилати студентів за кордон на навчання та стажування. У 2003 році їх число склало 40 тис. осіб.

Навчання в Китаї починається 1 вересня і закінчується на початку липня. При цьому студенти йдуть на тривалі зимові канікули, які тривають з кінця грудня і приблизно до початку лютого (китайський новий рік).

Ще одна особливість КНР - значне переважання в програмах вузівської освіти природно-технічних і прикладних дисциплін (близько 60% студентських місць, проти 14% у США, 18% в Голландії, 22% в Таїланді, 26% в Японії, 30% у Малайзії) . Таким чином, гуманітарії (за винятком, можливо, соціологів) - відносно мала частина студентства, якщо порівнювати Китай з розвиненими країнами або азійськими сусідами. Як підтримку сформованих пропорцій між освітніми установами різного рівня і профілю, так і зміст програм навчання перебувають в КНР під суворим державним контролем.

У Китаї, як і на Заході, діє стандартна трирівнева програма підготовки:

1. Бакалаврат. Термін навчання - 4 - 5 років. Після успішного закінчення цього етапу випускники одержують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня "Бакалавр". Контроль знань у ВНЗ Китаю здійснюється тільки в екзаменаційній формі, заліків немає. Іспити проводяться письмово (у формі

тестів) по кожному предмету, на вирішення яких дається приблизно по дві години. Питання для підготовки заздалегідь не надаються. Предмети поділяються на обов'язкові та факультативні. На кожен предмет у навчальному плані відведено певну кількість пар. Якщо за семестр набрано достатню кількість балів, то студент переводиться на наступний курс. У ВНЗ Китаю немає такої форми навчання як семінари, за винятком таких предметів, як, наприклад, англійська мова. У Китаї видається загальний для всіх ВНЗ підручник з кожного предмета, і тільки він рекомендований Міністерством освіти. Існують і інші підручники, але базовий - тільки один.

2. Магістратура. Термін навчання - 2-3 роки. Після успішного закінчення цього етапу випускники одержують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня "Магістр".

3. Докторантура. Термін навчання - 2-4 роки. Після успішного закінчення цього етапу випускники одержують закінчену вищу освіту з присвоєнням ступеня "Доктор".

ЗАВДАННЯ

1. Розкрийте особливості сучасної китайської школи.
2. Особливості сучасної вищої освіти в Китаї.

ОБРАЗ ПЕДАГОГА-КИТАЄЗНАВЦЯ: ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД

ЗАВДАННЯ

Запропонуйте власний погляд на образ педагога-китаєзнавця, урахувуючи такі обов'язкові складові: особисті якості, професійні якості, загальні компетентності, професійні компетентності. Дайте визначення педагога-китаєзнавця на основі всього зазначеного вище.

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ	ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ	ЗАГАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ	ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

ВИСНОВОК

ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ У КОРЕЄЗНАВСТВІ

ПЕДАГОГІЧНА НАУКА У КОРЕЇ: ДАВНИНА ТА СУЧАСНІСТЬ

Історію освіти в Кореї можна простежити ще з часів Трьох королівств Кореї або навіть з доісторичного періоду. Були і приватні, і державні школи. Державна освіта була заснована ще в 400 році нашої ери. Історично освіта зазнала значного впливу конфуціанства та буддизму.

Доісторичний період та період Кочосон

Освіта в доісторичні часи здебільшого складалася з полювання, рибальства, виготовлення знарядь праці та боротьби. Завдяки цим заняттям люди вчилися бути членами суспільства. Оскільки доісторична освіта базувалася на захисті від природи, вона була неорганізованою. Згодом така освіта сприяла появі перших релігійних вірувань. У Кореї ці ідеї призвели до розвитку ідеї *Самціна* (кор. 삼신, кит. 三神, англ. Three Gods) разом із корейськими версіями анімізму та шаманізму. Однак, не було ніякої конкретної релігії, і освіта базувалася на анекдотичних вченнях.

У період Кочосон (?–108 р. до н. е.) багато елементів доісторичної освіти все ще залишалися, але була встановлена більш рання структура суспільства, а також суспільна мораль. Найдавніші прояви освіти можна побачити в Самгук Юса. Уривки з цієї книги свідчать про сільське господарство, покарання, мораль і медицину. Перше освітнє гасло Кореї – *Хонігінган* (홍익인간; 弘益人間), що означає «жити і працювати на благо всього людства».¹ Перша система права написана в Книзі Хань. У цей період освіта була спрямована на користь суспільства в цілому.

Три королівства та період Об'єднаної Сілли

У період Трьох королівств Кореї (57–688 рр. н. е.) уряди почали запроваджувати освіту. Система освіти перебувала під сильним впливом конфуціанства та буддизму.

Період Когурьо

Когурьо існувало з 37 р. до н. е. до 668 р. н. е. З самого початку свого існування воно вже використовувало писемність. Найкраще це демонструє книга *Йугі* (유기; 留記). Першою заснованою установою був *Техак* (태학; 太學). Він був заснований у 372 році нашої ери. Заклад в основному використовувався класом Янбан. Він був заснований конфуціанством як філософією освіти. Пізніше до навчальної програми було додано буддизм. Тут викладали як гуманітарні науки, так і бойові мистецтва. Існував також інший заклад, який називався Гюндан. Вважається, що він був заснований у 372 р. н. е.

Період Пекче

Пекче існувало з 18 р. н. е. до 660 р. н. е. Підтвердженням застосування наукового методу є японські книги Ніхона Шокі та Кодзікі. Про це також свідчать культурні обміни з Японією, наприклад, передача книг Аналітика та Тисячі ієрогліфів у 258 р. н. е. Подальші докази освіти наведено в історичній книзі *Согі* (서기; 書記). Однак не збереглося жодних записів про створену установу. Але згадка про неї зустрічається в різних документах, що встановлюють відносини з Японією. Генеральне консульство Республіки Корея стверджує, що навчальні заклади були засновані раніше 372 р. н. е.

Сілла

Період трьох царств

Сілла була заснована в період трьох королівств з 57 року до нашої ери до 668 року нашої ери. Уряд здебільшого зосередився на бойових мистецтвах через вторгнення з навколишніх королівств. Головним навчальним закладом вважається Хваранг.

Період об'єднаної Сілли

Об'єднана Сілла існувала з 668 року нашої ери до 935 року нашої

ери. Освіта, крім Хварангу, почала створюватися після іноземного впливу. Існувало декілька програм обміну студентами з Китаєм. Основний заклад — *Кукхак* (국학; 國學). Навчальна програма була безпосередньо взята з системи династії Тан. Він був заснований у 682 році нашої ери. Більшість предметів були гуманітарними.

Період Корьо

Картина під назвою "Содан", намальована Кім Хондо наприкінці 18 століття.

Династія Корьо існувала з 935 по 1392 рік нашої ери.^[7] Як офіційна релігія країни, буддизм мав величезний вплив. Однак конфуціанство було використано як головна ідея для філософської та соціальної структури. Під час правління Кванчжона з Корьо (925–975 рр. н. е.) система іспитів *квато* (과거; 科擧) була зміцнена завдяки впливу конфуціанства. Перша конкретна політика, заснована на конфуціанстві, була створена за часів правління Корьо Сончжона (981–997 рр. н. е.). У 986 році нашої ери була поширена на сільську місцевість. Існує запис про політику 1127 року нашої ери щодо створення державної школи в кожному окрузі. Державна навчальна програма базувалася на таких книгах, як «Класика синівської побожності» та «Аналітики». Існував також щорічний екзамен.

У цей період існувало два основних типи освіти: *кванхак* (관학; 官學) і *сахак* (사학; 私學). Кванхак визначається як школи, створені та керовані урядом. Основні установи Кванхак включають Кукджагам і *Хакдан* (학당; 學堂) у містах та Хянгьо в сільській місцевості. Уряд також заснував публічні бібліотеки, такі як *Пісовон* (비서원; 秘書院) і *Сусовон* (수서원; 修書院), щоб підтримувати освітні зусилля. Кукджагам був заснований у 992 році нашої ери як перший університет у країні. Він регулювався соціальним класом і рангом та відігравав важливу роль у створенні майбутніх закладів.

Сахак визначається як школи, які не були створені та не контролюються урядом. Основні установи Сахак включають *Сібідо* (십이도; 十二徒)

і *Содан* (서당; 書堂). Незважаючи на те, що Сібідо вважався Сахаком, він контролювався урядом та був закритий у 1391 році нашої ери.

Період Чосон

Династія Чосон проіснувала з 1392 по 1910 рік нашої ери. Наприкінці правління династії Корьо буддизм почав втрачати політичний вплив. Натомість конфуціанство стало офіційною філософією династії. Згідно з цією ідеєю, освіта Янбаня цінувалася більше, ніж освіта простолюдинів. Освіта також зосереджувалася на здобутті рангу та особистому вдосконаленні. Гуманітарні науки цінувалися, тоді як професійна освіта була недооцінена. Цій ідеї приписують створення системи етики для всієї країни та внесок у корейську філософію освіти в цілому.

Серед вищих навчальних закладів був Сонгюнкван (кор . 성균관) у Сеулі, який виконував роль університету. Заклади середньої освіти включали *Сахак* (사학; 四學) у містах і Хянгьо в сільській місцевості. Серед приватних шкіл були Шуюань і заклад початкової освіти Сеодан. Однак ці установи були незалежними, а не системними. Сеодан розглядався як підготовка до Сахак або Хянгьо.

Освітньою програмою керувало Міністерство обрядів шести міністерств Чосону. Для управління та нагляду за навчальними закладами було впроваджено запроваджено освітню політику, таку як Кьонгук Теджон (경국대전; 經國大典). Надавалися державні субсидії, зокрема, на обробіток землі, рис і рибу, а також привілеї, такі як звільнення від податків. Під час правління Теджо Чосонського (правління 1392–98 рр. н. е.) Хянгьо отримав особливу підтримку. У 1398 році інститут Сункюнкван епохи Корьо був реконструйований для конфуціанської освіти. Кількість студентів було збільшено зі 100 до 200. Проводилися організовані студентські заходи, заохочувалося висловлювання думок студентів.

У 1411 році було засновано чотири установи під назвою *Сахак* (사학; 四學), які відрізнялися від *Сахак* епохи Корьо . Щорічно 20 учнів з кожної

школи Сахак проходили тестування на державну посаду; ця система називалася *Синбо* (승보; 陞補). У 1477 році для Сахак було введено 30-місячний термін перебування на посаді в Сахак. Під час правління Хьоджона (1649–59 рр. н. е.) політики, підготовлені вченими на чолі з Сон Чжун Гілем, були прийняті як політики Сахак. У 1335 р. н. е. школи були перевірені урядом. Кожному регіону було доручено створити школу. У 1550 році була створена основа для Совон. Однак совони почали негативно впливати на освіту, і до 1868 року уряд закрив усі совони, окрім 47.

Існувала школа для королівської сім'ї під назвою *Джонхак* (종학; 宗學). Вона була заснована в 1429 році нашої ери.

19 століття

Наприкінці 19 століття уряд, патріоти та іноземні місіонери почали створювати школи, адаптовані до сучасної культури. Освіта в цей період була зосереджена на праві на освіту та соціальній рівності освіти. Освіта 19 століття розпочалася зі створенням Кванхаків *Донмунхак* (동문학; 同文學) і *Юкйонгонвон* (육영공원; 育英公院). Донмунхак був центром підготовки перекладачів, а Юкйонгонвон був школою для янбанів. Сахаки, засновані в цей період, можна розділити на два типи: християнські школи та цивільні школи.

У 1894 році, разом із реформою Кабо, освітня політика була змінена. Квагео було замінено навчальним закладом *Хакмуамун* (학무아문; 學務衙門). У липні 1894 року були засновані спеціалізовані школи, учні яких розподілялися на розсуд Хакмуамуна. Близько 1894 року Коджон Корейської імперії офіційно оголосив, що сучасну освіту слід прийняти. Подальші уточнення та доповнення до політики були зроблені в 1895 році.

Разом із реформою освіти Кабо, проведеною центральним урядом, у Кореї активно поширювалися пристрасті та зусилля щодо побудови сучасної освіти в кожному місті, очолювані реформаторськими цивільними лідерами.

Відомі школи

Перша цивільна школа була заснована в 1883 році. Школа називалася Вонсанхакса (원산학사; 元山學舍). У 1885 році Генрі Аппенцеллер заснував *Педжехакдан* (배재학당). Це була середня школа, метою якої була підготовка християн і людей для роботи в уряді. У 1886 році М. Ф. Скрентон заснувала *Іхвахакдан* (이화학당). Це був перший навчальний заклад створений лише для жінок. У 1886 році Х. Х. Андервуд заснував *школу Кьонцін* (경신학교). Школа перетворилася на сучасний університет Йонсе. У 1895 році Мін Йонхван заснував *школу Хинхва* (흥화학교; 興化學校) для навчання англійській, японській та геодезичних технологій. У 1899 році Ан Чанхо заснував *школу Джумджін*.

Японське управління (1910–1945)

Кількість державних регулярних шкіл (공립보통학교) та учнів за часів японського правління, 1910–1940. Рівень зарахування до державних загальноосвітніх шкіл
Корейська етнічна освіта у 20 столітті

Перша політика цього періоду відображена в Указі про освіту Чосон (조선교육령; 朝鮮教育令) та Положенні про приватну школу (사립학교규칙), виданих у 1911 р. Указ про освіту Чосон інтерпретується як такий, що мав на меті знищити всю корейську культурну та духовну незалежність, щоб назавжди залишити корейців у колоніальній залежності. Після декретів різні політики встановили систему освіти, яка передбачала три-чотири роки навчання в школі потон (보통학교; 普通學校), що є різновидом початкової освіти; чотирирічна школа потон (고등보통학교; 高等普通學校) та школа потон тільки для дівчат (여자고등보통학교; 女子高等普通學校), обидві форми середньої освіти; два-три роки школи сіроб (실업학교; 實業學校) та школа канісіроб (간이실업학교) без певних обмежень, обидві форми професійних шкіл; школа джонмун (전문학교; 專門學校), форма вищої освіти.

У школі потон основна увага приділялася читанню, письму та

арифметиці. Обов'язковими предметами були суцін (수신), корейська, японська, ханджа та арифметика. Школа слугувала більше для підготовки до роботи, а не до вищої освіти. Школа Кодон потон також зосереджувалася на підготовці до роботи. Предмети включали суцін, корейську, ханджу та японську мови. Станом на 1915 рік існувало 399 шкіл потон, 56 253 учні шкіл потон чоловічої статі та 5 976 учнів шкіл потон жіночої статі порівняно з 291 японською початковою школою, 31 142 учнями японської початкової школи чоловічої статі та 28 206 ученицями японської початкової школи жіночої статі. 30 % викладачів у школах потон були японцями, а 60 % – у школах Кодон потон.

Для приватних шкіл у 1908 році був прийнятий Указ про приватні школи (사립학교령). Указ був змінений у 1911 році. У 1915 році було видано Указ про зміну положення про приватні школи (개정사립학교규칙). Укази стосувалися всіх приватних шкіл. Вони проголошували, що мета заснування шкіл, директори, учителі та підручники повинні регулюватися Японською імперією. Крім того, було заборонено викладати географію, історію та Біблію. Як наслідок, кількість приватних шкіл зменшилася з 1 973 у 1910 році до 1 317 у 1912 році, 1 240 у 1914 році та 690 у 1919 році.

Освітня політика була змінена після Руху 1 березня 1919 року. Змінена політика була оприлюднена у 1922 році. Окремо було створено освітню політику для студентів, які розмовляють японською та корейською мовами. Корейським студентам було дозволено навчатися у звичайних школах (사범학교; 師範學校). Якість освіти в цілому також зросла. Тривалість навчання в школі потон було збільшено з чотирьох до шести років. Предмет корейської мови, який був скасований у деяких школах, став обов'язковим для вивчення. Також було створено більше шкіл.

Коли націоналістичні лідери закликали до заснування університетів Мілліб (민립대학; 民立大學), японський уряд пішов на компроміс і створив університети під контролем уряду. Як наслідок, у 1922 році були оприлюднені

Правила щодо створення Імператорського університету Кейдзьо (경성제국대학설치에 관한 법률). Хоча така політика була подібною до японської, основна увага в навчальній програмі була зосереджена на посиленні японської освіти при одночасному применшенні ролі корейської культури. Цей аргумент підтверджується тим, що час на викладання японської мови був у два–три рази довшим, ніж час на викладання корейської мови в початковій і середній школах, а також на викладання історії Японії та географії Японії.

У березні 1938 року Джіро Мінамі оприлюднив третій ступінь освіти епохи Чосон. Усі японські елементи були посилені, а курси були змушені викладатись японською мовою. Основними пунктами цього указу було те, що назви шкіл були змінені відповідно до стилю японської мови: «школа потон» була змінена на «початкова школа щімсан» (심상소학교); «школа кодин потон» на «середня школа» (중학교); «школа кодин потон тільки для дівчат» на «школа для дівчат кодин» (고등여학교).

Корейська мова була перетворена на факультативний курс, що означало її остаточне скасування. «Початкова школа Щімсан» була перейменована на «громадянську школу» (국민학교; 國民學校) у 1941 році. У 1943 році Указ про освіту у воєнний час (교육에 관한 전시비상조치령) змінив систему освіти відповідно до підготовки до війни. Наступні укази модифікували освіту повністю для війни. Через ці зміни майже всі студенти були змушені стати солдатами, а школи були фактично закриті.

СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ КОРЕЇ

СУЧАСНА КОРЕЙСЬКА ШКОЛА

Країна ранкової свіжості останнім часом займає лідируючі позиції в багатьох сферах людської життєдіяльності. Не є винятком і система освіти держави. Вона чітка, прозора, націлена на всебічний розвиток особистості.

Аналізуючи систему освіти в Південній Корей, можна зробити висновок: її громадяни - учні-зубрилки. Корейці здатні отримувати знання протягом 11-

12 годин на добу. Головна мета більшості жителів держави - отримати якісну освіту і оволодіти хорошою спеціальністю.

Однак вступити до вишу після закінчення школи не так-то й просто. Тут існує тільки ставка на знання, і ніякі протекції не діють. Протягом усього навчання студенти старанно виконують завдання, ставлять досліди, проводять експерименти самостійно. Завдання педагога вищої школи в Південній Кореї - дати початкову інформацію з предмета і направити учня в потрібне русло. Далі молоді надається можливість діяти самостійно.

Система освіти в Південній Кореї - одна з найкращих у світі. Внаслідок цього серед громадян інших держав вважається престижним вчитися в Країні ранкової свіжості.

Дошкільна освіта країни

Навчання громадян країни починається з молодих нігтів. Сучасні батьки, бажаючи стимулювати ранній розвиток своїх дітей, можуть віддати своє чадо з триденного віку в ясла. Тут малюки будуть оволодівати першими навичками самообслуговування та комунікації з оточуючими. У трирічному віці для зірванців починаються перші уроки письма, читання, рахунки. Тоді ж у навчання вводиться й іноземна (як правило, англійська) мова.

Загалом, всі дитячі садки в Південній Кореї розділяються на три типи:

- Ясла.
- Середні групи.
- Старші дошкільнята.

Крім обов'язкових предметів, дошкільна освіта в Кореї передбачає заняття фізкультурою, музикою, основи техніки безпеки, рухомі ігри і плавання в басейні. Вихователі дитячих садків регулярно зустрічаються і з батьками своїх підопічних, проводять з ними консультації та роз'яснювальні бесіди. Можна зробити висновок, що вже з грудничкового віку маленькі корейці вчаться відповідально ставитися до академічних знань.

Навчання в початковій школі

Школярі Південної Кореї повинні пройти три етапи освіти. Це

відвідування початкових класів, середньої школи і старшої.

У першому ступені учні повинні засвоїти такі обов'язкові предмети, як:

- Рідна (корейська) мова.
- Іноземна мова (переважно - англійська).
- Суспільствознавство.
- Математика.
- Музичні заняття.
- Образотворче мистецтво.
- Фізичне виховання.

Перші три роки початкової школи учні є підопічними одного наставника. Останнім часом, дотримуючись тенденцій технічного прогресу, на допомогу живому вчителю може прийти робот, який оголошує тему уроку і викладає основні постулати. У високотехнологічній країні в усіх освітніх закладах (від початкової до вищої школи) проведено Інтернет високої швидкості.

Ще одне нововведення сучасної освіти в Південній Кореї - відмова від фізичного покарання. До початку 2000-х років з метою виховання послуху учнів в дисциплінарні обов'язки входили удари указкою (індивідуальний підхід) і групова кара, наприклад, весь урок всі діти стоять з піднятими руками за проступок їх однокласника.

Сучасна школа Південної Кореї передбачає об'єднання в одному класі учнів обох статей. Донедавна дівчатка вчилися окремо від хлопчиків.

Освіта підлітків

Початкова школа включає 6 класів. Після завершення першого етапу освіти учнів переводять на середній щабель за місцем проживання. При цьому не потрібно складати іспити для вступу. Винятком є спеціалізовані середні школи з поглибленим вивченням певного предмета. Наприклад, у Південній Кореї існують навчальні заклади, які навчають обдарованих дітей (художні, музичні тощо).

Середня школа ділиться на два рівні: перші три роки є обов'язковими для

всіх.

У середній школі системи освіти Кореї крім основних предметів додаються ще й наступні:

- Точні науки - математика, фізика.
- Естетичні знання.
- Предмети за вибором, орієнтуючись на майбутню професію.
- Заняття, що формують особистість громадянина Країни ранкової свіжості (наприклад, історія свого народу, вивчення політичної обстановки тощо).

Відмінною рисою учня середньої школи є носіння певної форми, зачіски та взуття. Підлітки займаються 6 уроків по 45 хвилин кожен, п'ять днів на тиждень. Іноді можуть додаватися додаткові уроки - нульовий і сьомий. Позакласна освіта передбачає відвідування всіляких гуртків, репетиторів. Популярними додатковими заняттями шкільної освіти в Кореї є курси загального розвитку - музики, малювання, традиційної каліграфії, балету. Не менш важливим для формування інтелекту юних корейців вважається оволодіння комп'ютерною грамотністю.

Старша школа

Перейшовши на останній шкільний рівень, корейські старшокласники повинні пройти два ступені навчання. Перша є загальноосвітньою і триває два роки. Подібні школи не дають будь-яких спеціалізованих знань. Предмети, що викладаються в таких закладах, надалі вивчатимуться в інститутах та університетах.

Другий ступінь старшої школи в системі освіти Кореї спрямований на оволодіння певною спеціальністю. У таких навчальних закладах існують рейтинги і непрості іспити, які учні повинні постійно складати, щоб довести своє право вчитися далі.

Як продовження старших класів у Кореї є й різноманітні технікуми та училища. Після них навчальне життя корейців не закінчується. Будь-який, що закінчив подібний заклад і отримав певну спеціальність, може спробувати свої

сили і вступити до вишу.

ВИЩА ОСВІТА В КОРЕЇ

Бажаючих отримати вищу освіту в Південній Кореї безліч. Близько 99% населення мріють навчатися далі після закінчення першого ступеня старшої школи. Кількість абітурієнтів вишів дає можливість потрапити країні до першої десятки країн світу за цим показником. Навіть Японія і Великобританія йдуть після Країни ранкової свіжості.

Підготовка випускників вишів у Південній Кореї складається з декількох етапів:

1. Бакалаврат. Для отримання диплома бакалавра необхідно провчитися три роки. Виняток становлять студенти, які отримують медичну освіту в Кореї. Майбутні медики повинні провчитися на бакалавраті шість років.
2. Магістратура. Тут потрібно провчитися три-чотири роки. Усі студенти, які претендують на ступінь магістра, мають захистити дисертацію, а майбутні медики - скласти національний іспит.
3. Докторантура. Здобувачі ступеня доктора навчаються на курсі чотири роки. Під час навчання майбутні вчені мають проводити дослідження та захистити дисертацію.

До системи вищої освіти в Кореї окрім вишів входять професійно-технічні коледжі, педагогічні інститути та релігійні навчальні заклади.

Для вступу до вищого навчального закладу старшокласники мають скласти випускні іспити та загальнонаціональний іспит. У деяких вишах також проводяться додаткові випробування для абітурієнтів.

Основний критерій для подальшого влаштування на роботу - престижність вишу.

Цікавим є той факт, що майже 80% вищих навчальних закладів у Кореї є приватними.

До державного вишу вступити важко, але можливо.

До речі, в країні вважається великою ганьбою вигнання молоді людини зі студентських лав або зарахування її до неуспівуючих.

Роботодавці заздалегідь придивляються до різних вищих навчальних закладів і роблять замовлення на ту чи іншу спеціальність. При цьому отримати престижну роботу ніякі протекції не допоможуть.

Освіта після вишів

Після основного навчання в інституті або університеті вчорашні студенти мають можливість вступити до магістратури або аспірантури. Для отримання ступеня магістра необхідно пройти шість курсів за два роки і написати наукову роботу, яка стане основою для дипломної роботи.

Навчання в магістратурі, як і в аспірантурі, фінансується урядовою Глобальною стипендіальною програмою Південної Кореї. Учні отримують стипендію, а вся праця педагогів оплачується за рахунок держави.

Існує і навчання на платній основі після закінчення вишу. Вартість його коливається від 1,5 до 4,5 тисяч доларів.

Здобувши вищу освіту в Південній Кореї, випускники можуть продовжити навчання прямо в рідному виші. Справа в тому, що держава зобов'язала кожен подібний заклад відкрити мінімум одне відділення аспірантури і магістратури. Таким чином підтримується імідж країни як однієї з найбільш освічених у світі.

Основні принципи освіти громадян КНДР

Радянська школа справила величезний вплив на організацію навчання в Північній Кореї. І якщо сьогодні в Росії в шкільну освіту внесено великі зміни, то учні в КНДР змушені йти за старою програмою.

Система освіти в Північній Кореї включає обов'язкові рівні шкільного навчання. Це один підготовчий клас, чотири початкових і шість років середньої школи. Більшість громадян країни після здобуття середньої освіти йдуть працювати. Більш забезпечені та розумні вступають до вишів.

Предмети шкільної програми невигадливі та академічні. Це математика, рідна мова, іноземна (переважно російська або англійська), географія,

література (рідна і західна), історія (вітчизняна і всесвітня).

Крім цього учні зобов'язані відвідувати всілякі курси: «Комуністична мораль», «Політика компартії», «Життя великого Кім Ір Сена» тощо. Такі предмети складають не більше 6% загальної програми.

Вся шкільна програма підпорядкована основним принципам політики КНДР. Наприклад, громадяни країни впевнені, що Корейську війну розв'язала не Північна, а Південна Корея, а за кордоном люди страждають від «жахів капіталістичного ладу».

Дві Кореї - дві системи освіти: основні відмінності

Аналізуючи принципи навчання двох країн, можна побачити такі відмінності:

- Вся система освіти в Північній Кореї спрямована на формування «сірої маси», особистості, яка є не суверенним індивідумом, а стане частинкою більшості суспільства - громадянами, які готові вірою і правдою служити партії і уряду.
- Всі північнокорейці зобов'язані насторожено ставитися до всього американського і ненавидіти імперіалізм.
- Як не дивно, жителі Північної Кореї вороже ставляться до своїх безпосередніх сусідів - громадян Країни Ранкової Свіжості. Причиною такого презирства є все те ж прагнення південнокорейців до всього американського.
- Школярі Північної Кореї з десятирічного віку зобов'язані вступати до лав «Союзу дітей» і надягають червоні краватки. Це ще більше зближує систему освіти з навчанням в СРСР.
- Навпаки, в Південній Кореї найбільше вітається індивідуальність людини і її прагнення вчитися не заради зобов'язалівки, а заради власного розвитку.
- Формування громадян Країни Ранкової Свіжості починається з раннього дитинства. Причому особлива увага приділяється вивченню іноземних мов. Так держава піклується про те, щоб у майбутньому її громадяни

були затребуваними фахівцями в будь-якій країні, без особливих особистих незручностей. Адже той, хто знає мову країни, може не витратитися на перекладача.

- Якщо в Північній Кореї для успішної діяльності достатньо всього лише шкільного навчання, то понад 90% громадян сусідньої країни отримали вищу освіту.
- Північна Корея - країна в достатній мірі мілітаризована. Перші дитячі іграшки, як правило, пістолети і танки.
- Вища освіта в Кореї, на Півдні, - мета всієї молоді, в той час як північнокорейці прагнуть вірно служити керівництву країни відразу після закінчення школи.

ЗАВДАННЯ

- 1.Шкільна справа в Стародавній Кореї.
- 2.Педагогічна думка в Стародавній Кореї.
- 3.Розкрийте особливості сучасної корейської школи.
- 4.Особливості сучасної вищої освіти в Кореї.

ОБРАЗ ПЕДАГОГА-КОРЕЄЗНАВЦЯ: ОСОБИСТИЙ ПОГЛЯД

ЗАВДАННЯ

Запропонуйте власний погляд на образ педагога-кореезнавця, урахувуючи такі обов'язкові складові: особисті якості, професійні якості, загальні компетентності, професійні компетентності. Дайте визначення педагога-кореезнавця на основі всього зазначеного вище.

ОСОБИСТІ ЯКОСТІ	ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ	ЗАГАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ	ПРОФЕСІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

ВИСНОВОК

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

ТЕСТ

1. Сучасне сходознавство – це

- a) міждисциплінарна інтегруюча наука, яка ставить завдання вивчати в максимально широкому спектрі різноманітність штучних форм і соціально обумовлених моделей поведінки, творчої діяльності та рівнів розвитку соціумів переважно азіатсько-африканського просторового ареалу, розглядаючи їх соціокультурне побутування в контексті наукової парадигми глобальної взаємодії культур і цивілізації.
- b) міждисциплінарна наука, яка ставить завдання вивчати в максимально широкому спектрі різноманітність штучних форм і соціально обумовлених моделей поведінки, творчої діяльності та рівнів розвитку соціумів переважно азіатсько-африканського просторового ареалу, розглядаючи їх соціокультурне побутування в контексті наукової парадигми глобальної взаємодії культур і цивілізації.
- c) міждисциплінарна інтегруюча наука, яка ставить завдання вивчати в максимально широкому спектрі різноманітність штучних форм і соціально обумовлених моделей поведінки, творчої діяльності та рівнів розвитку соціумів, розглядаючи їх соціокультурне побутування в контексті наукової парадигми глобальної взаємодії культур і цивілізації.

2. До ознак традиціоналістських суспільств належать:

- a) архетипічне світосприйняття; консервативність; забобонність; аперсоналізм ; переважання звичайного права відносно писаного закону; роль релігії; клановість.
- b) архетипічне світосприйняття; консервативність; схоронність; аперсоналізм ; переважання звичайного права відносно писаного закону; роль релігії; клановість.

- c) архетипічне світосприйняття; консервативність; схоронність; персоналізм ; переважання звичайного права відносно писаного закону; роль релігії; клановість.

3. Західноєвропейські сходознавці 14–16 ст. – це переважно

- a) синологи.
- b) семітологи .
- c) іраністи.

4. Виникнення Сходознавства як спеціальної галузі знань припало на ..... ст., остаточно воно сформувалося у ..... ст., коли почали досліджуватися стародавні східні мови та цивілізації.

- a) 13–14, 16–17
- b) 16–17, 18–19
- c) 13–14, 18–19

5. У Києві у складі Академії наук працювала Кафедра арабо-іранської філології та тюркології у 1900х рр., яку очолював

- a) А. Ковалівський.
- b) П. Скоропадський.
- c) А.Кримський.

6. Центри самої ранньої появи культури, писемності, науки на Землі - Давній Єгипет і Шумер,..... , Давня Індія і Китай.

- a) Фінікія і Ассирія.
- b) Фінікія і Персія.

с) Персія і Арабський Халіфат.

7. Етнокультурні особливості – це

- а) комплекс рис традиційної культури того чи іншого народу (етносу), який склався, та обумовлений природними особливостями зони проживання, типом господарства, специфікою історичного розвитку та міжетнічних контактів та іншими обставинами.
- б) комплекс рис традиційної культури того чи іншого народу (етносу), який склався, та обумовлений природними особливостями зони проживання, соціальним устроєм, специфікою історичного розвитку та міжетнічних контактів, переважаючою системою релігійних вірувань та іншими обставинами.
- с) комплекс рис традиційної культури того чи іншого народу (етносу), який склався, та обумовлений природними особливостями зони проживання, типом господарства, специфікою історичного розвитку та міжетнічних контактів, переважаючою системою релігійних вірувань та іншими обставинами.

8. В узагальненому вигляді етнічна культура поділяється наступним чином:

- а) Матеріальна культура + Духовна культура.
- б) Виробнича культура + Культура життєзабезпечення + Соціонормативна культура + Гуманітарна культура.
- с) Матеріальна культура + Духовна культура+ Культура життєзабезпечення + Соціонормативна культура.

9. Регіон Південно-Західна Азія включає:

- a) Саудівську Аравію, Ірак, Сирію, Йорданію, Іран, Оман, Туреччину, Вірменію, Азербайджан, Ємен.
- b) Саудівську Аравію, Ірак, Сирію, Йорданію, ОАЕ, Оман, Туреччину, Вірменію, Азербайджан. Ємен.
- c) Саудівську Аравію, Ірак, Сирію, Йорданію, ОАЕ, Оман, Туреччину, Вірменію, Грузію. Ємен.

10. Регіон Східна Азія включає:

- a) Китай. КНДР, Південну Корею, Японію, Тайвань
- b) Китай. КНДР, Південну Корею, Японію, Монголію.
- c) Китай. КНДР, Південну Корею, Японію.

11. Органічне поєднання трьох філософсько-релігійних вчень в Китаї має назву релігійного

- a) паритету.
- b) даосизму.
- c) синкретизму.

12. Оберіть вчення, яке не представлене у трійці органічно поєднаних релігійно-філософських вчень Японії.

- a) синтоїзм
- b) даосизм
- c) буддизм

13. Регіон Південно-Східна Азія включає:

- a) Султанат Бруней, Східний Тимор, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Індонезія, Королівство Камбоджі, Лаоська народно-демократична республіка, Малайзія, Союз М'янма, Республіка Сінгапур, Королівство Таїланд, Республіка Філіппіни.
- b) Султанат Бруней, Східний Тимор, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Індонезія, Королівство Камбоджі, Лаоська народно-демократична республіка, Малайзія, Союз М'янма, Республіка Сінгапур, Королівство Таїланд, Тайвань.
- c) Султанат Бруней, Східний Тимор, Соціалістична Республіка В'єтнам, Республіка Індонезія, Королівство Камбоджі, Лаоська народно-демократична республіка, Південна Корея , Республіка Сінгапур, Королівство Таїланд, Республіка Філіппіни.

14. Регіон Південна Азія включає:

- a) Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шрі-Ланка, М'янма.
- b) Індія, Пакистан, Афганістан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шрі-Ланка.
- c) Індія, Пакистан, Бангладеш, Бутан, Непал, Шрі-Ланка, Мальдіви.

15. Регіон Центральна Азія включає:

- a) Афганістан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Монголія, Тибет.
- b) Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Монголія, Тибет.
- c) Афганістан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Тибет.

16. У Центральній Азії склалися два етнолінгвістичних типа. Оберіть зайвий варіант.

- a) індоіранський
- b) тюрко-монгольський
- c) дравидійський

17. Клинописна література є здобутком цивілізації

- a) Давнього Єгипета.
- b) Шумера.
- c) Фінікії.

18. Септуагінта - це

- a) переклад Біблії з давньоєврейської мови на арамейську.
- b) переклад Біблії з арамейської мови на грецьку.
- c) переклад Біблії з грецької мови на латину.

19. Автором індійського граматичного трактату 6 ст. до н.е. "П'ятикнижжя" вважається

- a) Вальмікі.
- b) Паніні.
- c) Кевшадаса.

20. Касида – це

- a) великий вірш, який поділяється на декілька тематичних сегментів і складається із десятків рядків, які закінчуються однаковою римою.

- b) письмова проза арабською мовою.
- c) шахрайська новела написана римованою прозою із віршованими вставками.

21. Пехлевійські тексти – це

- a) маніхейські догматичні, культові та етико-повчальні твори.
- b) сасанідські догматичні, культові та етико-повчальні твори.
- c) зороастрійські догматичні, культові та етико-повчальні твори.

22. До літератури вень відносяться

- a) доповіді трону про податки, пам'ятні записи, епітафії.
- b) оповідання та новели у тому числі любовні присвячення.
- c) віршовані твори.

23 ... З'явилась перша антологія японської поезії японською мовою у

- a) 6 ст.
- b) 7 ст.
- c) 8 ст.

24. Велика Схизма - це

- a) суперечка між Константинополем та Римом.
- b) розкол між грецькою та латинською церквами.
- c) суперечка між Папою Миколою та патріархом Фотієм.

25. Іудаїзм, християнство та іслам – є

- a) аврааамічними релігіями.
- b) світовими релігіями.
- c) національними релігіями.

Правильні відповіді: 1-А, 2-В, 3-В, 4-В, 5-С, 6-А, 7-С, 8-А, 9-В, 10-А, 11-С, 12-В, 13-А, 14-С, 15-А, 16-С, 17-В, 18-В, 19-В, 20-А, 21-С, 22-А, 23-С, 24-В, 25-А.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Кіктенко В.О. Історія українського китаєзнавства (18 – початок 21 століття) – Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018. – 388 с.
2. Оськіна Н.О. Professional training of a bachelor of Oriental Studies at a pedagogical university. *Наука і освіта*. 2016. №8. С. 34–38.
3. Оськіна Н.О. Сутність підготовки бакалаврів у галузі сходознавства в педагогічному університеті. *Scientific Journal “Science Rise: Pedagogical Education”*. 2017. №11. С. 36–40.
4. Оськіна Н. О. Культурологічний підхід як засіб гуманізації професійної підготовки бакалаврів у галузі сходознавства в педагогічному університеті. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Актуальні проблеми філології і професійної підготовки фахівців у полікультурному просторі: Міжнародний журнал. Харбін: Харбінський інженерний університет, 2018. 154 с.
5. Суспільно-політичні трансформації в країнах Сходу на сучасному етапі. Колективна монографія. – Київ: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2012. –220 с.

Допоміжна література

1. Вайнтруб І. Конфуціанство. *Людина і світ*. 1999. №1. С. 39-43
2. Oskina N., Stryga E., Avramenko B., Piven V., Verhun L. Development of foreign language discourse competence of students in university education. *Laplage em Revista (International)*, vol.7, n. Extra B, May-Aug. 2021, p.125-134.
3. Сходознавство: Зб. наук. пр. № 49-50 Гол.ред.: Л.В. Матвеева; Ін-т сходознавства ім. А.Кримського НАН України. – Київ, 2010. 276 с.

4. Яценко Б.П. Політична географія і геополітика. Навчальний посібник. Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ: Либідь, 2007. 255 с.

Інформаційні ресурси

1. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт URL: <http://www.mon.gov.ua>
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: офіційний сайт URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Одеська національна наукова бібліотека: офіційний сайт. URL: <http://odnb.odessa.ua/>.
4. Бібліотека Університету Ушинського: офіційний сайт. URL: <https://library.pdpu.edu.ua/>
5. Paekche | Three Kingdoms, Baekje Dynasty, Korean Peninsula | Britannica. www.britannica.com (англ.).
6. Silla | Korea, History, Map, & Facts | Britannica. www.britannica.com (англ.).
7. Unified Silla Dynasty | Unified Silla Dynasty | Korean Kingdom & Culture | Britannica. www.britannica.com (англ.).
8. Goryeo dynasty | Korean History & Culture | Britannica. www.britannica.com (англ.).
9. Choson dynasty | Definition, History, Achievements, & Facts | Britannica. www.britannica.com (англ.).
10. 조선교육령. www.doopedia.co.kr (кор.).
11. 흥익인간. www.doopedia.co.kr (кор.).
12. 경당. www.doopedia.co.kr (кор.).

Навчальне видання

Автор

ОСЬКІНА Наталія Олександрівна

Навчальний посібник

до дисципліни

«ВСТУП ДО СПЕЦІАЛЬНОСТІ»

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

за спеціальностями

014.029 Середня освіта (Інші мови (Китайська))

014.029 Середня освіта (Інші мови (Корейська))

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 28.06.24. Формат 60×90 1/16.

Печать офсетна. Папір типографський № 3.

Тираж 300 екз.

Копіювальний центр «Магістр»

М.Одеса, вул. Торгова, 3

тел. 732-18-27